

Voszka Éva: Százezer vagy tízmillió? A rászorultak körei

Zolnay János: Kényszerek és választások

Sik Endre – Simonovits Bori: A diszkrimináció-tesztelés módszeréről

esély 2006/4

17. évfolyam 4. szám

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány.

Szerkesztőségi cím:

1094 Budapest, Liliom u. 8.

Telefon: 216-1310

E-mail: esely@freemail.hu

A folyóirat megjelenését támogatta:

a Szabad Sajtó Alapítvány,

a József Attila Alapítvány,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Nemzeti Civil Alapprogram,

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

az Ifjúsági, Családügyi, Szociális

és Esélyegyenlőségi Minisztérium

a „Budapest Bank Budapestért” Alapítvány

Megjelenik kéthavonta.

Főszerkesztő:

NYILAS MIHÁLY

Olvasószerkesztő:

LÉVAI JÚLIA

Szerkesztőségi titkár:

ERDEI ENIKŐ

Szerkesztőbizottság:

Csoba Judit, Ferge Zsuzsa (elnök), Gönczöl Katalin, Gyulavári Tamás, Havasi Éva, Juhász Gábor, Kozma Judit, Krémer Balázs, Lévai Katalin (alapító főszerkesztő), Mózer Péter, Simonyi Ágnes, Tomka Béla, Tóth István György, Georg Vobruba (NSZK)

Arculattervező-grafikus: Éles Andrea

Grafikai munkatárs: Gombos Gáspár

Szöveggondozó: Haraszi Judit

Tördelőszerkesztő: Nyíri András

Készült a Csiszár nyomdában

Felelős vezető: Csiszár Lajos

ISSN 0865-0810

Meg nem rendelt kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető a Szerkesztőségnél – levélben, e-mailben és telefonon.

Szerzők

BASS LÁSZLÓ	szociológus, ELTE Társadalomtudományi Kar, adjunktus, bass@chello.hu
BÁNYAI EMŐKE	szociológus, ELTE TÁTK, szociális munka oktató, banyaimeo@ludens.elte.hu
HUSZTI ÉVA	szociológus, szakvizsgázott szociális munkás, Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar Nyíregyháza, főiskolai tanársegéd, husztieva@mail.de-efk.hu
MÓZER PÉTER	szociálpolitikus, ELTE TÁTK, egyetemi tanársegéd, mozer@invitel.hu
SIK ENDRE	MTA doktora, Tárki vezető kutató, sik@tarki.hu
SIMONOVITS BORI	PhD hallgató ELTE, simonovits@tarki.hu
SZABÓ GÁBOR	jogász, Pécsi Tudományegyetem, AJK, egyetemi adjunktus, szgabor@ajk.pte.hu
VOSZKA ÉVA	közgazdász, az MTA doktora, a Pénzügykutató Rt. főmunkatársa, voszka@yahoo.com
ZOLNAY JÁNOS	szociológus, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány (EÖKIK), kutató, jzalnay@eokik.hu

Az Esély weboldalát a Kurt Lewin Alapítvány gondozza: www.szochalo.esely.hu; www.3sz.hu; www.klubhalo.hu (Az Esélyben 1999-től megjelent cikkek a <http://www.szochalo.hu> címről, a Folyóiratok/Esély linkre kattintva tölthetők le.)

esély

2006/4

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **Voszka Éva:** Százezer vagy tízmillió? A rászorultak körei
21 **Bass László:** Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben
48 **Zolnay János:** Kényszerek és választások. Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban
72 **Sik Endre – Simonovits Bori:** A diszkrimináció-tesztelés módszeréről

SZOCIÁLIS MUNKA

- 86 **Bányai Emőke:** A szociális munka szupervíziója történeti megközelítésben

MAGYAR VALÓSÁG

- 101 **Mózer Péter:** Társadalmunk jövedelmi–munkaerő-piaci helyzete

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

- 122 **Husztai Éva:** Tudományos munka a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karán
126 **Szabó Gábor:** A titokzatos emberi tényező határai

2006/4

2006/4

VOSZKA ÉVA

Százezer vagy tízmillió? A rászorultak körei

A szociális támogatások elosztásának egyik alapvető döntése a jogosultság kritériumainak kijelölése, ami egyben meghatározza az érintettek körének nagyságát és ezzel együtt a közösségi ráfordítások mértékét is. Ezek az ismérvek nemcsak elméletileg sokfélék, hanem a magyar gyakorlat is változatos módszereket használ egymással párhuzamosan.¹ A tanulmány e megközelítések fontosabb, elvileg lehetséges és ma alkalmazott típusait tekinti át elsősorban a Központi Statisztikai Hivatal és a Társadalmi és Életrajzi Adatbank adatai alapján. A szűk területre korlátozott elemzés fő kérdése az, hogy hány ember (háztartás) támogatási igényével kell számolni az egyes kritériumok alkalmazásakor, vagyis milyen szorzószámok rendelhetők a makrogazdasági kiadásokat megszabó különféle politikai elhatározásokhoz. Igyekszik ugyan több szempontból is mérlegelni az egyes megközelítések előnyeit és hátrányait, de nem vállalkozik sem a felmérésekben szereplő fogalmak ütköztetésére, sem meghatározott eljárások hatékonyságának vagy igazságosságának, társadalmi vagy politikai hatásának megítélésére.²

Előljáróban érdemes kiemelni, hogy a lakossági támogatások két alapformája között, amelyeket „rászorultsági” és „alanyi” jogon járó kompenzációnak szoktak nevezni, voltaképpen nem éles a határ. Az utóbbi elvileg mindenkinek jár, és független az egyén, a család jövedelmétől. A segítség azonban valójában fogyasztási kritériumhoz és/vagy valamilyen élethelyzethez (korhoz, inaktív státushoz, ritkábban foglalkozáshoz vagy lakóhelyhez) kötött³, azaz egyéni-háztartási jövedelmekre vonatkozó

1 A szociális ellátásokról szóló tájékoztató csak az önkormányzati körben 21 támogatási címet sorol fel a lakással kapcsolatos elemeken kívül, amelyeknek elbírálási szempontjai nem egységesek www.romacentrum.hu.

2 A cikk alapja a Pénzügykutató Rt.-ben egy szélesebb elemzés részeként, az ELMÜ megrendelésére 2005-ben készült tanulmány. Köszönettel tartozom a cikk két opponensének a kritikai megjegyzésekért, amelyeket azonban csak részben tudtam hasznosítani.

3 Az előbbire példa a számítástechnikai eszközök vásárlásához adott adókedvezmény (a Sulinet program) vagy a gázár kompenzáció, amelyet meghatározott fogyasztási szintekig mindenki megkap. A második körben a leggyakoribb a nyugdíjasoknak, a diákoknak és a gyermekes családoknak adott kedvezmény, mint a tömegközlekedési bérletek, a 65 éven felüliek ingyenes utazása, a mérsékelt árú vonatjegyek, egyes kulturális intézmények szolgáltatásai, a lakásépítéshez gyermekes családoknak járó szociálpolitikai kedvezmény vagy a családi pótlék egységes, jövedelmektől független rendszere. Foglalkozáshoz kapcsolódó támogatás a köztisztviselők lakáshiteléhez nyújtott állami garancia, lakóhelyi kedvezmény pedig az egyes városokban differenciált nagyságú „bébi-kötvény”.

(„rászorultsági”) feltételezéssel is él; a segítő vélelmezi, hogy a kedvezményezettek – idősek, nyugdíjasok, gyermekek, alacsony fogyasztású rétegek – zömének viszonylag szerények az anyagi körülményei.

A sokféle alanyi jogú kedvezmény közös jellemzője, hogy a csoportokat törvény vagy rendelet határoolja le normatív módon, egyszerűen ellenőrizhető („naturális”) ismérvekkel. Ezért a támogatás automatikusan jár, a kedvezményezettnek általában nem kell kérelmeznie, az elosztó intézménynek pedig nincs mérlegelési joga. A rászorultság alapú támogatások közvetlenül jövedelmi kritériumokhoz kapcsolódnak, a jogosultságot (az egy főre vagy egy háztartásra jutó bevételek nagyságát) egyéni kérelemben igazolni kell. Kisebbségi részüknél az egyedi elbírálás, a hatósági mérlegelés a meghatározó, de többségük a másik nagy típushoz hasonlóan normatív ismérveket vesz figyelembe.⁴ Ezt a sokszínű rendszert nézzük most meg közelebbről.

Változatok a rászorultak körének definiálására

A kör meghatározásának alapja lehet valamilyen abszolút érték, a relatív jövedelmi szint vagy a szükségletek.

1. Rászorultság az abszolút jövedelmi szintek szerint

Ezt a megközelítést általában nemzetközi összehasonlítások alkalmazzák, rászorultnak tekintve a valamilyen módszerrel szegényként definiált kört. A Világbank például évek óta a napi 4,3 dolláros bevételnél húzza meg a határt az európai és hasonló fejlettségű régiókra vonatkozóan. Eszerint Magyarországon 1991-től 1996-ig meredeken, a lakosság 11 százalékáról 18 százalékára nőtt, majd 2000-ig hat százalékra csökkent, 2002-re – aktuális dollár-árfolyamon számolva – ismét jóval tíz százalék fölé emelkedett a szegények száma, és a következő években sem esett az alá.⁵ A megközelítés gyenge pontja az egyes országok általános jövedelmi szintjének és árszerkezetének különbsége, valamint a valuta-árfolyam változása – ami feltehetőleg szerepet játszott a nagy hazai ingadozásban is.

Használ abszolút viszonyítási alapokat az Európai Unió is. A társadalmi kirekesztettség felszámolása érdekében 2000-ben meghirdetett program minden tagállam számára közös mutatókat dolgozott ki az értékeléshez. A kétévente frissítendő nemzeti cselekvési tervek 18 mutatószámból indulnak ki. Ezeknek az úgynevezett laekeni indikátoroknak a több-

⁴ Egyedi elbíráláshoz kötött például az illetékfizetés elengedése vagy részletfizetés engedélyezése, az egyszeri szociális támogatás. Általános szabályok rögzítik viszont, hogy ki kaphat közgyógyellátást, lakásfenntartási vagy rendszeres szociális támogatást, gyermekékeztetési hozzájárulást vagy ingyenes tankönyvet. Az alapvető jogszabály a többször módosított 1993. évi III. törvény a szociális támogatásokról. Ezt egészítik ki egyes főhatóságok és a területi önkormányzatok részletes rendeletei.

⁵ Az 1996–2000-es számok forrása Tóth István György (2005) 161–163. oldal (lásd ugyanott a módszer kritikáját is). A későbbi évekre viszonyítási alapul szolgáló jövedelmek eloszlását a 2–5. táblázat mutatja.

sége relatív mutató, amelyek közül a jövedelmi helyzet jellemzői az adott ország jövedelmi mediánjának különböző szempontok szerint váltakozva 40–70 százalékos mértékénél húzzák meg a szegénységi szinteket. Egyikük azonban a vásárlóerő paritás alapján meghatározott – jórészt orientáló jellegű, a forráselosztás alapjául nem szolgáló – abszolút szegénységi küszöb. Ennek hazai értéke 2003-ban a Társi számításai alapján egy fogyasztási egységre 3746 euró, 501 529 forint éves jövedelem volt.⁶ Durva becslésünk szerint ez 30–40 százalékos jövedelmi szegénységet jelent.⁷

Az abszolút számok meghatározásának és értékelésének módszertani nehézségei miatt a rászorultsági elv érvényesítésekor gyakrabban szerepel valamilyen relatív jövedelmi mutató.

2. Rászorultság a relatív jövedelmi szintek szerint: az öregségi nyugdíj, a közepes jövedelmek fele és a minimálbér

A rászorultság relatív jövedelmekből kiinduló altípusa legtöbbször az öregségi nyugdíjat, pontosabban annak évente jogszabályban rögzített legkisebb összegét tekintti viszonyítási alapnak: a támogatásokat a minimális nyugdíj szintjén vagy az annak meghatározott százalékából élők vehetik igénybe. Ilyen kompenzációs rendszert alkalmaznak a helyi önkormányzatok a rendszeres szociális támogatás és – bizonyos kiegészítő feltételekkel – a lakhatási támogatás elosztásánál.

Az általános szabályozás szerint rendszeres szociális támogatást kaphatnak a fogyatékosokon kívül azok az aktív korú nem foglalkoztatottak, akiknek havi jövedelme nem éri el a legkisebb nyugdíj 70 százalékát, és a család egy főre jutó havi jövedelme annak 80 százalékát. A lakásfenntartási támogatás küszöbértéke a nyugdíj-minimum másfélszerese, amely akkor igényelhető, ha a lakásfenntartás költsége nagyobb a havi összjövedelem ötödénél. A segély az első esetben a legkisebb nyugdíj 70 százaléka, a másodikban a bonyolultan számított elismert költségek harmada.⁸ A települési önkormányzatok a helyi viszonyokhoz alkalmazott, részletes szabályokat állapítanak meg ezeknek és más szociális támogatásoknak az elosztásához.

Nézzük meg, mekkora lenne a rászoruló kör országosan e megközelítés szerint. Ehhez a minimális nyugdíj nagyságát az egyes jövedelmi decilisekben jellemző jövedelmekkel vetjük össze a Központi Statisztikai

⁶ Társi (2004) 94. oldal. A fogyasztási egység fogalmára később kitérünk.

⁷ A becslés azért durva, mert a Laekeni indikátorok egy fogyasztási egységre, a viszonyítási alapként használt KSH mutatók egy főre jutó jövedelmet vesznek figyelembe (3. táblázat). Az az első megközelítés kisebbnek mutatja a különbségeket. A Társi más számításai szerint – mint ahogy később bemutatjuk – a jövedelmi szegénység Magyarországon az ezredforduló után mintegy 13 százalék volt. A fenti, ugyancsak Társi adatokon alapuló 30–40 százalékos becslés ettől eltérő bázison, vásárlóerő paritással kalkulál.

⁸ www.icsszem.hu

TANULMÁNYOK

Hivatal háztartásstatisztikája alapján.⁹ Mivel az adatok csak 2004-ig állnak rendelkezésre, a 2005–2006-os évekre prognózist készítettünk az éves fogyasztói inflációból és a keresetek átlagos növekedéséből kiindulva.¹⁰ Az egyes jövedelemi tizedekre vonatkozó becslések mindegyikénél az éves átlagos növekedési ütemekkel számoltunk, ami nyilvánvalóan durva közelítést – torzítást – jelent. Az elmúlt években azonban nem látszik olyan határozott tendencia, amely az alacsonyabb jövedelmeknek az átlagnál kisebb vagy nagyobb emelkedését mutatná.¹¹ A nettó jövedelmeket ugyanis sok tényező befolyásolja (többek között a bruttó kereset, a pénzbeli társadalmi jövedelmek, a természetben kapott áruk vagy szolgáltatások, a személyi jövedelemadó, az egészségbiztosítási és nyugdíj-járulékok), amelyek éves változásának hatása az egyes társadalmi csoportokra nehezen kalkulálható. Ha az egyes számok nem is pontosak, a rászorultság szempontjából legfontosabb alsó tizedekre a nagyságrendek valószínűleg helytállóak.

1. táblázat *Átlagos és minimális kereseti-jövedelmi mutatók, 2001–2006 (Ft)*

Év	Alkalmazásban állók nettó átlagkeresete	Nyugdíjminimum (a nettó átlagkereset %-ában)	A legkisebb öregségi nyugdíj 70 (illetve 150) %-a	Minimálbér (a nettó átlagkereset %-ában)
2001	64 913	18 310 (28,2)	12 817 (27 465)	40 000 (61,6)
2002	77 622	20 100 (25,9)	14 070 (30 150)	50 000 (64,4)
2003	88 753	21 800 (24,6)	15 260 (32 700)	50 000 (56,3)
2004	93 715	23 200 (24,8)	16 240 (34 800)	53 000 (56,5)
2005	103 134	24 700 (23,9)	17 290 (37 050)	57 000 (55,3)
2006*	109 580	25 800 (23,6)	18 060 (38 700)	62 500 (57,0)

* Pénzügykutató előrejelzés, minimálbér az Országos Érdekegyeztető Tanács 2005. novemberi megállapodása

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, Stadat rendszer, foglalkoztatási adatok, www.onadozo.hu, www.hrportal.hu

⁹ A 3. táblázatban feltüntettük a Tárki (2004)-ben szereplő adatokat is. Látható, hogy a kutatóintézet saját, több mint 2300 háztartásra kiterjedő reprezentatív felvétele a KSH-éhoz nagyon hasonló adatokat produkált (csak a rászorultság szempontjából kevésbé érdekes felső tizedben mutatkozik jelentősebb eltérés), ezért külön elemzésüktől a továbbiakban eltekintünk.

¹⁰ A keresetek növekedésének becsléséhez lásd a Pénzügykutató prognózisát (2005). Az elmúlt évek tapasztalatai szerint a reáljövedelmek a reálkeresetekenél valamivel kisebb mértékben emelkednek.

¹¹ Például 2002-re az átlagos havi nettó jövedelem 14,5 százalékkal nőtt úgy, hogy az alsó hét decilisben – különösen az első és második tizedben – az átlagnál magasabb volt az emelkedés. A következő évben viszont a növekedés az alsó hat tizedben nem érte el az átlagos 13,2 százalékos növekedés ütemet. (Ebben a két évben az egyetlen fix pont az, hogy a legfelső decilisbe tartozók jövedelme az átlagnál jobban nőtt, 2003-ban például 32 százalékkal.)

2. táblázat Egy főre jutó nettó jövedelem és az érintett háztartások száma jövedelmi tizedek szerint, 2002

Decilis	Nettó jöve- delem év/fő (Ft)	Nettó jöve- delem hó/fő (Ft)	Háztartások száma (db)	Háztartások átlagos létszáma (fő)
1.	224 846	18 737	251 169	3,99
2.	328 463	27 372	282 852	3,56
3.	389 114	32 426	299 495	3,35
4.	440 215	36 684	338 052	2,97
5.	491 827	40 985	372 624	2,69
6.	544 517	45 376	396 585	2,53
7.	602 230	50 185	431 426	2,32
8.	675 911	56 325	427 333	2,35
9.	799 345	66 612	457 910	2,19
10.	1 236 590	103 049	451 510	2,22
Háztartások összesen	573 247	47 770	3 747 573	2,68
Az átlagos jövedelem fele	286 623	23 850		

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2002)

3. táblázat Egy főre jutó nettó jövedelem és az érintett háztartások száma jövedelmi tizedek szerint, 2003

Decilis	Nettó jöve- delem év/fő (Ft)	Nettó jöve- delem hó/fő (Ft)	Háztartások száma (db)	Háztartások átlagos létszáma (fő)
1.	252 321	21 026 (19 173)	244 084	4,10
2.	370 756	30 896 (29 589)	286 886	3,49
3.	442 490	36 874 (36 548)	324 402	3,09
4.	502 925	41 910 (42 175)	348 125	2,87
5.	558 641	46 553 (47 051)	386 414	2,60
6.	618 177	51 515 (53 032)	399 882	2,49
7.	690 286	57 523 (58 900)	414 106	2,42
8.	778 576	64 881 (67 752)	424 226	2,36
9.	924 044	77 004 (83 155)	421 385	2,38
10.	1 429 515	119 126 (161 535)	488 431	2,05
Háztartások összesen	656 610	54 717 (59 767)	3 737 941	2,68
Az átlagos jövedelem fele	328 305	27 358 (29 884)		

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2004a), Tárki (2004)

TANULMÁNYOK

4. táblázat Egy főre jutó nettó jövedelem és az érintett háztartások száma jövedelmi tizedek szerint, 2004

Decilis	Nettó jöve- delem év/fő (Ft)	Nettó jöve- delem hó/fő (Ft)	Háztartások száma (db)	Háztartások átlagos létszáma (fő)
1.	259 498	21 625	250 309	4,0
2.	400 286	33 357	288 220	3,46
3.	487 172	40 598	324 127	3,08
4.	556 238	46 353	348 108	2,88
5.	620 197	51 683	383 488	2,59
6.	682 410	56 867	402 040	2,48
7.	761 081	63 423	401 157	2,49
8.	860 573	71 714	425 528	2,35
9.	1 025 304	85 442	433 197	2,31
10.	1 649 219	137 435	489 189	2,04
Háztartások összesen	730 103	60 842	3 745 363	2,67
Az átlagos jövedelem fele	365 051	30 421		

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2005a)

5. táblázat Egy főre jutó nettó jövedelem a jövedelmi tizedek szerint, 2005–2006

Decilis	2005		2006	
	Nettó jöve- delem év/fő (Ft)	Nettó jöve- delem hó/fő (Ft)	Háztartások száma (db)	Háztartások átlagos létszáma (fő)
1.	281 815	23 484	297 315	24 776
2.	434 711	36 226	458 620	38 218
3.	529 069	44 089	558 168	46 514
4.	604 074	50 339	637 298	53 108
5.	673 533	56 128	710 773	59 231
6.	741 097	61 758	781 857	65 155
7.	826 534	68 878	871 993	72 666
8.	934 582	77 882	985 984	82 165
9.	1 113 480	92 790	1 174 721	97 893
10.	1 791 051	149 254	1 889 559	157 463
Háztartások összesen	792 892	66 074	836 501	69 708
Az átlagos jövedelem fele	396 446	33 037	418 250	34 856

Forrás: Pénzügykutató becslés

Ha rászorultaknak az 1. táblázatban szereplő, a minimális nyugdíjnál kevesebből élőknek tekintjük, akkor a 2–5. táblázat adatai alapján 2002 és 2006 között mindvégig beletartozik ebbe a körbe a legalsó jövedelmi decilis, a legszegényebb egymillió ember, mintegy 250 ezer háztartás. Ha a lehatárolási kritérium a legkisebb nyugdíj 70 százaléka – mint a rendszeres szociális segélyek esetében –, akkor a csoport nyilván szűkebb, de ennek pontos mértékét a jövedelmi tized belső megoszlásának ismerete nélkül nem lehet megállapítani.¹² Ha rászorultsági küszöbnek a lakhatási támogatásokhoz hasonlóan a nyugdíjminimum másfélszeresét tekintjük, akkor a kört 2002-től előrejelzésünk szerint 2006-ig minden évben az alsó két jövedelmi tized, azaz kétfélmillió ember, körülbelül 530 ezer háztartás alkotja.¹³

A csoport határait lényegesen megváltoztatják a rászorultságot meghatározott fogyasztáshoz kapcsoló, kevert rendszerek, mint amilyen az energetikai támogatások legújabb nagy területe, a távhő-szolgáltatás.

A segítséget 2005 ősztől a távfűtéses lakásban élők közül a kisnyugdíjasok vehetik igénybe, becslések szerint mintegy százezer ember. Erre az állam az első évben hárommilliárd forintot szánt, de a jogosultság elbírálása és a segélyek kiegészítése a területi önkormányzatok feladata. Budapesten az kap havi háromezer forint hozzájárulást, akiknek a járandósága nem haladja meg a minimális nyugdíj háromszorosát (2005-ben 74 100 forintot), illetve több együtt lakó személy esetében az egy főre jutó jövedelem kisebb a minimális nyugdíj duplájánál (49 400 forintnál). A támogatást kérelmezni, a jövedelmet igazolni kell, ezért a számlákon nem írható jóvá automatikusan; a kiutalás a Nyugdíjfolyósító Intézet dolga. 2006-ra a távhő-szolgáltatók árképzési gyakorlatának felülvizsgálatával, a gazdasági tárca áremeléshez kapcsolt egyetértési jogának bevezetésével, valamint a támogatások és jogosultságok (jövedelmi határok) kiterjesztésével az a kormányzat célja, hogy a díjak a lakosság teljes körében változatlanok maradjanak. A pótlólagos ráfordítások jelentős része valószínűleg a helyhatóságokat terheli majd.¹⁴

A nyugdíjminimum, illetve annak 150 százaléka alapján a rászorultak köre az első és a második decilis közé esik, amihez hasonló eredményt ad az átlag- vagy medián jövedelem figyelembe vétele. Ez a megközelítés a közepes jövedelmek felénél kevesebből élőknek tekinti szegénynek. A 2–5. táblázatok utolsó sorában feltüntetett számok szerint ide tartozik a legszegényebb jövedelmi tized és a másodiknak egy része, hiszen a deciliseknél szereplő értékek is átlagok, amelynél alacsonyabb bevétel biztosan megjelenik az adott kategóriában. Becslésünket megerősítik a

12 Ez a módszertani probléma tanulmányunkban mindvégig megjelenik, ahol a jövedelmi decilisek alapján adtuk becslést. A jelzett kör nagysága voltaképpen mindenhol minimumérték, mert az adott kategóriába a következő decilis átlagaiba beleszámító alsó csoportok „belelőgnak”, de e körök nagyságát csak a tizedeken belüli eloszlás alapján lehetne pontosan meghatározni.

13 Meg kell jegyezni, hogy kisnyugdíjból élőknek az alkalmazásban állókhoz viszonyított relatív jövedelmi helyzete az elmúlt években folyamatosan romlott: míg 2001-ben a minimális öregségi ellátás az átlagkeresetnek több mint 28 százaléka volt, 2005-ben már csak 24 százaléka, s a trend 2006-ra sem fordul meg (1. táblázat).

14 Sajtóforrások: Készül...(2005), A lakossági...(2005), Nem lesz...(2005), Mink (2005)

TANULMÁNYOK

Tárki pontosabb adatai: az egy főre jutó átlagjövedelem fele 2003-ban 323 400 forint, ennél kisebb jövedelme a lakosság 15,9 százalékának volt. Medián értékekkel számolva a megfelelő összeg 275 000 forint, illetve 10,9 százalék.¹⁵

Az Európai Unió ugyancsak számít ilyen típusú mutatókat, de viszonyítási alapja nem az érintett országok saját jövedelmi szintje, hanem a közösségi medián. A mércét ilyen magasra állítva Magyarországon a népesség közel háromnegyede volt szegény az 1990-es évek közepén, amivel az ezredforduló után csatlakozó országok között a harmadik helyet foglaltuk el.¹⁶

A szakmai és társadalmi vitákban felvetődött, hogy a szociális támogatások kiindulópontja a nyugdíj helyett a keresetek minimális szintje legyen, mert a nyugdíjas háztartások élethelyzete, az idősök fogyasztási szerkezete lényegesen eltér az aktív, gyakran sokgyerekes családokétól. Ha a rászorultságot az 1. táblázatban feltüntetett minimálbérekhez kapcsoljuk, akkor a lakosságnak legalább a fele jogosult lenne támogatásra (2002-ben még az alsó hat, 2003 és 2006 között pedig az alsó öt jövedelmi tizedbe tartozók).¹⁷

E mutató ritkán szerepel a kompenzációs rendszerek viszonyítási pontjaként, részben mert túlságosan szélesre nyitná a támogatási kapukat, de feltehetően azért is, mert a kategória „gyanús”: formálisan sokan kapják a törvényben megállapított legkisebb keresetet, miközben más csatornákon, például vállalkozóként jelentős jövedelemhez jutnak. Nyilvánvaló azonban, hogy az utóbbi visszásság nem az elhatárolási kritériumtól függ – a minimális nyugdíj és minden más közvetlenül jövedelmekre alapozott rászorultsági ismérv esetében a torzítás ugyanúgy jelentkezhet.¹⁸

Ez a minimálbérrel szemben felhozott érv tehát gyenge lábakon áll, miközben a mellette szóló indok, a háztartások eltérő fogyasztási szerkezetének figyelembe vétele igencsak fontos. Az egy főre jutó jövedelemmel kalkuláló támogatási rendszerek mindegyikének gyenge pontja ugyanis, hogy a fogyasztási lehetőséget a számított érték nagysága mellett a családszerkezet, a háztartástípus is befolyásolja: más életszínvonalat jelent ugyanaz az egy főre jutó jövedelem egy egyedül élő nyugdíjasnak, egy fiatalnak vagy egy sokgyermekes háztartás tagjának. Az átlag akkor lenne mindenkire egyformán jellemző, ha a háztartásoknak csak az egyes személyekhez kapcsolódó kiadásai lennének, illetve fogyasztási szerkezetük azonos volna. De a kiadások egy része nem vagy nem lineárisan függ a családnagyságtól (lakhatási költségek, gépkocsi tartás), és a jöve-

15 Tárki (2004) 85. oldal

16 Tóth István György (2005) 162–63. oldal

17 Hozzátesszük: 2002 és 2005 között nemcsak a legkisebb nyugdíj, hanem a minimális kereset is egyre kisebb lett az átlagbérekhez viszonyítva – azok több mint kétharmadáról 55 százalékra esett –, és csak 2006-ra várható csekély javulás. Azaz ha a kör változatlan maradt is az elmúlt években, a minimálbér szintjén élő nagy társadalmi csoport relatív jövedelmi helyzete romlott.

18 A KSH háztartásstatisztikája, ami a jövedelem adatok forrása, megpróbálja mérsékelni a torzításokat (például az eltitkolt jövedelmeket korrekcióval pótolja, a bevételi adatokat, ahol kisebbek, felemeli a törvényes minimum szintjére) – Lásd Központi Statisztikai Hivatal (2003a) 226–227. oldal. A teljes siker azonban kétséges.

delmek elköltésének módja háztartástípusonként jelentősen eltér az együtt élők száma, kora, lakóhelye, a családfő státusa (iskolai végzettsége, gazdasági aktivitási helyzete, beosztása) szerint. (Például a nagyobb családok kiadásai tetemesebb részét költik élelmiszerre vagy ruházkozásra, míg a lakásfenntartás és ezen belül az energiára fordított összegek részaránya viszonylag kisebb.)

A nem személyhez kötött közös költségek és az eltérő kiadási struktúra miatt a támogatási rendszereknek, különösen a meghatározott fogyasztáshoz kapcsolódó kompenzációnak az egy főre számított bevételeken kívül az érintett háztartás jellemzőit is célszerű értékelni. A különböző méretű és összetételű családok jóléti szintjének összehasonlítására, a háztartások működésében megjelenő méretgazdaságosság és a korelációtól függő fogyasztási eltérések figyelembe vételére a statisztika az ekvivalencia-skálákat használja. Ezek lényege, hogy a háztartás tagjai koruktól és a család létszámától függően más-más szorzószámot kapnak, és a jövedelem nagyságát nem egy főre, hanem az így képzett fogyasztási egységre számítják. A konkrét súlyozás sokféle lehet, ezek leggyakrabban alkalmazott típusai azonban hasonló eredményekhez vezetnek.¹⁹ Közös vonásuk, hogy a tisztán egy főre jutó jövedelmek becslésénél kisebb egyenlőtlenségeket, magasabb szegénységi küszöböt mutatnak. A Társi felmérései szerint 2003-ban az egy fogyasztási egységre eső éves átlagos jövedelem fele 428 516 forint volt, a medián jövedelem fele 363 617 forint, aminek alapján a lakosság 13,2, illetve 8,3 százaléka élt szegénységben.²⁰

Hasonló kalkulációkat a KSH is végez, de csak a létminimum számításokhoz kapcsolódva. Ez a kritériumrendszer pedig már nem a jövedelmekből, hanem a szükségletekből indul ki.

3. Rászorultság a szükségletek alapján: létminimum, társadalmi minimum, szubjektív küszöbértékek

A támogatásra jogosultságnak ez a megközelítése nem a tényleges vagy vélelmezett jövedelmekből, hanem az egyéni-családi szükségletekből indul ki, de természetesen ezeket is pénzben, bevételi szintekkel összegzi. Itt a legelterjedtebb módszer a létminimum számítás, amelyet a KSH minden évben, 1996 óta azonos módszerekkel elkészít.

A létminimum a statisztika szerint az a jövedelmi szint, amely lehetővé teszi „...a folyamatos életvitellel kapcsolatos igen szerény – konvencionálisan alapvetőnek minősülő – szükségletek kielégítését”²¹. A KSH a család első, 60 év alatti felnőtt tagját tekinti egy fogyasztási egységnek, a többi személy ennél kisebb szorzóval szerepel. A létminimum nagyságát háztartástípusonként a fogyasztási egységek számának és az

19 A Társi (2004) 34. oldal.

20 Uo. 71., 85. oldal, a legegyszerűbb ekvivalencia skálával számítva (a háztartás létszáma $\times 0,73$). Az idézett elemzés szerint ez az eredmény lényegében megegyezik az OECD által használt súlyozásával, amelyben az első felnőtt szorzószáma 1, az összes többi 0,7, a gyerekéké pedig 0,5. Ennek módosított változata az Eurostat skála, amely valamivel magasabb értékeket ad.

21 Központi Statisztikai Hivatal (2003b) 2002, 12. oldal

TANULMÁNYOK

egy egységre jutó átlagos értéknek a szorzata adja.²² Az elmúlt évekre számított értékek és a közeljövőre vonatkozó becslések a következőképpen alakulnak.²³

6. táblázat A havi létminimum értékei, 2001–2006 (Ft)

Év	Háztartások, Egy fogyasztási egységre	Egy főre	Szórás háztartás-típusonként	Kétgyermekes házaspárra
2001	86 262	39 261	24 211–39 261	113 857
2002	95 757	43 108	26 583–43 108	125 013
2003	104 350	50 019	31 795–50 019	145 044
2004	113 520	53 307	32 873–53 307	154 590
2005	122 942	57 732	35 601–57 732	167 421
2006	129 704	60 907	37 559–60 907	176 629

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2002), (2003b), (2004b), (2005b), 2005-re és 2006-ra a Pénzügykutató előrejelzése

A KSH részletesen közli a létminimum-számítási módszereket és összegeket a különböző háztartástípusokra is, de az érintettek számára nem ad felvilágosítást. Ezért durva becslésként az egy főre, illetve a tipikusnak tekintett két gyerekes házaspárra kalkulált értékeket az egy főre jutó nettó jövedelmekkel (2–5. táblázat) vetjük össze. Eszerint 2002 és 2004 között az alsó három jövedelmi tizedbe tartozók éltek a létminimumszint alatt, és a kör becsléseink szerint az ezt követő két évben is változatlan. Vagyis e definíció szerint mintegy hárommillió ember tekinthető rászorultnak, ami a minimális nyugdíj alapján kijelölt körnél háromszor nagyobb.

Egyes megközelítések a létminimum helyett valamilyen társadalmi küszöbérték figyelembe vételét javasolják. Érvelésük szerint a szűken vett jövedelmi szegénység nem ad teljes képet a nehézségekről, többek között azért, mert az elfogadható minőségű élet a létfenntartáshoz szükséges legkisebb mértéknél több fogyasztást feltételez,²⁴ a jövedelem-számítások

22 Például a 60 évesnél idősebbek háztartásában az első felnőtt szorzószáma 0,9, a fiatalabbaknál a második felnőtté 0,75, a gyerekeké korcsoporttól függően 0,4–0,65. A tipikusnak tekintett háztartás két aktív korúból és két gyermekből áll. Lásd részletesen Központi Statisztikai Hivatal (2003b) 2002, 14–15. oldal

23 A számítások a KSH által kialakított élelmiszer normatívához hasonló értékben fogyasztó háztartások adatait veszik alapul. Fontos jellemzőjük, hogy figyelmen kívül hagyják a legalacsonyabb jövedelmű öt százalék és a legmagasabb jövedelmű egyharmad háztartásait, továbbá azokat, akik az adott évben lakást vagy gépkocsit vettek. Ez a háztartás-statisztika egészét jellemző megközelítés nyilvánvalóan torzítja a jövedelem eloszlásokat. Megjegyezzük, hogy a nemrégiben kötött OÉT megállapodás szerint teljesült a miniszterelnök által hangoztatott követelmény, amely szerint a minimálbér legyen nagyobb a létminimumnál (www.hvg.hu 2005. szeptember 26.). Ez azonban nem a 2006-os év újdonsága. 2001 óta a minimálbér nagyobb az egy főre kalkulált létminimumnál, egy fogyasztási egységre vetítve pedig a két érték az elmúlt hat évben nagyjából azonos (ld. 1. és 6. táblázat).

24 Ezt a szemléletet tükrözi az Európai Szakszervezeti Szövetség (2003) állásfoglalása, amely szerint „...a szociális védelmi rendszereknek minimális szintű ellátást kell biztosítaniuk a szegénység megakadályozása céljából, ... (de) nem szabad azt csupán a minimális ellátások részévé alakítani”.

csak a folyó bevételeket összegzik, a vagyon és az adósságok nagyságát nem, továbbá az adott jövedelem szint mellett is hiányozhat, vagy csekély lehet alapvető jelentőségű termékek és szolgáltatások fogyasztása. Az utóbbi elemeket megfosztottságként értelmezve a Tárki kutatói kísérletet tették a megfosztottság három körének felmérésére, elkülönítve az alapdeprivációt, egyes tartós fogyasztási cikkek birtoklását és a lakáskörülményeket. A vizsgálat azt mutatta, hogy 2003-ban a lakosság egyharmada volt a három dimenzió közül legalább egyben, és mintegy tíz százaléka legalább kettőben deprivált.²⁵

Az alacsony jövedelem és a megfosztottság mellett ebben a kutatásban is szerepel a „szubjektív szegénység” fogalma, abból kiindulva, hogy „a szegénység-érzet legalább olyan fontos meghatározója a társadalmi kirekesztettségnek”²⁶, mint a szükségletkielégítés „objektív” mutatói. A Tárki felmérése szerint a megkérdezettek úgy gondolják, hogy a nagyon szűkös megélhetéshez egy embernek 2003-ban évente 429 ezer forintnyi jövedelemre volt szüksége, a szűköshöz pedig 560 ezer forintra (vagyis a szegénységi küszöb a havi 35 700, illetve 46 700 forintos egy főre jutó bevétel).²⁷ Ezeket az értékeket az intézet által felmért (a 3. táblázatban szereplő) tényleges jövedelmi adatokkal összevetve azt kapjuk, hogy szubjektív értékelés szerint az alsó három decilis nagyon szegénynek, a negyedik és ötödik pedig szegénynek tekinthető. Ennél meglepően kisebb kört húz meg a családok önbesorolása: csak négy százalékuk mondta magát nélkülözőnek, és további 17 számolt be rendszeres anyagi gondokról, azaz a szubjektív szegénység 21 százalékos.²⁸

A magasabb értékekhez hasonló lehatárolást mutat a KSH háztartás-statisztikai vizsgálata is, amely a válaszokat jövedelmi tizedek szerint csoportosítva nézi.

7. táblázat A lakosság jövedelemvárásai 2002–004 (ezer Ft/hó/fő)

Megélhetési szint	2002			2003			2004		
	1. decilis	10. decilis	Átlag	1. decilis	10. decilis	Átlag	1. decilis	10. decilis	Átlag
Nagyon szűkös	20	46	30	20	50	33	23	58	38
Szűkös	27	62	40	28	67	44	32	77	50
Átlagos	38	89	57	40	94	61	45	108	69
Jó	53	133	83	58	142	90	64	159	98
Nagyon jó	81	210	127	92	232	140	94	254	151
Nagyon szűkös az átlagos szint %-ában	52,6	51,7	53,3	50,0	53,1	54,1	51,1	53,7	55,1

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2003a), (2004a), (2005a)

25 Gábos – Szivós (2004) 72–75., 89. oldal. Az alap depriváció tartalmazza az élelmiszer-fogyasztást, a ruházzkodást, a lakásrezsit, a pihenés és a társas kapcsolatok lehetőségét. A társadalmi minimum meghatározásával az 1990-es évek elején az Újpesti Családsegítő központ is próbálkozott, és eredményeit rendszeresen publikálta.

26 Gábos – Szivós (2004) 75. oldal

27 Gábos – Szivós (2004) 85. oldal

28 Gábos – Szivós (2004) 89. oldal

TANULMÁNYOK

Ezeket az értékeket a 2–4. táblázatokba foglalt tényleges jövedelmekkel összehasonlítva azt látjuk, hogy a vélemények átlaga szerint 2002 és 2004 között mindvégig az alsó négy jövedelemtized élt szűkösen vagy nagyon szűkösen, sőt az ötödik decilis egy része is. Vagyis ez a felvétel is arra utal, hogy a szubjektív küszöbérték szerint 4–5 millió ember tekinthető rászorultnak, ami a minimálbérből kiinduló becslés nagyságához közelít.²⁹ Az egyes rétegek által becsült szükséges bevételek nagy szórásának fényében feltűnő az egyetlen azonosság: a legszegényebbek és a leggazdagabbak egyaránt úgy vélik, hogy a nagyon szűkösen megélhetés a közepesnek tartott szint 50 százaléka (amelynek konkrét összege egyébként nagyon különböző a megkérdezettek pozíciójától függően). A közvélekedés tehát leginkább az átlagjövedelem feléhez kapcsolt kritériumokat tartja elfogadhatónak.

A nettó jövedelem adatokra alapozó számításunkat megerősíti a KSH összesítése.

8. táblázat A jövedelemelvárások különböző szintjein élő háztartások, 2003

Megélhetési szint	A rétegbe tartozó háztartások száma	A réteg országos aránya	Egy háztartásra jutó személyek száma	A rétegbe tartozó személyek száma
Nagyon szűkösen	629 000	19,3	3,18	2 000 000
Szűkösen	715 000	21,9	2,81	2 009 000
Átlagos	1 278 000	39,2	2,42	3 092 760
Jó	489 000	15,0	2,25	1 100 250
Nagyon jó	152 000	4,7	2,10	319 000
Összesen	3 263 000	100,0		8 612 010

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2004c)

A 8. táblázat szerint 2003-ban a jövedelemelvárásokat figyelembe véve több mint 1 300 000 háztartás, a családok negyven százaléka, mintegy négyemillió ember élt szűkösen vagy nagyon szűkösen körülmények között.

A rászorultság alapú támogatások előnye, hogy elvileg a társadalmi igazságosságot, az egyenlőtlenségek mérséklését szolgálják. De éppen ebben rejlik a legnagyobb buktató is: a fogalmak tartalma elméletileg is vitatott, és a célok a gyakorlatban nehezen érvényesíthetők.³⁰ A jövedelmi krité-

²⁹ Meg kell jegyezni, hogy az elvárások átlaga a különböző helyzetű csoportok ugyancsak eltérő feltételezéseiből alakult ki. A legrosszabb körülmények között élők véleménye alapján ők maguk mindegyik vizsgált évben nagyon szűkösen éltek, a következő tized szűkösen, az azt követő öt decilis átlagos szinten, és a szükségletek kielégítésének jó vagy nagyon jó lehetősége a nyolcadik tizedtől jelenik meg. A leggazdagabbak elvárásai alapján viszont a lakosság zöme, nyolcvan százaléka nem lépne túl a szűkösségi küszöböt, és csak a legfelső decilis tagjai érnék el vagy haladnák meg az átlagos szintet.

³⁰ A különböző fogalmakról, felfogásokról, mérési módszerekről jó összefoglalót ad Tóth István György (2005) 17–57. oldal, a gyakorlat kritikájáról pedig az Állami Számvevőszék (1997).

riumokra építő elosztásnak gyenge pontja az alap meghatározása és annak érvényesítése is.

Egyrészt elemzésünk is bemutatta, hogy a közvetlenül egyéni-családi jövedelmekből kiinduló meghatározások különböző megközelítéseket és ezeken belül sokféle viszonyítási alapot használhatnak, amelyek a rászorultaknak nagyon eltérő köreit határolják le.³¹ Az elmélet a többdimenziós megközelítést indokolná, ami azonban tovább bonyolítja az amúgy sem egyszerű rendszereket. A választást inkább pragmatikus megfontolások vezérlik.

Másrészt nehéz a valóságos egyéni vagy családi jövedelem megállapítása, mert kiterjedtek a nem regisztrált, szürke-fekete jövedelmek, és a család vagy a háztartás méretét sem mindig könnyű körülhatárolni. A rászorultság megállapításánál nehezen kerülhető ki a szubjektív, gyakran az emberi méltóságot sértő hatósági-hivatali mérlegelés. Empirikus kutatások azt mutatják, hogy az ilyen típusú támogatás sok eleme intézményesíti, és igazolja a társadalmi megkülönböztetéseket, versenyezteti, majd érdem alapján szelektálja a szegényeket, és magasak a jogosultság igazolásával, az egyedi elbírálással járó – segélyezési „iparág” kialakulásához vezető – ügyintézési-tranzakciós költségek.³²

Harmadrészt, ha a rászorultsági megközelítés bizonyos termékek-szolgáltatások vásárlásához és/vagy élethelyzetekhez kapcsolódik – mint például a távfűtés esetében –, akkor a kedvezményezettekhez hasonló vagy még rosszabb helyzetben levő nem-fogyasztók épp úgy lecsúsznak a segítségről, mint az azonos nagyságú jövedelemből gazdálkodó, de más élethelyzetben lévő csoportok.

Nem közvetlenül jövedelem alapú („alanyi jogú”) támogatások

Az alanyi jogon járó támogatásoknak csak azt az a esetét nézzük meg közelebbről, amely meghatározott fogyasztáshoz, illetve bizonyos fogyasztási szinthez kapcsolódik. Ezek a kompenzációk, mint azt a bevezetőben említettük, valójában nem függetlenek a jövedelmektől, hanem keverték: azon a feltételezésen alapulnak, hogy a kisebb mennyiséget felhasználók rosszabb anyagi körülmények között élnek. E módszerek köréből példaként a sokakat érintő, a politikában is vitatott energetikai támogatásokat választottuk ki, hogy bemutassuk azok előnyeit és hátrányait.

A gázár-támogatás legújabb, 2003 őszétől bevezetett rendszere közvetlenül az áremelések mérséklését szolgálja: az évi 1500m³-nél kevesebbet fogyasztó háztartások hat százalékos, az 1500 és 3000m³ között fogyasztók négy százalékos engedményt kapnak. A háztartásoknak közel hetven százaléka használ vezetékes föld- és PB-gázt. Ők kivétel nélkül kedvezményhez jutnak, s csak a 3000m³-es küszöb átlépése után kell megfizetni a teljes árat, de csak az azt meghaladó részre. (Ez a gázfo-

31 A lehetséges definíciókat és köröket az utolsó fejezet 9. táblázata összegzi.

32 Lásd erről részletesen: Szalai Júlia (2005) 43–93. oldal

gyasztó lakosság tíz százalékát érinti.) A rendszer kiterjed az önkormányzatok, az alapítványok és az egyházak közfeladatokat ellátó intézményeire is. A támogatás forrása a Magyar Olajipari Rt. felemelt bányajáradék befizetéseiből képezett alap, amelyből 2004-ben 40, a következő évben 70–75 milliárd forintot használtak fel támogatásra.³³

A megoldás előnye a homogén, áttekinthető kritérium alkalmazása és az egyszerű ügyintézés: az árkedvezményt a szolgáltató a gázszámlán jóváírja. Ugyanakkor mind a társadalmi igazságosság, mind a gazdasági ésszerűség csorbát szenved. A rendszer a lakossági nagyfogyasztókat is támogatja, hiszen a felhasználás első – nagyobbik – részére mindenkinek alacsonyabb az ár. Ráadásul a kis fogyasztás–kevés jövedelem feltételezés két szempontból is sántít. Egyfelől nem veszi figyelembe a háztartások szerkezetét: a nagy létszámú családok fogyasztásuk egy hányadát drágán vásárolják akkor is, ha csekélyek az egy főre jutó bevételeik. Másfelől automatikusan kimaradnak a kedvezményből azok, akik nem használnak gázt, pedig elképzelhető, hogy jövedelmi szintjük alapján éppen ők szorulnának rá leginkább a segítségre, annál is inkább, mert a vállalkozások számára 2005-ben kiugróan magas gázár-emelés a termékek és szolgáltatások széles körében megemeli a fogyasztói árakat, s így közvetve, saját energiafelhasználásuk jellegétől függetlenül a legszegényebbeket is érinti.

Gazdasági szempontból először is az a baj, hogy a támogatott ár, mint mindig, most is helytelenül orientálja a fogyasztói döntéseket: kevésbé szorít takarékosagra, és torzítja az energiaforrások közötti választást. Az elmúlt évtizedekben mesterségesen alacsonyan tartott földgázár hozzájárult e nyersanyag nemzetközi összehasonlításban magas, negyven százalékos részesedéséhez az energiafelhasználásban – ami viszont éppen az érintettek nagy száma miatt lett előidézője annak, hogy a gázár a politikai viták egyik ütközőpontjává vált. A támogatások fenntartása-kiterjesztése megnehezíti a kitörést ebből az ördögi körből. Másodsor, a 2003-ban meghatározott forrás, a MOL bányajáradéka néhány év múlva kevés lesz az árkiegészítéshez a hazai kitermelés csökkenése, valamint a bel- és külföldi árak közeledése miatt. S addig sem pusztán a vállalati nyereség megcsapolását jelenti, hanem elmaradt, pontosabban „megpántlikázott” költségvetési bevételt, amit e kompenzáció helyett másra lehetne fordítani, vagy csökkenhetne az államháztartás hiánya.

Ezekből a kedvezőtlen vonásokból kiindulva az elmúlt hónapokban sokan a rászorultsági elv következetesebb érvényesítését szorgalmazták. Az egyik álláspont szerint a lakossági nagyfogyasztóktól meg kellene vonni a támogatást: felhasználásuk alsó sávjaiban se kapjanak kedvezményt. A másik kiterjesztené a kompenzációt minden fűtési energiafelhasználási módra, de ezen belül csak az alacsony jövedelműeknek adna segítséget. A harmadik még tovább lépve általában szociális közműtarifát javasol, amelyre a jövedelem és az eltartottak száma együttesen jelölné ki a jogosultságot.³⁴

A lakossági villamosenergia fogyasztásban 2005 elejétől jelent meg a

33 Sajtóforrások: Peredi (2003), www.index.hu 2004. aug. 24., Mink (2005)

34 A javaslatok részletei még nem ismertek. Lásd www.magyarhirlap.hu 2005. szept. 15., Veres János pénzügyminiszter, Mink Mária (2005), Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, www.gondola.hu 2004. febr. 26., Nagycsaládosok Országos Egyesülete

szociális tarifa. A logika a gázár kompenzációs rendszerhez hasonló, de itt a „tarifatömbök” egyszerűbbek: az áremelés az átlagnál kisebb volt minden háztartásban, amely havonta 100 kWh-nál, évente 1320 kWh-nál kevesebb áramot fogyaszt – ez a számítások szerint egy átlagos négyfős család jellemző felhasználási szintje. Csak kedvezményes áron számlázzák a lakossági fogyasztás 51 százalékát, ami mintegy ötmillió embert érint. A kompenzációt azonban a vételezés első blokkjára mindenki, „mind a 4,8 millió villanyóra” megkapja – ha több lakása, nyaralója van, akkor többször is. A költségeket itt nem egy cég (illetve közvetve a költségvetés), hanem a nagyfogyasztók terhére finanszírozzák az átlagosnál magasabb áremelésből, számítások szerint 2005-ben 8–10 milliárd forinttal.³⁵

Az előnyök és a hátrányok a megközelítés rokonsága miatt sok szempontból hasonlóak a gázár támogatáshoz. Az egyik különbség, hogy a szociális áramtarifa a felhasználás még nagyobb elterjedtsége, illetve a helyettesítő termékek hiánya miatt szélesebb kört fog át – gyakorlatilag a teljes lakosságot. Ezért nem jelentkezik viszont az igazságtalanságnak a kizárással kapcsolatos eleme és a fogyasztás orientációjának megzavarása. A másik lényeges eltérés, hogy az állami újraelosztás itt csak a szabályokat határozza meg, de nem közösségi forrásokból valósul meg. Így a finanszírozás korlátja más: a keresztfinanszírozás fenntartásának lehetősége, a nagyfogyasztók terhelhetősége (beleértve a vállalkozások versenyképességére gyakorolt hatást). A lakosságnál a közvetett, más termékek árába beépülő drágító hatás ebben az esetben is jelentkezik.

Az alanyi jogon járó támogatások kedvező vonásának szokás tekinteni, hogy azokhoz minden állampolgár hozzájuthat, és pedig átlátható ismérvek alapján, a kedvezményezettek és a kiutalók számára is egyszerű, költségtakarékos ügyintézési rendben. A szempontok széles skálán határozhatók meg, így sokféle társadalmi cél kitűzhető – bár ezek elérése gyakran kétséges. A megközelítés hátránya a társadalmi igazságosság nézőpontjából ugyanis az a sokszor megfogalmazott kifogás, hogy mivel ezek a rendszerek nem vizsgálják a jövedelmeket, olyan jobb módú rétegeket is dotálnak közpénzekből, amelyek a szolidaritás alapján nem szorulnának segítségre. Sőt, mivel a magasabb jövedelműek sok támogatott szolgáltatásból (utazás, kultúra, lakás, háztartási energia) többet vásárolnak, több kompenzációt is kapnak, miközben a legszegényebbek kimaradhatnak a körből, hiszen a meghatározott fogyasztáshoz kapcsolt kedvezményt valójában nem mindenki kapja meg, csak az adott terméket felhasználók. Ezért a mindig szűkös közösségi erőforrások nem erősítik a társadalmi kohéziót, nem mérséklék az élethelyzetbeli és fogyasztási differenciálódást.

Gazdasági szempontból azért nem ésszerűek az alanyi jogon járó támogatások, mert egy részük – mint az itt elemzett gázár támogatás is – torz irányba tereli a fogyasztói döntéseket, és nem ösztönöz takarékos-

35 Sajtóforrások: www.arampiac.hu 2005. jan. 21., www.gondola.hu, Mink (2005)

TANULMÁNYOK

ságra. Fiskális hátrány, hogy a szükségképpen durva (egyszerű) kritériumok többnyire széles kört fognak át, így a ráfordítások a kiutalás viszonylag alacsony költségei ellenére magasak lehetnek.

Hányan vannak a rászorultak?

Zárásképpen összefoglaljuk a rászorultság egyes definíciói által körülhatárolt körök, s ahol lehet, a közösségi ráfordítások nagyságát és a források jellegét.

9. táblázat A kedvezményezett kör és a ráfordítások a rászorultság különböző kritériumai szerint

Kritérium	Érintett kör fő	Érintett kör háztartás	Éves ráfordítás	A finanszírozás forrása
Távhódlj támogatás	100 000	24 000	3 md központi + önkormányzati	Költségvetés, önkormányzat
Az egy fogyasztási egységre jutó medián jövedelem fele**	830 000	240 000		
Nyugdíjminimum*	1 000 000	250 000		
Napi 4,3 dollár*	1 000 000	250 000		
Az egy főre jutó medián jövedelem fele**	1 090 000	250 000		
Az egy fogyasztási egységre jutó átlag-jövedelem fele**	1 320 000	340 000		
Az egy főre jutó átlag-jövedelem fele**	1 590 000	390 000		
A nyugdíjminimum 150 százaléka*	2 000 000	530 000		
Szubjektív szegénység (Tárki)**	2 100 000	560 000		
Létminimum*	3 000 000	855 000		
Laekeni indikátorok**	3–4 000 000	855 000–1 200 000		
A tényleges jövedelem szerint a szubjektív elvárással mérve*	4 000 000	1 200 000		
Szubjektív jövedelem elvárás szerint**	4–5 000 000	1 200 000–1 590 000		
Minimálbér*	5 000 000	1 590 000		
Gáz tömbtarifa	7 100 000	2 530 000	70–75 md (2005)	MOL bányajáradék
Az uniós medián jövedelem fele***	7 300 000	2 650 000		
Szociális áramár	10 000 000	3 780 000	8–10 md (2005)	Nagyfogyasztók, keresztfin.

* 2003 és 2006 között mindvégig

** 2003

*** Az 1990-es évek közepe

Fontos kiemelni először is, hogy az érintett kör nagyságára vonatkozó saját becslések mindenütt minimum-értékek, mert mint korábban is említettük, a jövedelmi deciliseken alapuló kalkulációnál az adott csoportba a következő decilis átlagaiba beleszámító alsó csoportok is beletartoznak, de ezek nagyságát a tizedeken belüli eloszlás ismeretének hiányában figyelmen kívül hagytuk. Másodszor, a körök nagysága 2003 és 2006 között feltűnő stabilitást mutat a legtöbb számított mutató szerint.³⁶ Harmadszor, a jövedelemhez és nem meghatározott fogyasztáshoz kötött támogatásoknál a ráfordítások nagyságát csak a konstrukciók részleteinek ismeretében lehet meghatározni. A táblázatba foglalt adatok azokat a szorzószámokat mutatják, amelyek az egy főre vagy háztartásra jutó támogatási összegekhez rendelhetők.

A kompenzációs rendszerek elvileg sokszínűek lehetnek, és a 2005 végén érvényes magyar lakossági támogatások korántsem teljes körű, csak néhány jellegzetes típust kiemelő áttekintése is bonyolult rendszert mutat. Léteznek alanyi jogon járó és rászorultság alapú támogatások, amelyek sokféle célhoz rendelve, és változatosak a kör meghatározásának kritériumai. Ez érvényes a lakhatási költségek, ezen belül az energiadíjak kiegészítésére is, ahol mindenkinek járó és a szegényeket segítő megoldások is működnek, van helyi és országos kompenzáció, ráadásul az egyes szolgáltatási ágakra külön-külön megszabva. Az „alanyi” jogok többnyire fogyasztási szinthez (ezen keresztül jövedelmi feltételezésekhez) kapcsolódnak, a szűkebben vett rászorultságot pedig leggyakrabban a minimális nyugdíj meghatározott (70, 100 vagy 150) százaléka, esetleg még néhány kiegészítő feltétel jelöli ki.

Az ennél elvileg differenciáltabb kiválasztási ismérvek eltérő nagyságú köröket határolnak el, és ebből következően – az egy lakosra vagy háztartásra jutó kompenzáció mértékét adottnak véve is – különbözhet a ráfordítások teljes összege. A tanulmányban bemutatott 17 kritérium szerint a rászorultak csoportja a százezres nagyságrendtől a teljes lakosságig terjedhet. A mutatóknak szinte mindegyike megegyezik abban, hogy a legalsó jövedelmi tizedbe tartozó egymillió ember szegénynek, közösségi segítségre utaltnak tekinthető. Ennek beszámításával hét kritérium egy és kétmillió fő körüli csoportot jelöl ki rászorulónak, többek között a legkisebb nyugdíj, az egy főre és egy fogyasztási egységre jutó közepes nagyságú jövedelmek fele, valamint a szubjektív szegénység egyik, a Tárki által mért meghatározása. A másik sűrűsödési pont a három és ötmillió közötti, a létminimummal, a minimálbérrel és a KSH szubjektív szerénységi küszöbeivel behatárolt kör, amit az európai szinthez mérve a lakosság kétharmadára, sőt a valóban univerzális fogyasztás egységes dotálásával – mint az áram szociális tarifája – az összes állampolgárra is ki lehet terjeszteni.

A kompenzációs rendszerek kialakításának, változtatásának nincs egységes, általánosan elfogadott alapelve vagy viszonyítási pontja. Láttuk, hogy az alanyi és rászorultsági megközelítésnek is vannak különbö-

36 Ez a jelenség valószínűleg korábbi eredetű. A Tárki (2004) az ezredfordulótól mutat ki hasonló tendenciát, amelyet kiadványának címében („Stabilizálódó társadalomszerkezet) is érdemesnek tartott kiemelni.

TANULMÁNYOK

ző szempontok szerint kedvező és kedvezőtlen vonásai, azaz nem beszélhetünk eleve jó és rossz, az összes cél elérését garantáló megoldásról. A keretek kialakítása a dolog természetéből következően politikai döntést igényel.

Hivatkozások

- A lakossági távhődíj sem emelkedik, Népszabadság 2005. okt. 4.
Állami Számvevőszék (1997): Jelentés az önkormányzatok által nyújtott szociális támogatásokról
Európai Szakszervezeti Szövetség (2003): Európa az emberek szolgálatában, www.liganet.hu
Gábos András – Szívós Péter (2004): A szerénység különböző metszetei, In: Tárki (2004) 69-96. oldal
Készül a távhőtámogatási rendszer, Népszava 2005. szeptember 23.
Központi Statisztikai Hivatal (2002): Létfelminimium 2001
Központi Statisztikai Hivatal (2003a): Háztartás-statisztikai Évkönyv 2002
Központi Statisztikai Hivatal (2003b): Létfelminimium 2002
Központi Statisztikai Hivatal (2004a): Háztartás-statisztikai Évkönyv 2002
Központi Statisztikai Hivatal (2004b): Létfelminimium 2003
Központi Statisztikai Hivatal (2004c): Háztartás-statisztikai Közlemények 24. 2003. I-IV. negyedév
Központi Statisztikai Hivatal (2005a): Háztartás-statisztikai Évkönyv 2004
Központi Statisztikai Hivatal (2005b): Létfelminimium 2004
Központi Statisztikai Hivatal, Stadat rendszer www.kshportal.hu
Mink Mária (2005): Szabály erősíti a kivételt, Heti Világgazdaság, november 26.
Nem lesz Budapesten lakossági távhődíj emelés, Népszava 2005. október. 10.
Pénzügykutató Rt. (2005): A magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2005–2005, szeptember
Peredi Ágnes (2003): Januártól kiszámíthatóbban nő a gázár, Népszabadság, november 11.
Szalai Júlia (2005): A jóléti fogda (In: Kisebbségek kisebbsége – a magyarországi cigányok emberi és politikai jogai, Ú-M-K, Szerk. Neményi Mária, Szalai Júlia)
Tárki (2004): Stabilizálódó társadalomszerkezet, Tárki Monitor jelentések 2003 (Szerk. Szívós Péter, Tóth István György)
Tóth István György (2005): Jövedelemeloszlás (A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig), Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó
- WEBLAPOK:
www.index.hu; www.magyarhirlap.hu; www.gondola.hu; www.arampiac.hu;
www.romacentrum.hu; www.icsszem.hu; www.hvg.hu; www.onadozo.hu;
www.hrportal.hu

BASS LÁSZLÓ

Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben¹

Az alábbi tanulmányban arra keressük a választ, hogy milyen változások, elmozdulások érzékelhetőek egy hátrányos helyzetű kistérségben élők szociális helyzetében egy év alatt. Kérdésünket elsősorban az motiválta, hogy Magyarországon 2004-ben készült el hazánk első cselekvési terve a szegénység és társadalmi kirekesztés ellen (Nemzeti Cselekvési Terv² a 2004–2006 közötti időszakra). Az NCST hatásait közvetlenül nagyon nehéz lenne mérni, hiszen az országos szociálpolitikai intézkedések, a helyi kezdeményezések, a gazdasági és demográfiai folyamatok változása és még számos tényező együttesen alakítja az emberek életét. Tanulmányunk e soktényezős mező „kimenetére” koncentrálna, amikor egy év változásait igyekszik megragadni.

„Ha harminc év távlatából nézzük, rettentő sok változás történt: házak épültek, a viskók megszűntek, egy kicsit normálisabb körülmények között élnek az emberek. Egy év óta? Ja... az elmúlt évben, kaptam telefont. Eddig nem volt...” (részlet egy interjúból)

Kérdéseink megválaszolására kérdőíves vizsgálatot végeztünk a szécsényi kistérség 3 százalékos reprezentatív mintáján (600–600 családban), 2004 és 2005 júniusában. Kérdőívünkkel az emberek életének azon jellemzőit igyekeztük feltárni, amelyek segítségével e cselekvési terv stratégiai céljainak megvalósulását mérhettük meg. A vizsgálat során interjúkat is készítettünk a térség – tág értelemben vett – szociális szakembereivel is. Az így szerzett tapasztalatok alapján készült az alábbi beszámoló.

1 A kutatás adatait az ELTE Társadalomtudományi Karának általános szociális munkás hallgatói vették fel 2004-ben és 2005-ben. A kutatást Bass László és dr. Mányai Judit vezette. A kistérségben 2006-tól indul el a Gyermekszegénység elleni Nemzeti Program modellkísérlete.

2 Nemzeti Cselekvési Terv a társadalmi összetartozásért 2004–2006 Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Bp. 2005, p. 137.

1. A szécsényi kistérség általános jellemzése

A szécsényi kistérség Nógrád megyében, az Észak-Magyarországi régióban helyezkedik el, a szlovák határ mellett. A településhálózat részben aprófalvas jellegű, az úthálózat hiányos, sok a zsáktelepülés (Nógrádsípek, Piliny, Rimóc, Szécsényfelfalu), a térséget az országos jelentőségű főutak elkerülik. A szécsényi kistérség az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek egyike.

A kistérségben egy városban (Szécsény) és 12 községben mintegy 20 ezer ember él. A lakosság száma folyamatosan csökken: a nagyüzemi mezőgazdálkodás és az ipari üzemek megszűnését követő elvándorlási hullám napjainkra lassan mérséklődik.

1. ábra *Az ország 42 leghátrányosabb helyzetű kistérsége*

A salgótarjáni és balassagyarmati ipari üzemek a rendszerváltás előtt biztos munkalehetőséget teremtettek az itt élőknek, a nyolcvanas évek végére a falvak gazdaságilag aktív férfi lakosságának nagy része már az iparból élt. A kilencvenes évek első felének válsága, a gazdaság strukturális átalakulása és a termelőszövetkezetek felbomlása után az emberek nagy része munkanélkülivé vált. Az apró falvas települések bejáró munkásainak helyzetét nehezítette, hogy az üzemek megszüntették a munkásjáratokat, majd a Volán is csökkentette járatait. A munkanélküliség a kistérségben 1992 óta fokozatosan csökken, ennek ellenére ma is nagyon magas.

Bass: Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben

1. táblázat A munkanélküliségi ráta alakulása 1993–2005 között

Időpont	Szécsényi kistérség*	Nógrád megye*	Országos átlag**
1993	26,3	21,3	12,1
1994	19,0	17,2	10,8
1995	17,6	16,3	10,3
1996	19,2	17,0	10,0
1997	19,0	16,3	8,8
1998	18,7	15,6	7,8
1999	18,7	16,1	7,0
2000	18,0	14,9	6,4
2001	17,3	14,3	5,7
2002	17,0	13,8	5,8
2003	18,4	14,6	5,9
2004	18,7	14,6	6,1
2005	19,9	16,0	7,2

* Forrás: Nógrád Megyei Munkaügyi Központ (www.nogradmmk.hu)

** Forrás: A munkaerő-felmérés regionális idősorai KSH Bp. 2006.

2. ábra A munkanélküliek számának alakulása Nógrád megyében

Forrás: Nógrád Megyei Munkaügyi Központ

TANULMÁNYOK

A kistérségben nem létesült ipari park, kezdetleges az infrastruktúra, nem vonzó a letelepedés a bel- és külföldi vállalkozásoknak. Jelenleg csak Szécsényben működik két nagyobb, 500 fő körül létszámot foglalkoztató munkaadó (Elektronikai és Mechanikai Kft., Euro-Candle Kft. – a „Gyertyagyár”), ezeken kívül – szintén zömmel Szécsényben – kb. 20 cég foglalkoztat összesen további kb. 500 főt.

A térség helyzetének megértéséhez tudnunk kell még, hogy az itt élők között igen magas a romák aránya.

2. táblázat A romák aránya településenként (%)

Település	Népszámlálás*	Saját vizsgálat 2004–2005	Interjúk alapján
Nógrádszakál	14	55	50
Nógrádmegyer	12	46	50
Magyargéc	12	34	40
Endrefalva	9	36	75
Nagylóc	14	25	20
Ludányhalászi	2	22	?
Rimóc	12	20	25
Piliny	7	26	15
Varsány	4	11	15
Szécsényfelfalu	4	7	15
Szécsény	1	6	10
Nógrádsípek	0	2	2
Hollókő	0	0	0

* Forrás: KSH Népszámlálás 2001.

Az interjúkat a település polgármesterével, jegyzőjével, az itt élő és dolgozó családgondozóval, védőnővel, orvossal, pedagógussal stb. vettük fel, akik sokszor utaltak pontos, számszerű adatokra is, persze jó néhány esetben egyszerű becslésről volt szó csupán. A három adatforrás közül a KSH népszámlálási adatai – a felvétel hivatalosságától való féltelenség miatt – eredményezhették a legalacsonyabb számokat. Az interjúkból származó becslés (a környezet minősítése) adja rendre a legmagasabb arányokat, ami az előítéletek mellett („elcigányosodott” a falu) feltehetően azért is ilyen magas, mert nem tartalmazza a kisebbségi létből kitörni szándékozók érzelmeit.

2. Szegénység és kirekesztődés

Amennyiben a szegénységi küszöbnek az adott év nyugdíjminimumát tekintjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a szécsényi kistérségben 2004 június és 2005 június között a szegények aránya 20 százalékról 16 szá-

zalékra csökkent. A csökkenés akkor is figyelemre méltó, ha figyelembe vesszük, hogy a szegények aránya a térségben még mindig magas.³

Fel kell figyelniük arra a tényre is, hogy míg a kistérségben az egy főre jutó jövedelmek átlaga a tavalyi 110 százalékára nőtt, addig a nyugdíjminimum (az általunk használt szegénységi küszöb) ennél kisebb mértékben emelkedett. Ha a 2004-es nyugdíjminimum 110 százalékát vennénk 2005-ben szegénységi határnak, akkor a térségben élő családok 19 százaléka minősülne szegénynek. A csökkenés tehát csak látszólagos, a szegénységi küszöb minimális (700 Ft-os) módosításával el is tűnik. Ez arra is utal, hogy a szegénységi küszöb körüli, azt csak néhány száz forinttal meghaladó jövedelemből élő családok száma magas a kistérségben.

3. táblázat Szegénység-mutatók aránya a teljes mintában és a szegény csoporton belül (100% – az összes család ill. az összes szegény család)

	A teljes mintában a szegények között			
	2004	2005	2004	2005
Nyugdíjminimum alatti jövedelem	20	16		
Korrigált ny. minimum alatti jöv.	20	19	–	–
Pénzzavar havonta	33	32	57	62
Nem jut elég pénz				
élelemre	13	10	21	22
rezsire	12	10	21	25
gyógyszerekre	15	15	25	26
Szegénynek tartja a családját	18	20	32	43
N =	620	592	121	109

A helyzet javulása a naturális mutatók esetében nem érzékelhető; úgy tűnik, hogy a népesség anyagi problémái nem változtak az elmúlt egy évben. A szubjektív szegénység mértéke a szegények között jelentősen nőtt a vizsgált időszakban. Ennek hátterében a szegénység mélyülése áll. Bár a szegények száma nem változott, a 2005-ben szegénynek minősülőök életkörülményei rosszabbak az egy évvel ezelőtti szegény csoportnál.

Fontos felfigyelnünk arra is, hogy a szegények között csökkent a sokgyermekesek és a nyugdíjasok aránya, ezzel szemben a roma családok aránya jelentősen emelkedett.

3 Mindkét adatfelvétel esetén egyszerű véletlen mintával dolgoztunk, tehát nem ugyanazokat a háztartásokat kérdeztük meg egy év különbséggel, csak a kistérség (illetve a település) egészének adatait vethettük össze. A két minta nem, életkor, lakóhely és etnikai hovatartozás szerint nem mutatott szignifikáns különbséget sem összességében, sem településtípusok szerint.

TANULMÁNYOK

4. táblázat *Egyes csoportok aránya a szegény családok között*
(100% – az összes szegény család)

	A szegények között	
	2004	2005
3 és több gyerekes	27	22
Van nyugdíjas családtag	27	19
Van munkanélküli családtag	43	42
Van iskolázatlan* felnőtt családtag	85	87
Roma családok	37	49
N =	121	109

* max. 8 általános

A mért adatokkal ellentétben a helyi szakemberek a helyzet romlásáról számolnak be. Feltehető, hogy a segítők a nyomor mélységének növekedésére érzékenyebbek, mint a kiterjedtség változására.

„(a romák) egyre szegényebbek. Eddig a vállalkozók, ha máshogy nem, feketén elhozták dolgozni őket, de most már azoknál se nagyon van munka. Ennek következtében bizony otthon vannak, nem dolgoznak. Márpedig a szociális járadékból örül, ha kenyeret vesz.” (Nógrádmegyer)

„Nő a nélkülözés a családokban, fokozódik az elszegényedés, növekszik a gyermekszegénység, ami engem nagyon elszomorít.” (Magyargéc)

2.1. Gyermekszegénység

A kistérségben a gyermekszegénység összességében valamelyest mérséklődött. 2004-ben a 18 év alatti gyermekek 46 százaléka, 2005-ben 43 százaléka élt szegény családokban.

5. táblázat *Szegény családokban élő gyermekek aránya*
(100% – az összes megfelelő korú gyermek)

	Összes család		Roma családok	
	2004	2005	2004	2005
0–18 évesek	46	43	72	66
0–6 évesek	49	45	74	62

A gyermekek anyagi helyzetének javulása mögött valamelyest érzékelhető a családtámogatási rendszer eszközeihez való jobb hozzáférés, illetve a támogatás célzottságának növekedése: 2005-ben a gyermeket nevelő családok 87 százaléka részesült családi pótlékban (a korábbi évben

az arányuk 80 százalék volt).⁴ Bár a rendszeres gyermekvédelmi támogatás összességében valamivel kevesebb családhoz jut el, a szegény családok ma nagyobb arányban férnek hozzá e támogatási formához, mint egy évvel ezelőtt.

6. táblázat A 18 évnél fiatalabb gyermeket nevelő családok részesedése a családtámogatási formákban (100% – az összes kiskorú gyermeket nevelő család az adott évben)

	Teljes minta		Szegény családok	
	2004	2005	2004	2005
Családi pótlékot kap	80	87	87	89
Rendszeres gyermekvédelmi támogatást kap	33	31	54	65
Gyesen, gyeden van	40	34	52	39
Támogatott kiskorúak száma a szécsényi kistérségben*	2152 fő	2107 fő		

* ICSSZEM statisztika

A rendszeres gyermeknevelési támogatásban részesülő gyermekek aránya településenként nagyon különbözik, a községekben jelentősen magasabb, mint a kistérség központjában. A szociális szakemberek megítélése e segélyformáról jelentős eltéréseket mutat. A szakemberek többsége azonban pozitívan ítéli meg a gyermekszegénység elleni lépéseket.

„...elég sok a hátrányos helyzetű gyermek, és tényleg többszörösen hátrányos helyzetűek. És hát általában ezek a gyermekvédelmi támogatást azt megkapják” (Nógrádmegyer)

„A rendszeres gyermekvédelmi támogatásnál is kiemelten kezeljük a romákat. 2003-ban 215 gyerek részesült a támogatásban. 2004-ben 222, azaz 118 család. Ebből 94 roma család volt.” (Szécsény)

Azokon a településeken, ahol a romák nagyobb arányban élnek, gyakrabban ítélik a gyermekek családot támogatását „túlzott” mértékűnek, és még mindig él a „romák pénzért szülnék” sztereotípiája. A gyermek és családtámogatás szinte kivétel nélkül összekapcsolódik a romák helyzetével.

„...erőn felül adjuk a támogatásokat, az utóbbi években azért keményen nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy valahol azokat szorítsuk vissza, tehát az átmeneti segély és a rendkívüli gyermekvédelmi támogatás most nem olyan nagy tétel már itt az önkormányzat költségvetésében”. (Magyargéc)

⁴ A családi pótlékban nem részesülő családok mintegy felében ténylegesen a nagyszülő nevelte a gyermekeket, így a kapott válasz vagy arra vonatkozik, hogy nem kapja meg a szülőknek folyósított támogatást, vagy nem tudja, hogy a gyermek neveléséhez kapott összegnek része lett volna a családi pótlék. Ez utóbbi tényező (a kérdezett nincs tisztában azzal, hogy kap családi pótlékot, hiszen az a fizetés része) a többi család esetében is előfordulhat.

TANULMÁNYOK

„Természetesen előfordul, hogy valaki szívesebben van otthon hat gyerekkel, mert hat gyerek után már sok támogatás jár.” (Ludányhalászi)

2.2. Inaktivitás és szegénység

A nyugdíjas-lét általában nem növeli a szegénység kockázatát. Az egyedül élő nyugdíjasok átlagosan egy főre jutó jövedelme 55 300 Ft, a nyugdíjas pároké 47 600 Ft volt vizsgálatunkban, míg azokban a családokban, ahol nem élt nyugdíjas családtag, az egy főre jutó jövedelem átlaga alacsonyabb (42 300 Ft) volt. Egy olyan régióban, ahol a családok nagy részének nincs rendszeres munkajövedelme, a nyugdíjak szerepe különösen felértékelődik.

„Aki munkahelyről kikerül, az vagy szociális segélyezett, vagy pedig leszázalékoltatja magát. Nagyon sok a rokkant nyugdíjas, mert ugye a munkanélküliség hozta magával, hogy aki beteg volt, az megpróbálta magát leszázalékoltatni.” (Rimóc)

Másfelől figyelembe kell vennünk, hogy az egy főre jutó jövedelem alapján történő megítélés ezekben az 1-2 személyes háztartásokban némileg torz, hiszen egy egyedül élő idős ember rezsiköltségei nem arányosan kisebbek egy 4-6 tagú családhoz viszonyítva. Nem biztos, hogy egyedül 50 ezer forintból könnyebb megélni, mint egy 4 fős családnak 200 ezerből.

7. táblázat *Inaktív keresők előfordulási valószínűsége a szegény háztartásokban (%)*

	Nyugdíjasok	Rokkant nyugdíjasok	Gyesen lévőek
2004 szegény	64	189	155
2005 szegény	41	188	121
Nem szegények	(100)	(100)	(100)

A szegények között az öregségi nyugdíjból élők száma alacsony. A másik két vizsgált inaktív csoport (a rokkantsági nyugdíj és a gyes) ezzel szemben magasabb arányban fordul elő a szegény családokban. Az elmúlt egy évben a nyugdíjasok és a gyesen lévőek szegénységi kockázata csökkent, a rokkant nyugdíjasoké változatlan maradt.

3. Segélyezés

A szegény családoknak nyújtott segélyek összege egy év alatt nominál értékben is csökkent: 2004-ben átlagosan 20 000 Ft, 2005-ben 18 100 Ft havi plusz jövedelme származott egy családnak az összes kapott támogatásból.

8. táblázat A segélyek összegének havi átlaga (családonként)

	Átlag (Ft)
Ápolási díj	16 400
Munkanélküli járadék	30 100
Önkormányzati segély*	14 000
Időskorúak járadéka	26 600
Rendszeres gyermekvédelmi támogatás	12 200
Rendkívüli segély	9 300
Lakásfenntartási támogatás**	11 900
Közmű támogatás	10 000
Egyéb	14 200

* ebben a kategóriában több eltérő összegű segélytípus szerepel

** sokan összekeverik a lakással és közműekkel kapcsolatos segélyezési formákat

Ha a segélyezés jövedelemnövelő hatását vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a támogatott szegény családokban a segélyezés az egy főre jutó jövedelem átlagát mindkét évben 20 ezer forintra „egészítette ki”. (A szegény családok egy főre jutó jövedelmének átlaga mintegy 4 százalékkal magasabb volt 2005-ben – ami alatta van az inflációnak.) Ez a „szinten tartás” másfelől azt is jelenti, hogy a segélyben részesülő szegény családok negyedének egy főre jutó jövedelme a támogatások után is a nyugdíjminimum alatt marad (2004-ben 25%, 2005-ben 23%).

„Keveset kapnak, mert az átmeneti segély általában 3–5000 Ft között van, tehát nagyon kevés, és szinte gyakorlatilag semmire sem elég. De mondjuk, úgy mondván kihúzza őket akkor éppen a csávából.” (Nagylóc)

„A szociális járadékból örül, ha kenyeret vesz.” (Nógrádmegyer)

„Nemigen felel meg senki ennek a kritériumnak. Amikor beadja a kérelmet, el is lehetne azonnal passzolni, tehát elutasítani. De ha nincs is olyan élet-helyzet, legyen az bármi, 3 ezer forintnál többet nem szoktak adni, egyszeri segélyt kaphat valaki.” (Nagylóc)

Segélyekből megélni tehát továbbra sem lehet, ennek ellenére leginkább a „segélyezett életforma” kialakulását tartják problémának:

„Megelégszenek azzal a tizen-akárhányezer forintos szociális segéllyel, és még melléje egy kicsit ingázik, egy kicsit füveznek, egy kicsit kipótolják ezt a pénzt, és nagyon jól elvannak otthon a melegen. Az elmúlt két-három évben – meglepődtem, ahogy néztem a listát, hogy mennyi a szoc. segélyezett – sokat romlott. (...) Nagyon könnyen vissza tudták nézni, amikor a kérelem volt, hogy hoppá, az XY a múlt hónapban kapott, ennek most ne adjunk. Hiába, hogy itt van a kérelme, de a múlt hónapban kapott ennyit meg annyit.” (Magyargéc)

„Aki egyszer már bekerül a szociális segélyezettékké, az nem is akar kikerülni belőle. Egy állandó jövedelemforrás ugye, és kész. Mert a szociális segély nem magas éppen, de ezzel ő nagyon szépen elvan otthon.” (Nagylóc)

TANULMÁNYOK

A támogatott családok a segély mellett átlagosan 3 más jövedelemforrásra is támaszkodnak még (a segélyben nem részesülő családok jövedelme átlagosan 2 forrásból tevődik össze). A jövedelemforrások hatását többváltozós matematikai modellezéssel vizsgálva arra az eredményre jutottunk, hogy a fizetéssel, vállalkozással és/vagy nyugdíjjal rendelkező háztartások, illetve azok, akik családi segítséget kapnak nagy valószínűséggel nem válnak segélyezetté, míg a családi pótlékot kapó (tehát gyerekes), az alkalmi munkából (is) élő és/vagy a gyesen lévő családtaggal rendelkező háztartások inkább fognak segélyre szorulni.

9. táblázat A segélyezettek családjában milyen más jövedelemforrás van (100% az összes segélyezett család)

Családi pótlék	63
Munkahelyi fizetés	52
Nyugdíj	46
Alkalmi munka	31
Gyes, gyed	29
Családtól kapott segítség	21
Mezőgazdasági munka	12
Mellékállás	10
Vállalkozás	7
Táppénz	7
Tartásdíj	5
Egyéb forrás	19

3.1. A segélyek célzottsága

A segélyek célzottságának kérdését vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a térségben a „célzás” pontossága nőtt, azaz a rászorulóknak nagyobb valószínűséggel jutnak idén a támogatásokhoz, mint tavaly. Míg 2004-ben a szegények 57 százaléka részesült valamilyen támogatásban, addig 2005-ben a szegény családok 63 százaléka kapott segélyt. A nem szegény háztartásoknak tavaly 19 százaléka, idén 10 százaléka részesült valamilyen támogatásban (nem minden segélyezési forma kritériuma a minimál nyugdíjnál alacsonyabb egy főre jutó jövedelem).

10. táblázat A segélyek eloszlása anyagi helyzet szerint (%)

	2004		2005	
	Nem szegény	Szegény	Nem szegény	Szegény
Nem segélyezett	81	43	90	37
Segélyezett	19	57	10	63
Összesen	100	100	100	100
N =	476	148	492	109

„Itt mindenki megkapja a kérvényezett segélyeket. Szinte nem volt még olyan, hogy valakinek elutasították volna a kérelmét. Egyedül a közgyógy-igazolványt nem kaphatta meg mindenki rászorultsági elv alapján.” (Nógrádsipek)

„Nem vesznek igénybe szinte semmit. Csak nagyon kevesen mernek bejönni, szégyenlik, hogy nincs pénzük, és rászorulnak a segítségre. Akik kérik, azok a gyermekvédelmi támogatást és az átmeneti támogatást szokták igényelni, de lenne rendszeres is.” (Szécsény – Pösténypusztá)

Hogy kik maradnak ki a segélyezésből, azzal kapcsolatosan a szociális szakemberek is meglehetősen előítéletesen nyilatkoznak.

„A magyar családok gyermekvédelmi támogatást kapnak, de segélyért nem nagyon jönnek, csak ha tényleg nagy a baj. A romáknál van a nagyobb baj, náluk sokszor az is gondot okoz, hogy a gyógyszert meg kell venni a gyerekeknek.” (Rimóc)

„Nem mondom, hogy csak romák kérnek, de talán valamivel több a számuk, mint a nem roma falusinak. És az emberek tudomásul is veszik, hogy a törvényt betartva, ha nem kaphat, nem kap, és nagyon kevés az, aki nem alapos indokkal próbálkozik.” (Varsány)

„Van, aki szégyelli. Főként a magyarok vannak úgy, hogy ha már éhen halnak, ők akkor sem kérnek segélyt, az a cigányok szokása. Az ellentétek is emiatt vannak általában.” (Nagylóc)

Vizsgálatunk adatai erőteljesen cáfolják ezeket a nézeteket. A segélyezett szegények között szinte ugyanakkora a romák aránya, mint a „szegyenlős” (vagy tájékozatlan) kimaradó csoportban.

Némileg meglepő, de a kimaradók tájékozottsága nem jelentősen rosszabb a támogatásban részesülők informáltságánál, és az elutasított segélykérelmek száma is a kimaradóknál alacsonyabb.

11. táblázat A támogatott és segélyezésből kimaradó szegény családok jellemzői

	2004		2005	
	Kimaradó	Támogatott	Kimaradó	Támogatott
Romák aránya (%)	30	35	48	50
3 és több gyerek (%)	18	27	10	33
Városi (%)	5	8	3	6
Egy főre jutó jövedelem (Ft)	17 400	14 700	17 800	15 400
Ismeretlen segélyek (db)	2,8	2,7	2,6	2,1
Elutasított kérelmek (db)	0,35	0,41	0,15	0,28
N =	63	85	40	69

Annak tehát, hogy valaki nem él a támogatási formák igénybevételével, nem az az oka, hogy roma-e vagy sem, s az sem elégséges magyarázat, hogy nem ismeri a lehetőségeket, sőt, arról sincs szó, hogy a támogatásból kiszoruló sikertelen kérvényezők lennének.

Adataink szerint a szegény családok közül a legszegényebbek, a vá-

TANULMÁNYOK

rosiak és a sokgyermekesek jutnak hozzá a legnagyobb valószínűséggel a segélyekhez.

A család, visszaélés kérdéskörét rendszeresen hozzák szóba a segélyezés kapcsán azok, akik ellenérveket keresnek a segélyezéssel szemben. Ezekkel az attitűdökkel nehéz érdemben foglalkozni, érzelmi erejük és demagógiájuk még a szociális szakma szereplőit is erősen áthatja.

„Sajnos előfordul, hogy a jól menő vállalkozó minimálbérre van bejelentve, és jön segélyt kérni, pedig mindenki tudja, hogy szinte milliomos.” (Endrefalva)

„Van, aki BMW-vel jön (segélyt kérni), és úgy is érzi, hogy az neki jár a közből, pedig több tíz millió forintja van.” (Nógrádmegyer)

Saját adataink nem támasztják alá a segéllyel való visszaélés nagyszámú előfordulását. A nyugdíjminimumnál magasabb jövedelmű – nem szegény – támogatottak jelentős része valamilyen munkanélküliséggel kapcsolatos ellátásban részesül, vagy ápolási díjat kap.

Jövedelmi helyzetük átlag alatti (40 ezer Ft/fő), 36 százalékuk számol be havonkénti pénzzavarról. Gyermekszámuk magasabb az átlagosnál, a vállalkozók aránya körükben alacsonyabb, mint a teljes mintában. Természetesen találkoztunk nem egy olyan szakemberrel is, aki realisabban ítélte meg a helyzetet.

„Aki nem szorul rá, az nem kér, megaláazónak tartja. (...) Persze nem biztos, hogy mindenki kap, akinek szüksége lenne rá, és az sem biztos, hogy aki kap, az az ügyeinek a megoldására költi.” (Rimóc)

„Előfordul, hogy olyanok igényelnek segélyt, akik nem feltétlen szorulnának rá, de azt kiszűrjük, és természetesen elutasítjuk. Úgy gondolom, hogy a segélyeket azok kapják, akik ténylegesen rászorulnak. Kb. 3-4 ilyen elutasított kérelem van egy évben.” (Magyargéc)

4. Foglalkoztatás

A térség kétségkívül legégetőbb problémája a munkanélküliség. 2004 szeptember végén Nógrád megyében a gazdaságilag aktív népesség 14 százaléka volt munkanélküli, ami a harmadik legmagasabb érték volt az ország megyéi között. A megyén belül a salgótarjáni (18,4%) és a szécsényi (17,7%) kistérség a leginkább munkanélküliséggel sújtott terület.

Bass: Egy év – szociális problémák változásai egy hátrányos helyzetű kistérségben

3. ábra Munkanélküliségi ráta Nógrád megye térségeiben

Forrás: Nógrád Megyei Munkaügyi Központ

Saját adataink szerint az elmúlt egy évben a munkanélküliség mértéke valamelyest emelkedett a kistérségben (2004-ben 17,4 százalékot, 2005-ben 18,4 százalékot mértünk), miközben az aktív keresők aránya enyhén – 51 százalékról 49 százalékra – csökkent.

A romlás hátterében szinte kizárólag az aktív korú roma népesség foglalkoztatottságának ellehetetlenülése áll. Míg a többiek körében a munkanélküliségi ráta valamelyest csökkent foglalkoztatottságuk enyhe emelkedése mellett, addig a romák 2004-ben is igen magas arányú munkanélkülisége (34%) 2005-re szélsőségesen megemelkedett (44%). Esetükben az aktív keresők arányának csökkenése (37-ről 32 százalékra) mellett fel kell figyelni arra, hogy a roma családok az inaktív keresők jövedelmére is egyre kevésbé számíthatnak. Az elmúlt egy évben a roma családok körében a jövedelem nélküli, eltartott személyek aránya is nőtt.

TANULMÁNYOK

12. táblázat A 15–60 évesek gazdasági aktivitásának változása kisebbségi hovatartozás szerint (%)

	Nem roma		Roma	
	2004	2005	2004	2005
Aktív kereső	55	57	37	32
Munkanélküli	9	8	19	25
Inaktív kereső	20	19	30	26
Eltartott	18	16	14	17
Összesen	100	100	100	100
N =	954	875	228	241
Munkanélküliségi ráta	13,8	12,0	33,9	43,8

A munkalehetőségek hiánya főként a térség községeire jellemző, ahol a romák aránya jelentősen magasabb, mint Szécsényben. A szécsényi foglalkoztatási adatok – a térség egészével ellentétben – javultak az elmúlt egy évben.

13. táblázat A 15–60 évesek gazdasági aktivitásának változása a település típusa szerint (%)

	Város		Község	
	2004	2005	2004	2005
Aktív kereső	58	66	50	48
Munkanélküli	7	6	11	13
Inaktív kereső	19	12	22	23
Eltartott	16	16	17	17
Összesen	100	100	100	100
N =	174	211	1008	918
Munkanélküliségi ráta	10,6	8,5	18,7	20,6

4.1. Munkahelyteremtés

Az itt élők hagyományosan a salgótarjáni és balassagyarmati ipari üzemekben, illetve a helyi termelőszövetkezetekben dolgoztak a rendszerváltás előtt. Ezeknek a munkalehetőségeknek a megszűnte után 1992–94-ben a munkanélküliség 24 százalék körüli volt. Ez a magas arány ugyan valamelyest lecsökkent (17 százalékra), de ma is elsősorban a munkalehetőségek hiánya okozza a térség szociális problémáit.

„Szécsény térsége a munkanélküliségi ráta szempontjából a kritikus körzetek egyike. A város vonzáskörzetében sok a gazdaságilag fejletlen kistelepülés, a dolgozók nagy része a korábbi években a szomszédos körzetekben, esetleg megyén kívül talált munkát. 2004-ben ez a lehetőség is jelentősen beszűkült, mivel mind Salgótarján, mind Balassagyarmat körzetében telített a munkaerőpiac. A települések viszonylagos elzártsága, a közlekedési viszonyok sajátossága, a munkaerő-kínálat kedvezőtlen összetétele miatt a befektetők elke-

rülik megyénk e kistérségét. A térség két meghatározó munkáltatója 2002 végén még 1500 főt foglalkoztatott. A 2003-ban felszámolás alá került nagyobb üzemben jelenleg 400 fő körüli létszámmal folyik a termelés. A másik munkáltató helyzete stabil, de létszámfelvétel az utóbbi években csak nagyobb megrendelés esetén történik határozott időre, illetve előtérbe helyezték az Alkalmi Munkavállalói Könyvvvel történő foglalkoztatást is.” (Munkaerő-piaci folyamatok 2004. Nógrád Megyei Munkaügyi Központ)

Vizsgálatunk eredményei szerint a kistérségben az elmúlt egy évben gyakorlatilag nem létesült új munkahely, a meglévő üzemek egy részében pedig csökkent a munkalehetőségek száma.

A községekben helyi munkalehetőségek gyakorlatilag nincsenek, a legnagyobb foglalkoztató mindenhol az önkormányzat.

„Itt a településen semmi. Itt a legtöbb, amit mi tudunk nyújtani, hogy a közhasznú, közcélú munkaprogramokba részt veszünk, és abban elég magas létszámban foglalkoztatunk embereket.” (Rimóc)

A helyi kisvállalkozások jó része családi kényszervállalkozás, munkalehetőséget nem nagyon jelent a településen élőknek – ezenkívül a községekben napszámba lehet munkát vállalni.

„Itt helyben különösebb foglalkoztatás nincsen, vállalkozók nemigen vannak. Van egy mézüzem, ez olyan kis családi vállalkozás, van egy mészoltó telep is, ott 1-2 helybeli roma is dolgozik, de ez a vállalkozó a szomszéd településről származik. Ő hozza, ahogy mondani szokták, a sleppjét.” (Piliny)

„Akik helyben vállalkoznak, építőiparban, azok esetleg foglalkoztatják a helybelieket. (...) Itt egyébként munkahely, üzem, vagy a varroda, ami volt is, megszűnt.” (Rimóc)

„Itt Endrefalván főleg a kisvállalkozók foglalkoztatják az embereket, de ez sem túl biztató, mert sokan nincsenek bejelentve. Ezek a vállalkozók általában nyolc általánossal rendelkeznek.” (Endrefalva)

„Nincs tudomásom számottevő munkás foglalkoztatókról. Az van, hogy a mezőgazdaságba most az idénymunkák indultak, meggyet szedni, meg szamócát szedni. Napszámba járnak el az emberek.” (Varsány)

A községekben élő foglalkoztatottak jelentős része tehát ingázik, főleg Szécsénybe járnak dolgozni, de a salgótarjáni és a budapesti munkavállalás sem ritka. Az ingázás az utazás miatt pénz és időrabló munkavállalási forma – ezenkívül a létszámleépítések is inkább a bejárókat érinti.

„Szécsényben itt van a Gyertyagyár, ami nagyon sokat segít itt a lakosság-nak. Csak az a gond, hogy csak addig veszik fel őket, amíg megkapják értük a járadékot, és utána sajnos kiteszik őket. Balassagyarmaton is megszűntek azok a munkahelyek, ahol az alacsony képzettségű emberek is tudnak dolgozni. Salgótarjánban megszűnt az üvegyár, az volt, ahol a legnagyobb létszámban tudtak foglalkoztatni.” (Ludányhalászi)

„Nagyon kevés a munkahely és egyre több munkahely számolódik fel. Szécsényben elektronikai gyár van most, nagyon keveset tudnak foglalkoz-

TANULMÁNYOK

tatni, és most a környékből már mindenki odajárna (...) Az is probléma hogy a gyárok nem hajlandók kifizetni az útiköltséget.” (Nagylóc)

„Itt Szécsényben van a Gyertyagyár, (...) az 90 százalékban csak cigányokat foglalkoztat, mert olyan a munkakör, hogy jó ízlésű ember oda be se menne. Tehát nem is hajlandó, meg az egészségre is olyan káros (...)” (Nógrád-szakál)

„A Gyertyagyárban és Elektronikában összességében, a foglalkoztatottak 30 százaléka szécsényi. Most voltak létszámleépítések, de nem a szécsényieket küldték el, hanem inkább a környékbeli településen lakókat – érthető okokból, hiszen a költségeket úgy kíméli meg.” (Szécsény)

4.2. Fekete munka

Az emberek megélhetését jelentős arányban az alkalmi és idénymunkák vállalása biztosítja. Az alkalmi munka 2004-ben a háztartások 16 százalékában, 2005-ben már 20 százalékában szerepelt a család jövedelemforrásai között.

14. táblázat A háztartások jövedelemforrásainak változása
(100% összes háztartás)

Forrás	2004	2005
Nyugdíj	53	58
Munkahelyi fizetés	52	53
Családi pótlék	38	37
Alkalmi munka	16	20
Családtól kapott segítség	14	17
Gyes, gyed	18	14
Vállalkozás jövedelme	10	10

„Aki törvényesen, fehéren dolgozik, azoknak a száma igen csekély, aki feketén dolgozik, az meg minden olyan ember, aki meg akar élni (...) Én úgy gondolom, hogy ebben a faluban mindenki dolgozik, csak feketén.” (Nógrádmegyér)

„Végül is ez az igazság, hogy eljárnak feketén ők, meg Pestre járnak, ingáznak, reggel elindulnak hajnalban, és estére érnek haza. De ez általában a romákra jellemző, és ők vállalnak így munkát.” (Nógrádmegyér)

„Sokan elmentek feketemunkára. (...) Országosan is hiába mondják, hogy ilyen szürke, meg olyan fehéritendő munkák, amíg ilyen alacsony lesz a munkanélküli segély, addig mindig gondok lesznek azzal.” (Piliny)

4.3. A nők foglalkoztatottsága

A térségben a nők munkaerő-piaci helyzete stagnált az elmúlt egy évben. Az aktív keresők közötti arányuk enyhén emelkedett, az inaktív nők aránya egy kissé csökkent. 2005-ben az aktív korú nők 18 százaléka volt eltartott (tanuló illetve háztartásbeli), további 10 százalékuk munkanél-

küli. A nők több mint negyede (28 százalékuk) tehát munkával és rendszeres jövedelemmel nem rendelkezik.

15. táblázat A 15–60 évesek gazdasági aktivitásának változása nemek szerint (%)

	Férfi		Nő	
	2004	2005	2004	2005
Aktív kereső	60	59	42	45
Munkanélküli	12	13	9	10
Inaktív kereső	13	14	30	27
Eltartott	15	15	19	18
Összesen	100	100	100	100
N =	572	551	609	578
Munkanélküliségi ráta	16,9	17,5	17,9	18,5

Interjúalanyaink a nők munkavállalásával kapcsolatban gyakorlatilag csak negatívumokat említettek, diszkriminációt az állásszerzésben és a jövedelemben, a gyermekek elhelyezésének lehetetlenségét:

„Nagyon sok helyen a nőket veszik fel jobban, mint például a szécsényi elektronikai üzemben, illetve Szécsényben van egy gyertyagyár is, ott is nők dolgoznak többnyire. Kevesebb bért kell nekik fizetni.” (Rimóc)

„Ha a nő elmegy szülni, akkor az egyenlő azzal, hogy munkahelye már nem lesz. Ha szerencséje van, akkor visszaveszik, de nem nagyon jellemző. Amúgy is kevés a hely, és ha egy felszabadul, akkor jutnak rá többen is. Sajnos ez a helyzet.” (Nagylóc)

„Ha munkanélküliek, akkor a gyés után nem tudják a gyedet igénybe venni. Ilyenkor általában a romák szülnek még egy gyereket. Ha már van három, akkor pedig elmennek hivatásos anyának.” (Endrefalva)

„Az a probléma, hogy sok nő nem szívesen megy dolgozni, mikor még óvodás korú a gyerek, mert nehéz megoldani a közlekedést.” (Ludányhalászi)

„Közhasznú dolgozóként általában nőket elég sokat foglalkoztatunk, tehát ha bekerül a szociális segélyezették listájára, ugyanúgy fel szoktuk venni, tehát nincs itt semmi olyan, hogy most otthon gyerek, vagy nem gyerek, vagy el tud, vagy nem tud eljárni.” (Magyargéc)

4.4. Aktív munkaerő-piaci eszközök

A munkanélküliek helyzetét vizsgálva a kérdést megelőző 3 év jellemzőire kérdeztünk rá kérdőívünkben. Az idei és a tavalyi mérés eredményei tehát elhúzódó hatások eltéréseit mutatják. Ennek figyelembevételével is úgy látjuk, hogy a munkanélküliek helyzete romlott az elmúlt egy év alatt. A munkanélküliség időtartama átlagosan 9 hónapról 13 hónapra emelkedett. Bár a regisztráció aránya emelkedett, az aktív támogató eszközök igénybevétele csökkenni látszik. Közhasznú munkáról, át-képzésről az idén 30 százalékkal kevesebben számoltak be, mint tavaly, míg körülbelül ugyanilyen arányban emelkedett meg a munkanélküliség

TANULMÁNYOK

alatt végzett alkalmi és fekete munka aránya. Álláshirdetések alapján idén többen kerestek munkát, mint tavaly – kisebb sikerrel, mint az előző évben.

16. táblázat Az elmúlt 3 év munkanélkülieinek jellemzői (%)

	2004	2005
Munkanélküliség tartama (hónap)	8,6	12,8
Munkaközvetítőben járt	71	76
Köz munkát végzett	27	19
Tanfolyamra járt	30	21
Más keresete volt	38	48
Álláshirdetésre jelentkezett	51	57
Megkapta az állást	19	15
(Összes kérdezett munkanélküli)	100	100
N =	97	85

A Megyei Munkaügyi Központ adatai évek óta az aktív eszközök visszaszorulásáról számolnak be: 2000-ben még 38,3 százalék volt az aktív eszközökkel támogatottak aránya a regisztrált munkanélkülieken belül, 2002-re arányuk 26,4 százalékra, 2004-re pedig 20,1 százalékra csökkent.

Az átképzésekről a legtöbb községben negatívan nyilatkoztak, az a tapasztalatuk, hogy nem segíti hozzá az embereket egy új állás megszerzéséhez. Talán ezzel is kapcsolatos, hogy sokan meg sem próbálják a tanulást.

„Ezek az átképzések, továbbképzések, egy sem olyan természetű, amivel tényleg (...) munkát is talál. Itt, ami a »sláger«, az a boltvezető, de hát hova kell 3 hónapos gyorsalpaló tanfolyammal valaki boltvezetőnek?! A sok középiskolát végzett, meg még magasabb szintű végzettséggel rendelkezőt veszik fel boltvezetőnek, nem egy 3 hónapos gyorsalpaló tanfolyammal.” (Rimóc)
„Átképzésre abszolút nem volt igény. Itt az is a baj, hogy lényegében nagyon sokan vannak a szoc. segélyesek között olyanok, akik megelégszenek ezzel a hatórás közhasznú munkával.” (Magyargéc)

Az alábbi, sikeresnek minősülő képzési programot nem a megyei Munkaügyi Központ, hanem a községi kisebbségi Önkormányzat indította útjára:

„Van egy tanulóprogramunk, aminek segítségével azok, akik nem végezték el a nyolc általánost, befejezhetik tanulmányaikat. Ez nagyon népszerű, hiszen az állástalálás reményében sokan ülnek vissza a tanulópadba.” (Endrefalva)

5. A romák helyzete

A romák helyzetének ismertetésével, anyagi helyzetükkel, foglalkoztatásukkal, iskolai karrierjükkel stb. a tanulmány egyes fejezeteiben külön foglalkozunk. Külön kell azonban elemeznünk a társadalmi környezet viszonyát ehhez a társadalmi csoporthoz. Milyen mértékű a romákat körülvevő intolerancia, előítéletesség, diszkrimináció? Érzékelhető-e ezen a területen valami változás az elmúlt egy évben?

5.1. Lakóhelyi szegregáció

A megkülönböztetés, a kirekesztés egyik legszükségesebb megjelenési formája a települési gettók kialakítása, illetve fenntartása. Ott, ahol egy társadalmi csoport térbeli szegregációjára törekszenek, nem lehet számítani a befogadás egyéb formáira sem.

A kistérség községeiben a romák aránya jelentősen különböző, két községben (Hollókő és Nógrádsipek) egyáltalán nem élnek romák.

„Romák nincsenek, egy sem. Egyszer benősült egy 30 év körüli roma férfi, elvett egy magyar nőt, és egy éven belül meghalt. Érdekes, hogy egy romát végre beengedtek, és egy éven belül meghalt. Azóta félnek is a romák ideköltözni.” (Nógrádsipek)

„Hollókőn nincsenek romák. Nem is voltak. Régen nem engedték, hogy letelepedjenek. A szomszéd faluk között is van olyan, ahol szintén nem laknak romák.” (Hollókő)

A térségben hagyományosan külön telepeken laktak a romák. A telepfelszámolás a településeken még a rendszerváltás előtt lezajlott, de ez nem járt mindenhol a térbeli elkülönülés megszűnésével.

„A régebbi cigánytelep, ami volt az a nyolcvanas években, felszámolásra került. Akik ottmaradtak az úgynevezett telepen, azok is hozzáépítettek a házukhoz, igyekeztek bővíteni a lakást.” (Nagylóc)

„Van olyan része is a városnak, amit kifejezetten csak romák laknak. Ez a Dankó utca. Érdekes helyzetben vannak, mert ha bemész, lehet, hogy a ház fel van szerelve a legmodernebb berendezésekkel, tv, DVD stb., de ételre nincs pénz.” (Szécsény)

A szegregáció a romák belső rétegződését is követi, egyes településeken vannak „jó” és „rossz” cigányok lakta utcák.

„Itt a faluban a Béke úton, aránylag itt már a fiatalok normálisan tudnak gondolkodni, el lehet velük beszélgetni, már nincs is az, hogy 5 gyereket szül. Ott azért már máshogy nevelődik a gyerek, mint ott, ahol a Petőfi úti lakosok élnek. Nekik sajátos törvényük van.” (Magyargéc)

„A Csalogány utcában a lakók többsége roma. Ott nincs gond a tősgyökeres nagylóci cigányokkal. A bevándorló romákkal van a gond..., akik idejönnek Nagylócra. Ők vannak az Arany János utcában, az Alkotmány utcában. Ta-

TANULMÁNYOK

lán már azt sem lehet mondani, hogy a legtöbben a Felszabadulás út végén laknak... ott volt valamikor a cigánytelep. Ezelőtt 20 évvel... vagy 30 is van hogy elkezdődött ezeknek a telepeknek a felszámolása. Akkoriban kaptunk ötvenezer forintot, ha egy-egy putrit megszüntettünk. Úgy megszüntetni, hogy a település másik utcájában vásároltunk nekik egy-egy lakást.” (Nagylóc)

A lakóhelyi szegregáció felszámolásának szükségessége nem jelenik meg a közgondolkodásban (ha egyáltalán felmerült a kérdés, inkább az elkülönítés mellett érveltek interjúalanyaink).

„Hát, hogy szerencse vagy nem szerencse, én úgy látom, hogy szerencse, hogy külön telepen élnek. Mert az ő életvitelük zavarná a szomszédokat. Hangoskodnak, zenélnék, ilyesmik. De végül is a magyar házakkal már összeér a telep. Alig egy telek különbség van a magyarok és a cigányok között.” (Rimóc)

5.2. Iskolai szegregáció

Az iskolákban, óvodákban a roma és a nem roma gyerekekkel való foglalkozás szinte minden településen megfogalmazódó probléma. Az elöregedő falvak nem roma családjainak csökkenő gyerekszámával mellett az inkább fiatal roma családok az óvodás, iskolás korosztályokban egyre magasabb számban vannak jelen.

„A mostani első osztályba 11 gyerek jár, mind roma. Az oviban 45-ből 39 gyerek volt roma, az iskolában elérte a 65 százalékot az arány. (A nem roma családok) folyamatosan viszik a gyerekeket máshová, van, aki már óvodát is máshol választ. Minden évben kb. 5-6 gyereket elvisznek, egyre csökken a létszám, már a normatíva is kétséges, nem tudom, hogy meg fogják-e kapni. Ugye a roma gyerekekkel több a gond, több időt kell rájuk szánni, így a többi gyerek háttérbe szorul úgymond, és lassabban halad, mint ami az ő tempója lenne.” (Nagylóc)

„Már nagyon kevesen járnak magyar gyerekek, mert az jellemző, hogy elviszik őket más iskolákba a szülők. Lehet, hogy csak a szomszéd faluba, de ha ott kevesebb a roma származású gyerek, akkor is elviszik őket.” (Nógrádmegyer)

„A magyarok, négy lett volna, nem mentek iskolába. Nem máshová vitték őket tanulni, hanem visszatartották őket az óvodában. 13 roma fog idén beiratkozni az iskolába.” (Rimóc)

Ahogy a lakóhelynél látható volt, az iskolai szegregációban is megjelennek a tehetősebb roma családok.

„Azok a roma családok, akik nagyon jómódban élnek – mert vannak olyanok is –, azok már óvodába sem ide hozzák a gyereket. Ők azok, akik legelőször elviszik innen! Még óvodába is behordják Salgótarjánba.” (Nógrádmegyer)
„Az óvodába már csak roma gyerekek járnak. Régebben csak az óvodában volt megfigyelhető ez a jelenség, mára már viszont az iskolában is ugyanez

a helyzet. Sőt a tehetősebb roma szülők is másik településre járatják a gyerekeiket.” (Endrefalva)

A külön iskoláztatás hátterében itt is (mint történetileg mindig és mindenhol) racionalizáló érvrendszer áll, középpontban a másság sajátos nevelési igényeinek hangsúlyozásával.

„Nincsen szegregáció, abszolút nem jellemző, nincs külön roma osztály. Általában olyan 5–6 roma van egy osztályban, ami 25–30 fős. Befogadják a romákat, teljesen elfogadják; de viszont a romák képességei sokkal gyengébbek, tehát nem tudnak alkalmazkodni a többiekhez.” (Benczúrfalva)

„Itt tudni kell a településen azt, hogy náluk genetikai probléma is van. Nagyrészt a településről házasodnak, és a családfájuk valamikorra visszavezethető arra, hogy két családból származnak összesen.” (Rimóc)

A kistérségben alig található olyan település, ahol a roma és a nem roma gyerekek együtt nevelése ne okozna feszültségeket – de vannak kivételek is.

„Nem jellemző az, hogy azért, mert 70 százalék cigány van az iskolában, azért én elvigram a gyerekeimet. Mondjuk sok településen működik már ez, hogy csak cigány iskolák vannak, pont azért, mert sok a roma lakos, de itt hála istennek nálunk nem volt jellemző.” (Magyargéc)

„Nincs külön roma osztályunk, sőt, az alacsony létszám miatt össze vannak vonva az osztályok. Együtt tanul a második–negyedik és az első–harmadik osztály.” (Piliny)

5.3. Előítéletek, konfliktusok

Az előítéletek jórészt a segély és a munka köré csoportosulnak a térségben. A közismert sztereotípiák, amelyek interjúalanyaink gondolkozásában is fellelhetőek: a dolgozni nem akaró, élőködő, segélyért gyermeket vállaló stb. roma képéhez a szociális szakemberek egy része is ragaszkodik.

„Az a rengeteg nagyon erős cigánykérdés fölkarolása vagy hogy nevezzem, tehát ők úgy gondolják, hogy nekik nem adható segély, nekik igenis hogy jár, és adni kell és olyan nincs hogy nem ad az önkormányzat, adni kell, tehát ha neki leesik a cserép a házon, akkor az önkormányzat csináltassa meg. És ez a szemlélet még erősítve van bennük... Sajnos.” (Nagylóc)

„Ezt nem muszáj leírnia, de szerintem nem szeretnek dolgozni.” (Rimóc)

„Bejönnek Szécsénybe a hivatalba, bejelentkeznek a munkaiügyi központba, aztán részükről ki is fújt az, hogy keressenek munkahelyet. És itt megint állam bácsi a ludas, én szerintem, mer’ a szociális törvények meg a szociális politika, pont nekik kedvez, nem a normális lakosságnak, hanem pont annak a rétegnek.” (Nógrádszakál)

TANULMÁNYOK

Nyílt konfliktusokról alig kaptunk jelzést, valószínűleg ilyenek nincsenek nagy számban a településeken.

„Sajnos szembe kell szállni még a kocsmárossal is, mert ki volt írva, hogy cigányok nem mehetnek be a presszóba. A Másság Alapítvány elnökének lett szólva. Itt is én intézkedtem. Büntetést kellett fizetnie, de aztán el is adta a presszót.” (Varsány)

Az előítéletesség leküzdésére vonatkozó törekvésekkel több helyen is találkoztunk, ezeket jórészt sikeresnek értékelték interjúalanyaink.

„A szociális földreform során roma csoportvezetőket jelöltünk ki 8-10 ember felé, pont azért, hogy megismerjék egymást. Nem is volt gond ebből, mivel egymásra voltak utalva, együtt kellett dolgozniuk, így jól kijönnek egymással a városban a romák és a nem romák.” (Szécsény)

„A jó viszony, a jó kapcsolat, amit próbálunk mi erőltetni. A cigány vállalkozók a településen időzjelben elismert lakosai a falunak. Tehát nincs itt nálunk ilyen megkülönböztetés, hogy cigány meg nem cigány. Vannak olyan lakosok a nem cigányok között, akik utálják a cigányokat, de ez abszolút nem jellemző.” (Magyargéc)

„Ebben a faluban nagyon régen együtt él a cigány a magyarral. Itt a mi szüleink sokkal jobb barátságban voltak. Mostanában érezhetőbb, hogy elkülönül a két lakosság egymástól, főként a fiatalok. Ellentét akkor lángol fel, amikor kívülről jött egyének beleavatkoznak a falu életébe és megpróbálnak politikai hatalomra szert tenni, és azt azzal érik el, hogy egymás ellen uszítják az embereket.” (Nógrádmegyer)

6. Intézmények elérhetősége és színvonala

6.1. Bölcsőde

A 20 ezres lakosságú kistérségben összesen 20 bölcsődei férőhely áll rendelkezésre Szécsényben. Ennek ellenére kivétel nélkül minden interjúalanyunk úgy nyilatkozott, hogy erre az intézményre nincs igénye az itt élő embereknek. Néhány válaszdó a családszeretettel érvelt a bölcsőde ellen, mások a demográfiai apályra hivatkozva vetették el ennek az intézménynek a szükségességét:

„Nincs is rá igény, mert nem lenne kihasználva. Régebben volt egy bölcsőde, de azt meg is szüntették. A nők, amíg lehet, otthon vannak a gyerekekkel.” (Ludányhalászi)

„Bölcsődénk Nagylócon nincsen, óvodánk működik, de a gyereklétszám annyira lecsökkent hogy nem volt érdemes a 3 csoportot működtetni. Oda viszont 3 éves kor alatt nem vesznek be gyereket.” (Nagylóc)

A legtöbben úgy vélték, hogy munkalehetőség híján a nők úgysem találnának munkahelyet, ha gyermeküket bölcsődébe helyeznék el.

„Igénybe veszik a gyest, sőt, általában gyes mellett még egy gyereknek is életet adnak, így dolgozniuk sem kell, és a gyermekeiket is egyszerre nevelik.” (Rimóc)

„A bölcsőde talán olyan embereknek igazán jó, akik fiatal házások és olyan munkahelyük van, olyan jó a keresetük, hogy érdemes visszamenni dolgozni. Itt senki nem csinál karriert huszon-akárhány évesen – úgyhogy szerintem nem igazán lenne rá igény, hogy bölcsőde legyen. Örülnek az anyák, hogy addig is a gyerekekkel lehetnek.” (Nógrádmegyér)

6.2. Óvoda

Óvoda a kistérség minden településén működik, az óvodába járó gyermekek aránya minden életkorban emelkedett az elmúlt egy év alatt.

17. táblázat A 3–6 éves gyermekek intézményes nevelésének változása életkoronként (100% – az adott életkorúak együtt)

	2004			2005		
	Otthon	Óvoda	Ált. isk	Otthon	Óvoda	Ált. isk
3 év	84	16	–	72	28	–
4 év	44	56	–	32	68	–
5 év	23	77	–	–	100	–
6 év	14	72	14	8	67	25

Az óvodai ellátással kapcsolatosan az interjúalanyok szerint a romák alacsony számban veszik igénybe ezt az intézményt:

„Sajnos a cigány lakosságnál van olyan család, ahol azt kellett meglépniünk tavalyi évben, hogy a gyermekjóléti szolgálat, a kisebbségi önkormányzat, a mezőőr, a falugondnok kellett menjen hozni-vinni a gyerekeket naponta az óvodába. Mert a szülő nem volt hajlandó elhozni a gyereket. És akkor inkább otthon fagyoskodtak éhen, szomjan, viszont nem hozta óvodába a gyereket.” (Magyargéc)

„A roma lakosság körében az óvodára se nagyon van igény, annak ellenére, hogy tényleg azért bővítettük az óvodát, hogy minél nagyobb számban bekerüljenek, hogy az otthonról hozott hátrányt valahogy minél előbb ledolgozzák. Mostanában, amióta az óvoda ingyenes, azóta jobban elviszik, mert ott a gyerekek biztos az ennivaló mindennap, és elég szomorú, hogy csak emiatt.” (Rimóc)

„Az óvodát sem veszik mindig igénybe, itt főleg a cigányokra gondolok, nem-törődömök, és lusták elhordani a gyerekeiket az oviba.” (Rimóc)

Ezt a negatív képet adataink nem támasztják alá. A 3-5 éves korosztályban 2004-ben a romák 55 százaléka a nem romák 47 százaléka, 2005-ben a roma gyerekek 68 százaléka a nem romák 58 százaléka volt óvodás (az óvodába járás rendszerességéről nem rendelkezünk adatokkal.)

6.3. Általános iskola

Az általános iskolai beiskolázás arányai javultak 2004 óta. A 6–14 éves korosztálynak döntő többsége általános iskolás, tavaly azonban többen maradtak 6 éves koruk után óvodában vagy otthon, és többen voltak a gyógypedagógiai oktatási rendszerben is. Ennek következtében a tavalyi 82 százalékkal szemben idén már a tanköteles korúak 96 százaléka járt általános iskolába. Szintén biztató, hogy a szülők idén nagyobb arányban tervezték, hogy gyermekük az iskola befejezése után tovább fog tanulni.

„Az iskolában működik a Tehetséges Gyermekéért Alapítvány. Az alapítványi összegből fedeznek különböző kiadásokat, tanszervásárlást. Az iskolában több éve minden tanuló ingyen tízóráiban és tankönyvben részesül. A Cigány Kisebbségi Önkormányzat minden tanév végén oklevélben, tárgyjutalomban részesíti a legjobban tanuló cigány gyermekeket, ami szerintem nagyon jó dolog és ösztönzőleg hat.” (Magyargéc)

„A romáknál azzal a ténnyel kell szembenéznünk, hogy (...) csak kényszerből járnak iskolába, ezért nagyon sok baj van velük. Harminc óra igazolatlan óra után kirúgják őket az iskolából, vagy évet kell ismételnük. (...) A gyermekjólétis kimegy a családhoz és felvilágosítsa (sic!) őket, hogy ha ez így folyik tovább, akkor szabálysértést követnek el. Ha ez továbbra is előfordul, akkor az már az én hatásköröm, és akár ötvenezer forintot is kiszabhatok bírsággként. Sajnos ez minden évben előfordul.” (Endrefalva)

„A magyar gyerekeknél mindenki továbbtanul, a cigány gyerekeknél tavaly kettő tanult tovább, az idén egy. A roma gyerekek közül az előző években egy sem tanult tovább. Az a kettő, aki tavaly elment továbbtanulni, abból már csak az egyik tanul, a másik otthagya az iskolát.” (Rimóc)

A beiskolázás arányai a romák és a nem romák között mindkét évben azonosak voltak. A gyermekek továbbtanulási szándékában azonban 2004-ben még igen nagy különbséget mértünk a két csoport között: míg a nem roma gyermekek szülei szinte kivétel nélkül (93 százalékban) gyermekük továbbtanulását tervezték, addig a roma gyermekek szülei csak 54 százalékban nyilatkoztak így. Ez a különbség 2005-re jelentősen mérséklődött. Idén a romák szüleinek már 84 százaléka tervezte gyermeke továbbtanulását.

„...olyan igazán dolgozni nem akaró roma nincsen. Az iskolát is most már elvégzik, tehát a 8 általános az most már majdnem mindenkinek megvan. Szinte egy-kettő adódik hogy nem végzi el, de az is esti tagozaton elvégzi. Tehát végül is ez egy folyamat, amit most már végig is csinálnak.” (Ludányhalászi)

6.4. Középfokú, szakképzés, felsőfok

Az általános iskola után egyre többen jelentkeznek középfokú iskolákba. A 15–18 éves nem roma gyerekeknek tavaly 67 százaléka tanult középfokon, a romák között ez az arány 41 százalék volt, bár ők túlnyomórészt

a szakmunkásképző iskolát választották. 2005-re minkét csoportban emelkedett a továbbtanulók aránya, a nem romák 80 százaléka a romák 55 százaléka került középfokú iskolába. Bár a roma gyerekek továbbtanulási aránya még mindig messze a nem romáké alatt van, ma már közülük is minden negyedik eljut szakközépiskolába vagy gimnáziumba.

18. táblázat A 15–18 éves korosztály iskolai helyzetének változása etnikai csoportok szerint (%)

	Nem roma		Roma	
	2004	2005	2004	2005
Nem tanul	33	21	59	46
Szakmunkásképző	15	11	31	30
Középiskola	52	69	10	24
Összesen	100	100	100	100
N =	69	73	29	33

„Sokan továbbtanulnak, ipari iskolákban, középiskolákban, most van 7 vagy 8 főiskolásunk, egyetemistánk is, köztük van egy roma kislány is, tehát nem maradnak ki semmiből. A romáknál mondjuk inkább az jellemző, hogy valami szakmát tanulnak és elkezdenek dolgozni, de van azért, aki nem is akar tanulni. Vannak valami támogatások is, ösztöndíjak, de nem tudom, hogy hívják azokat, de sokan megpályázzák.” (Nagylóc)

„A cigányok is 4 év óta megmaradnak a középiskolában. Fodrász, kereskedelem, mezőgazdasági szakközépiskolába járnak.” (Ludányhalászi)

A lemorzsolódás, amely az általános iskolában egyre kisebb arányú, igazából középfokon jelenik meg nagyobb arányban. Itt nem érzékelhető a romák iskoláztatásának korábbiakban említett pozitív attitűd-váltása.

„Az általános iskolát mindenki befejezi, és tovább is tanulnak. A kisebbség ipari iskolában, bár főleg lányok. Jártak egy fél évet, de most már mindegyik terhes. Ennyi volt nekik az iskola. A fiúk a kisebbségnél is járnak rendesen.” (Varsány)

„Az általános iskolát elhagyók 99 százaléka továbbtanul (...). Ez így nagyon szép is lenne, hogy mindenki továbbtanul, de az itt a kérdés, hogy hányan végzik is el azt az iskolát. Az endrefalvi iskolából kikerülők többsége szakiskolába jár, valamilyen szakmát tanul.” (Endrefalva)

„Nagy része roma származású az általános iskolába járó gyerekeknek. Most az a jellemző, hogy még ők is tovább tanulnak, mert ezt szorgalmazza az iskola. Az első 1-2 év az úgy megfogja őket, és kimaradoznak. Akkor így alkalmi munkát vállalnak, miután betöltik a 16. életévüket.” (Nógrádme gyer)

A megszerzett végzettségeket vizsgálva ismét csak a roma gyerekek szélsőséges lemaradását regisztrálhattuk, e téren egy év alatt nem érzékelhető semmilyen változás. Ha igaz is, hogy az oktatásban valami hát-

TANULMÁNYOK

rány-kiegyenlítő folyamat indult volna el, annak hatásai csak évek múltán lesznek érzékelhetőek.

19. táblázat A 20–25 éves korosztály iskolai végzettségének változása, nem roma-kisebbségi csoportok szerint (%)

	Nem roma		Roma	
	2004	2005	2004	2005
Max. 8 általános	9	10	65	68
Szakmunkás végz.	29	18	27	28
Érettségi	56	60	8	5
Diploma	6	12	–	–
Összesen	100	100	100	100
N =	114	154	37	40

Az iskolai hátrányok etnikai meghatározottsága bizonyos értelemben a szegénység hatásait is magával hordozza, a roma gyerekek iskolai kudarcainak egyik oka mindenképpen családjaik rossz anyagi helyzetében keresendő. Hogy nem pusztán erről van szó itt, hanem a kulturális különbségek, a hagyományok és a beállítódások különbözőségéről is, azt az bizonyítja, hogy a nem roma szegény családok gyermekeinek iskolai végzettsége is magasabb a nem szegény roma gyerekekénél. A különbség a legfeljebb alsó fokú végzettségűek között a legerőteljesebb, de a diplomaszerezésnél már az anyagi helyzet hatása az erőteljesebb.

20. táblázat A 20–25 éves korosztály iskolai végzettség nem roma-kisebbségi csoportok és szegénység szerint (%)

	Nem roma		Roma	
	nem szegény	szegény	nem szegény	szegény
Max. 8 általános	7	19	47	70
Szakmunkás végz.	19	37	34	20
Érettségi	62	42	16	10
Diploma	11	2	3	–
Összesen	100	100	100	100
N =	217	52	32	51

7. Összegzés

Egy év meglehetősen rövid idő ahhoz, hogy egy térség vagy egy település életében szembeötlő változásokat hozzon. Ha azonban ennek az elemzésnek a végén összegezve azt mondanánk, hogy a szécsényi kistérségben nem történt semmi változás az emberek életében, az túlzottan leegyszerűsítő állítás lenne.

A szegénység okai között első helyen mindenképpen a munkalehetőségek hiányát kell említenünk, és ebből a szempontból valóban nem sok

eredményről számolhattunk be. A térségben egy év alatt nem létesültek új munkahelyek, a foglalkoztatás lehetőségei nem javultak. A munkanélküliség növekszik, a foglalkoztatottság csökken – különösen a községekben rossz a helyzet.

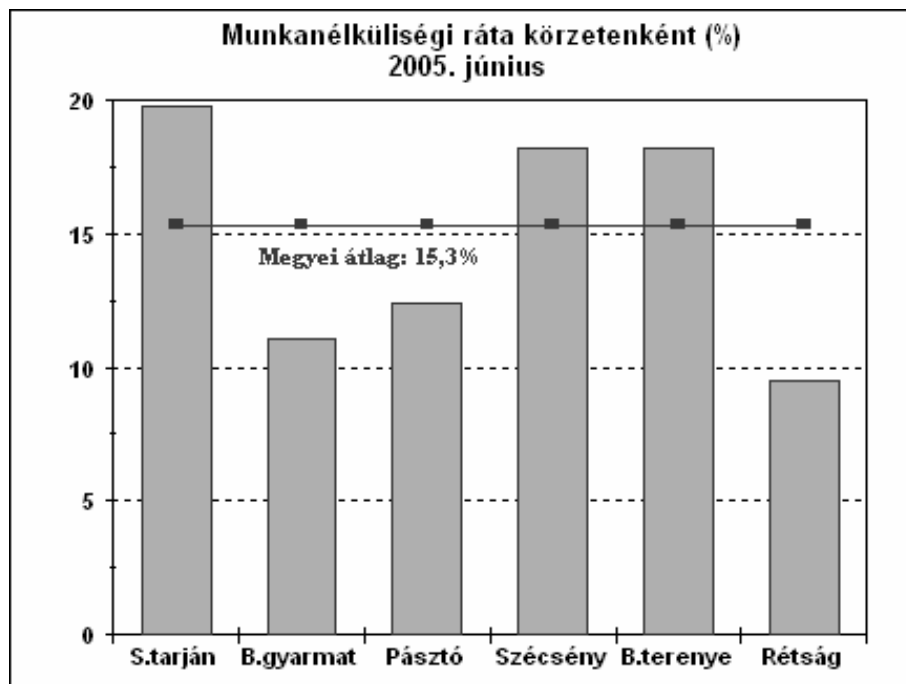
A munkalehetőségek stagnálása mellett a szegénység és a gyermekszegénység mértékében bizonyos értelemben csökkenést tapasztaltunk, de legalábbis nem nőtt a szegények száma a vizsgált egy év alatt. Ez a tendencia némileg egyes transzferjövödelmekhez való jobb hozzáféréssel, és a segélyezés pontosságának növekedésével látszik magyarázhatónak. A szegénység ezzel együtt az elmúlt egy év alatt tovább mélyült, bár ez a folyamat csak igen gyengén érzékelhető.

Az elmúlt egy év változásai közül kiemelkedik az iskolai egyenlőtlenségek mérséklődése. A továbbtanulási arányok javulása mögött az óvodai nevelés szélesebb körűvé válását sejtjük, de a családok beállítódásában is változást tapasztalhattunk. Miközben az iskolai szegregáció jelensége egyre erőteljesebb, maguk az iskolák mintha komolyabb erőfeszítéseket tennének a tanulók megtartására. Az elmúlt egy évben megszerzett pályázati források jórészt az iskolák infrastruktúrájának javítását segítették elő.

A cigányellenesség, a sztereotip gondolkodás csökkenéséről ugyan nem számolhatunk be, de számos jelét találtuk az integrációra, a társadalmi befogadás növelésére irányuló szándékoknak.

A megragadható pozitív változások háttérében szinte alig találjuk nyomát helyi kezdeményezésnek, karizmatikus vezetőnek, elkötelezett civil szerveződéseknek, „csak” a tisztességesen működő, a lehetőségekhez mérten korrekt szociális szféra működését érzékelhettük. És ez azért nem kevés.

3. ábra

ZOLNAY JÁNOS

Kényszerek és választások

Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban¹

Nem könnyű megítélni, hogy a decentralizált hazai oktatásirányítási szisztémában mekkora a települési önkormányzatok szerepe abban, hogy a magyarországi közoktatási rendszer mára rendkívül szelektívvé vált, és hogy növekszik az etnikai szegregáció. Ez a tanulmány az etnikai szegregáció mértékét igyekszik feltérképezni, két magyarországi nagyváros, Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban, valamint azt, hogy az önkormányzatok milyen oktatáspolitikai stratégiákkal próbálják ellenőrzésük alatt tartani a folyamatokat.

Lényegi kérdés, hogy vajon az iskolai szegregáció elkülönült jelenség-e, vagy alapvető tünete a hazai közoktatás egyenlőtlenségének. Fontos kérdés az is, hogy az etnikai szegregációnak van-e cselekvő felelőse, és ezzel összefüggésben a helyi oktatáspolitikai döntéseket mennyiben diktálja a kényszer, és mennyiben a következményekkel számoló politikai szándék. Két önkormányzat oktatáspolitikai gyakorlatának vizsgálata az első kérdésre nyilván nem adhat választ, ám segíthet abban, hogy „bemérjük” az iskolafenntartó önkormányzatok tényleges mozgásterét és annak lehetőségét, hogy racionális oktatáspolitikai döntéseket hozzanak.

Miskolc és Nyíregyháza oktatáspolitikájának ezt a metszetét azért érdemes összevetni, mert a két nagyváros önkormányzata hasonló módon értelmezi a problémával kapcsolatos döntési alternatívákat, ugyanakkor homlokegyenest ellenkező oktatáspolitikai stratégiával igyekszik úrrá lenni a problémán. Anélkül, hogy a miskolci és a nyíregyházi oktatáspolitikusok ismernék egymás gyakorlatát, a két város vezetői a másik város politikáját tekintik negatív igazodási pontnak. Vajon a két stratégia kapcsán beszélhetünk-e modellről, vagy más szóval: milyen mérvű a két eset érvénye? A szó szoros értelmében nyilván nem, hiszen a borsodi és a szabolcsi megyeszékhely oktatáspolitikája alapján nem következtethetünk a többi magyarországi nagyváros gyakorlatára. Ugyanakkor mégis az a benyomásunk, hogy a két vizsgált város szegregációval kapcsolatos politikája a lehetséges mozgástér két pólusát példázza.

¹ Az adatfelvétel az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány vizsgálatának keretében történt 2004–2005-ben.

A dilemmának aktualitást ad, hogy egy civil szervezet² 2005 őszén pert indított a miskolci önkormányzat ellen, az esélyegyenlőségi törvényre hivatkozva. A jogszabály szerint a tanulók intézményen belüli elkülönítése abban az esetben jogellenes, ha az „tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indok nélkül” történik. A felperes szerint Miskolcon az esélyegyenlőségi törvény által definiált klasszikus diszkriminációs esetet sikerült tetten érni. Az önkormányzat viszont abban bízott, hogy az oktatási törvény, illetve a szabad iskolaválasztás hazai gyakorlata fogalmilag kizárja, hogy a roma tanulók növekvő mérvű elkülönítését diszkriminációnak lehessen minősíteni.

A miskolci szegregációs per tehát igazi próbaper: a bíróság két, egymásnak részben ellentmondó jogszabályt értelmezve ítélezik. Ugyanakkor a processzusnak nemcsak jogi relevanciája van. A felperes eleve azt feltételezi, hogy a települési önkormányzatnak megvannak a szükséges eszközei a hatékony szegregáció-ellenes politika folytatásához, csak ki kell kényszeríteni a szükséges döntéseket. Ez azonban korántsem magától értetődő. A felperes arra akarja készíteni a miskolci városházát, hogy hathatósan csökkentse a roma és nem roma tanulók iskolán belüli elkülönítését. Csakhogy ez nem a közoktatási esélyegyenlőség, hanem a tanulói migráció növekedéséhez vezetne, és a roma és nem roma tanulók iskolák közötti elkülönítését fokozná: pontosan az történne tehát, mint amit Nyíregyházán tapasztalhatunk.

Bizonyos, hogy az iskolafenntartó önkormányzatok vagy önkormányzati társulások az oktatáspolitikájuk révén jócskán hozzájárulnak a közoktatási egyenlőtlenségekhez és a gyorsan növekvő szegregációhoz, de az etnikai szegregációt nem egyszerűen az önkormányzatok „csinálják”. Az iskolaválasztó szülők többsége szemében a roma gyerekek aránya az egyik legfontosabb iskolaválasztási szempont. A tolerált arány persze településenként különbözhet, de ha az önkormányzat bárhol felbillentené az elfogadott arányokat, a szülők azonnal helyrebillentenék: a jobb helyzetű, nem cigány családok azonnal átiratnák gyerekeiket máshová, egészen addig, amíg ismét elő nem állna a roma és nem roma gyerekek elkülönítésének – a helyi elit-csoportok által kívánatosnak tartott – mértéke.

Szelekció, szegregáció

A tanulói teljesítmények szempontjából az iskolarendszer *szelektivitása* azt jelenti, hogy a teljesítmények jobban szóródnak az iskolák között, mint az iskolákon belül. Míg az OECD-országokban a tanulók olvasási, szövegértési teljesítménykülönbségét 36 százalékban magyarázzák az iskolák közötti különbségek, addig a magyar tanulók esetében ez az arány 71 százalék. A másik véglet Svédország, ahol a tanulók olvasási, szövegértési különbségét 77 százalékban az iskolákon belüli különbségek magyarázzák. Magyarországon a jobb iskolákba járó, alacsonyabb státusú családokból jövő gyerekek teljesítménye is jobb, ugyanakkor a gyengébb

² Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány

TANULMÁNYOK

iskolákba járó, magasabb státusú családokból jövő gyerekek teljesítménye alacsonyabb annál, mint ami családi háttérük alapján várható lenne.³

Mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy mit értünk az *etnikai szegregáció*, tehát a roma és nem roma tanulók iskolai elkülönítése vagy éppen elkülönülése fogalmán. Az általános iskolába járó romáknak jó 20–22 százaléka gyógypedagógiai, speciális osztályokba vagy iskolákba jár. Ezt a jelenséget bizvást *mesterséges elkülönítésnek* nevezhetjük, hacsak nem feltételezzük, hogy a roma kisiskolások ekkora hányada enyhefokú vagy középsúlyos értelmi fogyatékos. Mesterséges elkülönítésnek nevezhetjük azt a gyakorlatot is, hogy a felzárkóztató tanulócsoportokban vagy a rész-képesség-zavaros és magatartás-zavaros diákok számára létrehozott kis létszámú osztályokban a roma diákok felülreprezentáltak. Ugyancsak mesterséges elkülönítéshez vezet minden olyan tagozatos, emelt óraszámú, két tannyelvű, vagy egyéb, speciális többletképzést kínáló tanulócsoporthoz is, amely lehetőséget ad a korai és pedagógiailag megalapozatlan szelekcióra, vagy kvázi felvételi eljárásra, és amelynek rejtett célja éppen a roma diákok kizárása.

Az etnikai elkülönítés-elkülönülés gyakorlatát azonban döntő részben *a nem roma tanulók „iskolai elvándorlása”* magyarázza: a választási lehetőséggel bíró nem roma szülők gyerekeiknek olyan iskolát választanak, ahol a roma diákok aránya alacsony, miközben a roma családoknak nincs választási lehetőségük.

Az Oktatáskutató Intézet vizsgálatai szerint 2000-ben mintegy 770 homogén általános iskolai cigány osztály működött Magyarországon; ezekben az osztályokban 9 ezer cigány tanuló járt, az összes roma diák 9,6 százaléka. 740 osztályban a roma tanulók aránya meghaladta a 75 százalékot; az ilyen osztályokban több mint 10 ezer cigány diák tanult, az összes roma tanuló 11 százaléka. 1230 osztályban pedig a roma tanulók aránya 50 és 74 százalék között volt; ezekben az osztályokban mintegy 13 ezer roma tanuló járt, az összes cigány diák 14,3 százaléka. Az összes általános iskolai tanuló 11 százalékát kitevő cigány tanulók jó egyharmada – a 93 ezer tanuló közül 32 ezer tehát – olyan iskolai osztályba járt, ahol a roma diákok többségben voltak.⁴

A Kemény István és Jankó Béla által vezetett 2003-as átfogó cigány vizsgálat az általános iskolás roma fiatalok számát már 138 ezerre becsülte, igaz, más kutatók szerint a valós szám ennél bizonyosan alacsonyabb.⁵ A vizsgálat az általános iskolás roma fiatalok szegregációját csak közvetett adatok – a megkérdezett szülők elmondása alapján – igyekezett megbecsülni. Eszerint az összes általános iskolás roma diák 66 százaléka járt cigány többségű osztályba. Ez a szám is túlzónak tűnik, de kétségtelen, hogy a roma diákok szegregációja növekszik. Ezt támasztja alá az iskolák közötti szegregációra vonatkozó adat is. Az 1999–2000-es tanév-

3 Országos Közoktatási Intézet: Jelentés a közoktatásról 2003

4 Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet–Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002

5 Ld. Havas Gábor–Liskó Ilona: Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Kutatási zárótanulmány 2004. Kézirat

ben a roma diákok 18 százaléka, 2004-ben már 30 százaléka járt cigány többségű iskolába.⁶

A közgazdasági elemzések egyfajta piaci folyamatként modellezik az iskolák és a szülők kölcsönös választását; feltételezik, hogy a kialakuló egyensúlyi állapot idővel stabilizálódik, jöllehet egyenlőtlen hozzáférést biztosít az oktatási szolgáltatásokhoz. Eszerint a folyamat nem közvetlen politikai döntés eredménye, eltekintve persze az eredendő jogalkotói szándéktól.

Ha az egyensúlyi állapot mégsem stabilizálódik annak az etnikai szegregáció sajátos logikája az oka: a roma gyerekek aránya egy adott iskolában vagy egy adott tanulócsoportban természetesen nem független az adott intézmény oktatási színvonalától, de a nem cigány szülők nem az iskola tényleges színvonala, oktatási kínálata miatt utasítják el azokat az iskolákat, amelyekben a roma tanulók aránya számottevő, hanem kifejezetten a roma diákok jelenléte miatt. Ezek szerint tehát az etnikai szegregáció növekedése is spontán folyamat: a roma diákok egyre nagyobb mérvű elkülönítésének nincs közvetlen cselekvő felelőse.⁷

A szabad iskolaválasztást és az iskolák részlegesen szabad „tanuló-választását” lehetővé tévő, jelenleg hatályos magyarországi szabályozást nemzetközi összehasonlításban bizvást szélsőségesnek tekinthetjük. A közoktatási törvény 2005-ös módosításáig ugyanis az iskolák, szabad kapacitásuk terhére, tetszésük szerint dönthettek a körzeten kívüli tanulók felvételéről; az iskolák szabad kapacitása pedig természetesen a fenntartó önkormányzatok döntésétől függ.⁸ Az sem kétséges, hogy a hazai közoktatás rendkívüli szelektivitásáért, egyenlőtlenségéért, illetve a gyorsan növekvő etnikai szegregációért mindenekelőtt a szabad iskolaválasztás rendszere felelős. Nyitott azonban a kérdés: azonosítható-e az etnikai szegregációt előidéző közvetlen politikai szándék; mekkora a települési önkormányzatok tényleges oktatáspolitikai, társadalompolitikai mozgásteret; s végül mekkora az esélye annak, hogy a helyi döntéseknek tényleg az lesz a következménye, amit a döntéshozók szeretnének.

A szükséglet-orientált önkormányzati költség-tervezés esélyei

A szükségletekhez igazított költségtervezés, ellátás-szervezés, illetve elosztás minden szakpolitikai decentralizáció elsődleges indoka: a jogalkotónak az a feltevése, hogy az „intézményhasználó” vagy ellátott csoportokhoz legközelebb lévő döntéshozók képesek a leghatékonyabb módon

⁶ Ld. Havas Gábor–Liskó Ilona: Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Kutatási zárótanulmány 2004. Kézirat

⁷ Az iskolai szegregáció következményeit mérő amerikai kutatásokat részletesen összefoglalja Kertesi Gábor – Kézdy Gábor Általános iskolai szegregáció. In.: Kertesi Gábor: A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Osiris Kiadó, Budapest, 2005

⁸ A 2005. évi CXLVIII. tv módosította a közoktatásról szóló LXXIX. törvényt, korlátozva az iskolák szelektációs lehetőségét. A módosított jogszabály azonban csak 2007-ben lép hatályba.

TANULMÁNYOK

és a szükségletekhez leginkább igazodva elosztani a javakat és szolgáltatásokat.

Az önkormányzati feladatok finanszírozásának leginkább szembevetendő vonása az átláthatóság hiánya. Pénzügyi szempontból az önkormányzatok olyan „fekete doboznak” tűnnek, amely átláthatatlanná teszi a társadalompolitikai feladatokat, így a közoktatás finanszírozását: a feladatokhoz, illetve a feladatellátó önkormányzatok helyzetéhez szabott, akkurátusan kalkulált normatív támogatásokat az intézményfenntartó, illetve szolgáltató önkormányzatok belátásuk szerint használhatják fel; a forrásokat ágazatok, intézmények, ellátotti csoportok között szabadon átcsoportosíthatják.

A pénzbeli és természetbeni szociális és gyermekjóléti ellátások normatíváját és a lakáshoz jutás feladatainak ellátását támogató normatív támogatást 2005-ben 100 százalékban, 2006-ban 75 százalékban a személyi jövedelemadó önkormányzatokat megillető hányada terhére finanszírozza a központi költségvetés. A személyi jövedelemadó megosztott hányadának normatívákhoz rendelt elosztása révén a jogalkotó mindenképp előtt a kistélepülések hátrányait kívánta részlegesen kompenzálni, ám a gyakorlati felhasználás az eredeti finanszírozási szempontnak is ellentmond.

A pénzbeli és természetbeni szociális és gyermekjóléti ellátások normatívájának fajlagos összege elvben a szükségletekhez igazodik. A konkrét összeg meghatározásához egy mutatót használnak, melynek kiszámításakor az adott település négy jellemzőjét veszik figyelembe. A négy jellemző közül kettő szegénység-mutató; a harmadik jellemző a tartós munkanélküliek arányát, a negyedik pedig az idős lakosság arányát veszi figyelembe. Hasonlóan akkurátus módon – elvben megint csak a helyi szükségleteket összegezve – számítják ki a jóléti büdzsében nem túlságosan nagy összegű, a lakáshoz jutás feladatainak ellátását támogató normatív támogatást. Hangsúlyozni kell, hogy mind a két normatíva szabad felhasználású. Tehát egyrészt a támogatott önkormányzatokat megillető összeget a támogatandó célcsoportra vonatkozó – és nem az adott önkormányzat pénzügyi helyzetét vizsgáló – rendkívül alapos szükségletfelmérés alapján határozza meg a költségvetési törvény. Másrészt az összegeket az önkormányzatok belátásuk szerint használják fel – minden önkormányzati költségvetés-elemzés azt bizonyítja, hogy a legszegényebb kistélepülések kivételével a két normatíva jelentős hányadát más ágazatok finanszírozására használják.

A közoktatási feladatok alap-normatívája egységes. A kiegészítő normatívák az iskolafenntartó önkormányzatok egyenlőtlenségeit hivatottak ellensúlyozni, speciális szükségletekre reagálnak, illetve az oktatási kormányzat által preferált célok megvalósulását támogatják. Az iskolafenntartó önkormányzatok a közoktatási normatívák csaknem egészét belátásuk szerint, szabadon használhatják fel.

Az önkormányzatok többnyire világos finanszírozási prioritások szerint rendezik át forrásaikat. A pénzbeli és természetbeni ellátások normatívája a leginkább „puha” tétel: csak azok az önkormányzatok használják fel teljes egészében, vagy éppen egészítik ki más forrásaikból, ame-

lyek saját intézmények vagy saját fejlesztési projektjeik hiányában egyszerűen nem tudják más célra elkölteni.

Ha a források átcsoportosítása ágazatok közötti, akkor a szociális ágazatok forrásait fordítják közoktatási feladatok finanszírozására s bár jóval ritkábban, de előfordul az is, hogy a közoktatási normatívák egy részét fejlesztésekre vagy hiteltörlesztésre fordítják. A közoktatás pótlólagos kiegészítő támogatása révén a kötött felhasználású normatívák célirányos felhasználása is csak elvi jellegű; az intézményfenntartó önkormányzatoknak lehetőségük van ugyanis a kötött felhasználású normatíva összegével észrevétlenül csökkenteni az adott intézmény kiegészítő finanszírozását, kétségessé téve a szaktárcák által preferált célok megvalósulását.

Ágazatok között főként kisebb városok, községek csoportosítják át forrásait. A 2004-es költségvetési évben Miskolcon és Nyíregyházán ágazati szinten nem volt forrás-reallokáció; tehát a két város a saját forrásából valamennyi terület finanszírozását pótlólagos összeggel kiegészítette, jöllehet a bölcsődei ellátás nélkül a jóléti ágazat Miskolcon „nyereséges”, Nyíregyházán pedig csaknem „önköltséges” lett volna.

A jóléti és az oktatási ágazat költségvetésén belül azonban mindkét önkormányzat hasonló irányú, bár eltérő nagyságrendű forrás-átcsoportosítást hajtott végre.

A jóléti ellátásokon belül a bölcsődei ellátás és a szociális intézmények forrásait mindkét önkormányzat kiegészítette. A közcélú munka és a szociális továbbképzés finanszírozása mechanikus, lévén az ezeket támogató normatívák kötött felhasználásúak. Ellenben a pénzbeli és természetbeni ellátások a jóléti büdzsén belül mindkét városban „nyereségesek” voltak. A miskolci önkormányzat a normatíva számottevő részét, a teljes jóléti büdzsé 7,4 százalékát – más célra költötte. Nyíregyházán a forrás-reallokáció mértéke jóval kisebb volt.

Az intézmények alkupozíciója természetszerűen erősebb, mint a pénzbeli és természetbeni ellátásoké; ez a típusú forrásátcsoportosítás általános jelenség. A pénzbeli és természetbeni ellátások normatív támogatása – a legszegényebb települések kivételével – általában az önkormányzatok „fejős tehene”. Mégis megdöbbentő, hogy a foglalkoztatási krízissel küzdő borsodi nagyvárosban a szociális normatíva célirányos felhasználásának aránya 78,8 százalékos, a lakhatáshoz jutást támogató normatívával együtt pedig csupán 65 százalékos volt a vizsgált évben. Még inkább meglepő, hogy ha a bölcsődei ellátást nem számítanánk, akkor az egész jóléti büdzsé „nyereséges” lett volna. Nyíregyházán a szociális normatíva felhasználása 96 százalékos; az átcsoportosítás mértéke csekély volt.

A kollégiumi ellátás kivételével a közoktatás finanszírozásának minden eleme önkormányzati többletforrást igényelt; a kollégiumi ellátás finanszírozásához folyósított normatíva egy részét mindkét város átcsoportosította. Miskolc a kollégiumi normatíva 27 százalékát költötte más oktatási intézmények finanszírozására. Nyíregyházán jóval nagyobb a forrás-reallokáció az oktatási ágazaton belül: a város a kollégiumi normatívának nem kevesebb mint 80 százalékát, a teljes oktatási büdzsé 5,5 százalékát csoportosította át. Összességében mindkét városban az oktatási kiadásoknak valamivel több mint negyedét pótlólagos forrásokból biztosították.

Az önkormányzati feladatok finanszírozásának rendszere nemcsak pénzügyileg átláthatatlan, de a szükségletekhez igazított költségtervezés lehetőségét is aláássa. A szaktárcák számára a legnagyobb gondot az jelenti, hogy az önkormányzatok az újraértelmezett szükségletekhez igazítják a források többszörös reallokációját.

Az önkormányzatokhoz rendelt társadalompolitikai döntések tényleges *szándékait* illetően mindenekelőtt a forrás-reallokáció trendjei igazítanak el, tehát az, hogy az egyes ágazatokban az intézmények, az intézmény-használói, illetve az ellátotti csoportok számára az önkormányzatok pótlólagos forrásokat biztosítanak-e, vagy éppen elvonják a központi forrásokat is. Ha a helyi társadalompolitika *következményeit* igyekszünk összegezni, akkor a pénzügyi jóléti ellátások esetében összevethetjük az ellátások normatívákban testet öltő *szándékolt* és tényleges eloszlását.

Annak meghatározása azonban már jóval nehezebb feladat, hogy mekkora a helyi oktatáspolitikai szerepe a közoktatási javak rendkívül egyenlőtlen „elosztásában”. A szakminisztérium ebben az esetben is úgy véli, hogy a szándékoltnál jóval egyenlőtlenebb a közoktatási javak tényleges – tehát a helyi döntések alapján megvalósuló – elosztása, és az oktatási kormányzat csak követni igyekszik a trendeket, meglehetősen alacsony hatékonysággal. Az iskolafenntartó önkormányzatok látszólag rendelkeznek minden lényeges oktatáspolitikai eszközzel. Meghatározhatják az intézményrendszer szerkezetét, a helyi oktatási kínálatot, a pedagógiai programot; tetszésük szerint húzhatják meg a beiskolázási körzetek határát; prioritásaik alapján dönthetnek az intézmények fejlesztéséről és finanszírozásáról. Az iskolafenntartó települési önkormányzatok szerint viszont a szabad iskolaválasztásra és az iskolák részlegesen szabad iskolaválasztására épülő közoktatási szisztéma szűkebbre szabta oktatáspolitikai mozgásterüket: döntési szabadságuk annak függvénye, hogy mennyiben képesek megfelelni a helyi iskolahasználó elit által támasztott, differenciált oktatási igényeknek, beleértve a szegregációra vonatkozó igényeket is. Az igényeket csak meghatározott intézményi kapacitással lehet kielégíteni, és ha a kapacitások nem kielégítőek, az iskolahasználó elit csoportok elviszik a gyerekeiket máshová, akár más településre is.

Általános iskolai szegregáció és oktatáspolitikai Miskolcon és Nyíregyházán

A vizsgálat keretei csak korlátozott mérvű adatgyűjtést tettek lehetővé. A 2004–2005-ös tanévben tanulócsoportonként összeírtuk a roma és nem roma tanulókat a miskolci és a nyíregyházi önkormányzati általános iskolákban. Természetesen korántsem magától értetődő, hogy egy összeírás során kiket tekinthetünk romáknak. Az elsődleges támpont a tanulók önbevallása volt, de arra törekedtünk, hogy az igazgatók és az osztályfőnökök segítségével és az osztálynaplók alapján azokat a gyerekeket regisztráljuk roma tanulókként, akiket a pedagógusok romáknak tartottak.

Az évfolyamonként több tanulócsoportot működtető iskolák esetében az iskolákon belüli szegregáció mértékét az évfolyamonkénti disszimi-

laritási index, illetve ezek átlaga alapján határoztuk meg. Ugyanakkor a két vizsgált város egészére vonatkozóan az évfolyamonként meghatározott disszimilitási index, illetve azok átlaga révén határoztuk meg az etnikai szegregáció mértékét: úgy tekintettük, mintha Miskolc és Nyíregyháza összes általános iskolás tanulója városonként egyazon iskolába járna. Végül összesítettük, hogy a roma tanulók mekkora hányada jár a tanulócsoporthoz – roma tanulók aránya alapján képzett – csoportjaiba.

A tanulmány legfontosabb megállapításait négy állítás köré csoportosítjuk.

1. Az általános iskolai etnikai szegregációt eltérő mércével mérik Miskolcon és Nyíregyházán

Miskolcon jóval nagyobb a roma tanulók aránya, mint Nyíregyházán, a nyírségi nagyvárosban az oktatásirányítás számára látszólag mégis súlyosabb problémát jelent a roma tanulók jelenléte. Mindkét város vezetését aggasztja, hogy az önkormányzati iskolák évről évre nagyobb arányban kénytelenek roma gyerekeket fogadni. Nemcsak demográfiai okok miatt, hanem mert az egyházi iskolák, a hat- és nyolcosztályos középiskolák elszívják a középrétegek gyerekeit. A roma tanulók arányának növekedésénél azonban lényegibb kérdés, hogy vajon a nem cigány szülők évfolyamonként, illetve iskolánként milyen arányban tolerálják a roma diákok jelenlétét, illetve hogy hol van az a „tűréshatár”, amelynél átíratják a gyerekeiket máshová.

A 2004–2005-ös tanévben Miskolc (az intézmény összevonást megelőzően) 34 normál és két speciális önkormányzati általános iskolájába közel 13 ezer diák tanult; 17,5 százalékuk roma. A városban egy homogén cigány általános iskola és további négy cigány többségű általános iskola működik. Utóbbiak közül kettő speciális gyógypedagógiai – régebbi nevén kiségitő – iskola; a speciális iskolákba járó tanulóknak nem kevesebb mint 63 százaléka cigány. Az összes miskolci általános iskolás tanuló 2,5 százaléka, míg a roma tanulók 9,2 százaléka jár gyógypedagógiai iskolába. Az összes miskolci diák 4,5 százaléka, míg az összes roma diáknak több mint 10 százaléka jár úgynevezett kis létszámú osztályokba; a kis létszámú osztályok tanulóinak 40 százaléka roma. A kis létszámú osztályokat az úgynevezett részképesség-zavaros tanulók egy része számára szervezik; azok a nem értelmi fogyatékos, ám diszlexiásnak, diszgrafiásnak, diszkalkuliásnak, illetve magatartás-zavarosnak minősített gyerekek kerülnek ilyen, maximum 15 fős osztályokba, akiket nem integráltan oktatnak.

Ugyanakkor az összes miskolci önkormányzati általános iskolás tanuló 11,3 százaléka járt két tannyelvű vagy idegen-nyelvű tagozatos osztályba; ezekből az osztályokból a cigány diákok szinte teljesen ki vannak rekesztve.

Nyíregyháza 18 normál és egy speciális iskolájában valamivel több mint 8 ezer diák tanult a vizsgált évben; 8,7 százalékuk cigány. A nyírségi megyeszékhelyen egy homogén cigány általános iskola működik, míg a

TANULMÁNYOK

speciális iskola tanulójának mintegy a fele cigány. Három iskolában a roma gyerekek arány 20 százalék körül mozog. Az összes nyíregyházi általános iskolás tanuló 2 százaléka, a roma tanulóknak 11,8 százaléka jár speciális iskolába. Kis létszámú osztályok csak két nyíregyházi iskolában vannak. A nyíregyházi önkormányzati általános iskolába járó összes diáknak kevesebb mint 1 százaléka, a roma diákoknak valamivel több mint 5 százaléka jár kis létszámú osztályokba.

A tanulók megoszlása a miskolci önkormányzati általános iskolákban, a 2004–2005-ös tanévben

Iskola	Tanuló csoportok száma	Tanulók száma	Roma tanulók száma	Roma tanulók aránya (%)	DI átlag
Komlóstetői Általános Iskola	16	361	35	9,7	0,34
Fazola Henrik Általános Iskola	17	303	221	72,9	0,31
Selyemréti Két tannyelvű Á. I.	23	457	60	13,1	0,64
József Attila Általános Iskola	11	172	172	100	
Bulgárföldi Két tannyelvű Á. I.	16	329	103	31,3	0,57
Kuti István Általános Iskola	8	115	89	77,4	
Erenyői Általános Iskola	7	131	12	9,2	
II. Rákóczi F. Két tannyelvű Á. I.	16	383	36	9,3	0,53
Győri Kapu Általános Iskola	15	301	126	41,8	0,56
Petőfi Sándor Két tannyelvű Á. I.	16	360	0	0	
Rónai Ferenc Két tannyelvű Á. I.	12	197	59	29	0,77
Szilágyi Dezső Általános iskola	16	404	0	0	
Görömbölyi Általános Iskola	12	230	30	13	
Gárdonyi Géza Két tannyelvű Á. I.	15	228	60	26,3	0,71
Pattantyús Á. G. Két tannyelvű Á. I.	23	574	51	8,9	0,54
Széchenyi István Általános Iskola	19	433	61	14	0,39
Herman Ottó Általános Iskola	23	481	80	16,6	0,38
Munkácsi Mihály Általános Iskola	24	500	160	32	0,24
Kazinczy Ferenc Két tannyelvű Á. I.	25	683	37	5,4	0,47
Miskolctapolcai Általános Iskola	8	131	4	3	
Bársony János Általános Iskola	20	507	66	13	0,21
Hunyadi Mátyás Általános Iskola	18	417	62	14,8	0,31
Fazekas u. Általános és Zeneiskola	22	546	99	18,3	0,34
Istvánffy Gyula Általános Iskola	22	440	83	18,8	0,67
Könyves Kálmán Általános Iskola	22	554	70	12,6	
Kaffka Margit Általános Iskola	16	450	77	17,1	
Tóth Á. utcai Általános Iskola	24	434	24	5,5	0,55
Móra Ferenc Általános Iskola	18	397	14	3,5	
Sas utcai Általános Iskola	8	138	6	4,3	
Szabó Lőrinc Általános Iskola	25	632	54	8,5	0,70
Vörösmarty Mihály Általános Iskola	25	657	35	5,3	
Bem József Általános Iskola	18	366	17	4,6	
Arany János Általános Iskola	14	293	56	19,1	0,21
Éltes Mátyás Speciális Á. I.	17	225	135	60	0,35
Tüskevár Speciális Á. I.	8	104	73	70,2	
Összesen	599	12933	2267	17,5	

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

*Tanulók száma és megoszlása a nyíregyházi önkormányzati általános iskolákban
a 2004–2005-ös tanévben*

Iskola	Tanuló csoportok száma	Tanulók száma	Roma tanulók száma	Roma tanulók aránya (%)	DI átlag
13. sz. Huszár téri Á. I.	8	119	119	100	
Kertvárosi Á. I.	16	377	30	8	
Hunyadi Mátyás Á. I.	13	233	46	19,7	0,93
Móra Ferenc Á. I.	34	913	41	4,5	
Benczúr Gyula Á. I.	19	418	83	19,1	0,17
Nyírszőlősi Á. I.	16	300	65	21,3	0,19
Vécsey Károly Á. I.	23	614	73	11,8	0,62
Móricz Zsigmond Á. I.	28	698	20	2,8	
Petőfi Sándor Á. I.	22	513	58	11,3	0,33
Váci Mihály Á. I.	10	175	10	5,7	0,33
Göllesz Viktor Á. I.	14	170	84	49,4	0,28
Kazinczy Ferenc Á. I.	19	487	7	1,4	
Szabó Lőrinc Á. I.	14	248	8	3,2	
Zelk Zoltán Á. I.	22	507	16	3,1	
Bem József Á. I.	24	690	7	1,3	
Kodály Zoltán Á. I.	16	437	2	0,5	
Herman Ottó Á. I.	16	296	6	2	
Arany János Á. I.	25	690	10	1,4	
Gárdonyi Géza Á. I.	16	306	27	8,8	0,19
Összesen	355	8191	712	8,7	

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

2. A problémahalmaz valóságos tétje a két városban nem pusztán oktatáspolitikai, hanem legalább annyira a fejlesztési prioritások függvénye

Az elmúlt másfél évtizedben Miskolcon csak a belvárosra vonatkozóan tűztek ki és részben valósítottak is meg határozott társadalom-átalakítással járó, és a romák kiszorítását célzó, dzsentrifikációs (tehát jelentős lakosságcserevel járó terület-felértékelő) fejlesztési célokat. A város más részeire vonatkozóan azonban nem születtek olyan nagyszabású fejlesztési tervek, amelyek befolyásolnák az oktatáspolitikai döntéseket is. A miskolci oktatáspolitikai irányítói *nem szeretnék*, ha a tanulók iskolák közötti „vándorlásának” folyamata és az iskolák státusának változása a városfejlesztés, illetve a lakóterületek státuszváltozásának függvényévé válna.

Miskolc mai területén két hagyományos cigánytelep volt. A diósgyőri telepet több ütemben, fokozatosan számolták fel. A Miskolc és Felsőzsolca határában fekvő Csorba telepet az 1970-es évek elején kiöntötte a Sajó, és a város akkori vezetői a telepi cigány családokat a miskolci, diósgyőri, perceszi kolóniák lakásaiban helyezték el.

Egy 1987-ben készült, 7000 főre kiterjedő kérdőíves vizsgálat Miskolc

roma lakosságának számát 10–12 ezer főre becsülte.⁹ A vizsgálat idején a romák 25 százaléka a miskolci belvárosban élt – főként a Széchenyi utcában, a Vörösmarty utcában, illetve az Avas belváros felé eső részén. Egyharmaduk lakott a volt munkás- és bányászkolóniák lakásaiban, illetve a Vasgyár városrészben. A romáknak mintegy 28 százaléka élt modern lakótelepeken, ezen belül pedig 10 százalékuk az Avas lakótelepen.

A belváros dzsentrifikációs rehabilitációja – Miskolc első számú fejlesztési prioritása – már az 1980-as években megkezdődött. A Vörösmarty utca romák által lakott házainak nagyobbik részét már a tanácsi időszakban lebontották. A projekt döntő eleme volt a központ sétálóutcának kiépítendő tengelye, a Széchenyi utca átalakítása, és a tanácsi vezetés annak módját kereste, hogy miként tudná az ottani roma családok zömét elköltözésre bírni. A város vezetői 1988-ban azt tervezték, hogy csökkentett értékű lakásokból álló lakótelepet építenek Miskolc északi határában, a repülőtér és a Sajó közelében, távol minden közintézménytől. A leendő telepre elsősorban a belvárosból akartak roma családokat kiköltöztetni. A terv váratlan ellenállásba ütközött: helyi roma és nem roma értelmiségiek gettóellenes bizottságot hoztak létre, hogy megakadályozzák a lakótelep felépítését. A hirtelen szabaddá váló országos sajtó támogatta a gettóellenes bizottság akcióját, a megzavarodott városvezetés pedig ejtette a tervet.

A rendszerváltást követően a roma családok elköltözését jórészt kénytelenek voltak rábízni a piaci folyamatokra. A belső városrész felértékelődése és a privatizáció nyomán megemelkedő lakásfenntartási költségek valóban felgyorsították a szegényebb családok elköltözését, bár a tágran értelmezett miskolci belvárosban több, romák által lakott zárvány, épület, vagy „mikro cigánynegyed” is van.

A miskolci belvároson túl a Városháza inkább szemléltője, mintsem alakítója Miskolc fejlődésének. A várostervezéshez nemcsak ingatlanvagyon, források és beruházók szükségesek, de a fejlesztendő területre vonatkozó vízió is. A Miskolc, Diósgyőr, Hejőcsaba, Tapolca, Görömböly, Szirma egyesítésével létrehozott nagyvárosban csak a miskolci belvárosra vonatkozóan alakulhattak ki fejlesztési víziók. A miskolci városmag és a hozzácsatolt települések között a gyártelepek, a munkás és bányászkolóniák, majd pedig a lakótelepek teremtettek gyenge kohéziót, emellett a Tiszai pályaudvartól Diósgyőrig, illetve a gyárvárosig húzódó villamosvonal. A város nem szervesült olyan egységes településsé, amelynek jövőjét komplex tervek alapján alakíthatná az önkormányzat.

A jórészt romák által lakott, egykori munkás- és bányászkolóniák, kaszárnyák többségét a város le akarja bontani; kettő sorsa egyelőre bizonytalan.

Sokáig összvárosi funkciót szántak a legnagyobb kolóniának, a város keleti kapujában található *Szondi György telepnek* és az ezzel egybeépült *József Attila telepnek*. Az üzemek és raktárak közé ékelődő csatornázatlan telepet, ahol 81 komfort nélküli szoba-konyhás lakás van, ideálisnak ítélték a fejlesztésre. Pár évvel ezelőtt az önkormányzat hozzájárult ahhoz, hogy néhány épületet elbontsanak, és ezek helyére a bérlők szociálpolitikai kedvezménnyel 16 új lakást építsenek. A beruházást az önkormány-

⁹ Tóth Pál: Romák Miskolcon. Kézirat, 1988

zat folytatta: saját forrásból, illetve a leendő lakók szociálpolitikai támogatásából egy kétszintes, 24 lakásos lakóépület építésébe vágott bele. A Szinva partján az önkormányzat megvásárolt egy volt munkásszállót, és azt tervezi, hogy egy 78 lakásos garzonházat alakít ki az épületben. 2005-ben azonban új fejlesztési koncepciót fogadtak el; eszerint a területet eladnák egy vállalkozónak, aki egyenként állapodna meg a bérlőkkel.

Egyelőre a város nem akarja lebontani a miskolci belvároshoz közeli *Álmos utcai* ingatlan-együttest, de hosszú távú fennmaradását csak lakás-gazdálkodási szempontok indokolják. Igaz, a Miskolci Ingatlankezelő Rt. kedvezőnek tartja, hogy a Szentpéteri kapuból nyíló Álmos utca 24. alatti, többbudvaros, 35 lakásos egykori katonai objektumot magas fal izolálja a környezetétől.

Újdiósgyőr egykor legnagyobb kolóniája a *Békeszálló* volt. Az itteni lakások felét már lebontották, a megmaradt 65 lakás bontását is megkezdik, amint az önkormányzat el tudja helyezni a bérlőket. Az acélművek mellett fekvő területtel az önkormányzatnak nincsenek különösebb tervei.

A *hejőcsabai Mésztelepen* már csak 15 lakás áll az egykori cementgyári munkáskolónián. Hejőcsabán úgy tartják, hogy a kolónia eltüntetése a településrész fejlődésének záloga.

Úgyancsak idő és cserelakás-kapacitás kérdése, hogy mikorra sikerül lebontani az *annabányai telep* 16 lakását és a *miskolctapolcai Várhegy kolónia* 36 lakását.

A miskolci belvárosból Diósgyőr felé haladva, északi irányban három völgy tagolja a város fölé magasodó hegyet. A *Bábonyibérc* „cigány sora” a két világháború között időszaki munkásoknak épült házakból áll. A „cigány sor” közelében lakópark épül; a Városháza azt reméli, hogy a lakópark hozzájárul a terület felértékeléséhez, és idővel lehetőség nyílik arra, hogy a romák házait egy fejlesztő cég haszon reményében kivásárolja.

Tovább haladva Diósgyőr irányában, a párhuzamos völgyben vezet a több kilométeres út *Lyukóbánya* felé. Az utat szegélyező zártkerti üdülő-ingatlanok zömét az elmúlt években roma családok vásárolták meg. Az önkormányzatnak sejtelve sincs arról, hogy miként szabályozza, vagy legalábbis befolyásolja az új roma betelepülést. A zártkerti ingatlanokra nem adható építési engedély, és a terület alatt húzódó bányavágatok miatt arról sem lehet szó, hogy a területet lakóövezetté minősítsék.

Az Újdiósgyőr és Diósgyőr határánál lévő elágazásnál indul az a harmadik völgyben húzódó több kilométeres út, amely *Perecesre* visz. Az *egykori bányászkolónia* még álló 16 lakását az önkormányzat eladta egy ingatlanfejlesztő vállalkozónak. A bérlők elhelyezése a vállalkozó feladata, ahogyan a leendő fejlesztés is a beruházó döntésétől és a piaci kereslettől függ. A miskolci vezetőknek nincsenek határozott elképzeléseik *Pereces* jövőjével kapcsolatban, a piaci folyamatokba pedig nem kívánnak beleavatkozni.

A miskolci városfejlesztési projektek tehát egyes célterületek felértékelődését, illetve részleges funkcióváltását kívánják elősegíteni, de az nem célja a városházának, hogy a miskolci szegény, illetve roma lakoságot meghatározott területekre koncentrálja.

Nyíregyházán fordított a helyzet: Az általános iskolai migrációval kap-

csalatos oktatáspolitikai döntések követik az urbanisztikai folyamatokat, illetve az iskolaigazgatók a városfejlesztési projektektől, nevezetesen a roma lakosság további koncentrációjától várják, hogy enyhüljenek a pedagógiai gondok a roma tanulókkal kapcsolatban. Az önkormányzat elsődleges fejlesztési célja, hogy felszámolja a város belterületén fekvő két cigánytelep egyikét, és lehetőség szerint minél inkább a másik, fejlesztendő cigánytelepre koncentrálja a roma lakosságot.

A roma népesség elhelyezkedése szempontjából fontos szerepe van a város sajátos szerkezetének. A mai város kialakulása akkor kezdődött, amikor Károlyi Ferenc 1753-ban a környék legnagyobb birtokosává vált, és mintegy 300 evangélikus szlovák jobbágy családot telepített ide, Békés megyéből. A migráció folytatódott; a betelepített szlovák szerződéses jobbágyok idegenkedtek az alföldi tanyarendszertől, így a külső szállásokon nem tanyák, hanem mikro-falusias jellegű települések jöttek létre. A szerződéses jobbágyok azután saját erejükből 1804-ben és 1824-ben megváltották magukat a Dessewffy, majd a Károlyi családtól, s az örökváltás-szerződés megkötése után kiköltöztek a korábbi szállásterületekre. Egyedülálló településszerkezet, mikro-falusias települések tanyabokor hálózata jött létre a kiépülő városmag körül. Nyíregyháza 1837-ben lett szabad mezőváros, 1876-ban pedig megyeszékhely.¹⁰

A romák az 1960-as évektől kezdtek beköltözni a várost övező, mikro-falusias jellegű tanyabokrok egy részébe, és nem akartak feltétlenül beljebb települni. A város roma lakosságának számáról nincsenek megbízható becslések. Az önkormányzati tulajdonú ingatlanokat kezelő Piac és Vagyonkezelő Kft. adatai szerint a két belterületi cigánytelepen mintegy 1500 ember él. Természetesen a két kolónián kívül máshol is élnek romák a város belterületén, így a három nagy lakótelep közül az északi Jóságáros és a déli Érkert lakásaiban, a vasútállomás és a nagykörút délnyugati hajlata környékén, és a belvárosban. A belterületi roma népesség térbeli koncentrációja azonban jóval nagyobb, mint Miskolcon.

Nyíregyházát dinamikusan fejlődő, sikeresen kormányzott városnak tartják, mindenekelőtt tőkevonzó képessége miatt. A városfejlesztési terveket is a város egészére kiterjedő, ambiciózus elképzelések jellemzik. A nagykörút által övezett *belváros* területfelértékelő, dzsentrifikációs rekonstrukciója részben közfeladat, részben külső befektető révén elképzelt projekt. A városháza feladata a belvárosi ingatlanok „területcserés felszabadítása”, ezzel együtt pedig a szegény, elsősorban cigány lakásbérlők kiköltöztetése. Jóval nehezebb feladvány a két belterületi cigánytelep jövője. A városháza mindenáron szeretne megszabadulni a prosperáló Orosi úton éktelenkedő nyomorteleptől, de egyelőre nem született megvalósítható elképzelés arról, hogy miként pótolják az ottani, lebontandó 130 lakást, és hogy hová költöztessék a telepen élő 518 embert. A bérlakás-állományt éppenséggel nem ilyen célból akarják bővíteni. Egyetlen lehetséges, bár nyíltan nem hangoztatott megoldás kínálkozik: a zárvány-szerűen elhelyezkedő Huszár telepen vagy annak környékén kell lakásokat építeni, hogy elhelyezhessék az Orosi úti cigány családokat.

¹⁰ Beluszky Pál: A nyíregyházi tanyabokrok földrajzi vizsgálata, Földrajzi Közlemények, 1968. 2. sz.

A keleti városkapunál fekvő *Orosi úti telep* a hatvanas években épült, amikor a város vezetése felszámolta Nyíregyháza két, hagyományos putritelepét, és a családok számára 89 komfort nélküli szoba-konyhás kislakást épített. A környék akkoriban ideálisnak tűnt egy átmenetinek szánt szükségtelep befogadására, mivel a vezetékes víz hiánya eleve gátat szabott a környező házak komfortosításának, és a város vezetése nem számolt azzal, hogy a terület idővel Nyíregyháza prosperáló keleti kapujává válik. A terület egy merőben presztízs jellegű döntésnek köszönhető felértékelődését. 1978 decemberében Orost – a korábban különálló települést – a városhoz csatolták, és az így százezressé duzzadt nyírségi megyeszékhely célul tűzhetette ki, hogy idővel bekerüljön a megyei jogú városok – akkor még igencsak exkluzív – klubjába. A hirtelen igazi belterületté vált Orosi út fontossága megnőtt, a környéken ipari üzemek telepedtek meg, a prosperáló területen éktelenkedő nyomortelep egyre zavaróbbá vált.

A nyolcvanas években a telep házainak felét lebontották, a családokat pedig a Huszár telepre költöztették. Úgy tűnt, hogy csak idő kérdése a cigány házak maradékának eltüntetése, de a rendszerváltásig hátralévő néhány év kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a környéket végleg „megtisztítsák” a romák lakta szükséglakásoktól. A kilencvenes években egyre többen érveltek a telep lebontása mellett, de arról senkinek nem volt elképzelése, hogy hová lehetne költöztetni az Orosi úti nyomorlakásokban élő családokat. A város elkésett azzal, hogy a korábbi módszerekkel, elviselhető konfliktusok mellett helyezze el az itteni családokat.

A rendszerváltozást követően Nyíregyházán is privatizálták a bérlakások többségét, arról pedig szó sem lehetett, hogy bárhol építési telkeket parcellázzanak az Orosi úti cigány családok számára. Miközben a környéken már régen kiépült az egykor hiányzó infrastruktúra, a szükséglakásokban nemhogy fürdőszoba, de még csak vízcsap sincs; a családok az utcai közkifolyóból vehetnek csak vizet. A szükségtelep lakói ahhoz túl sokan vannak, hogy a város bármely részén befogadják őket, ahhoz viszont túl kevesen, hogy az egyre ellenségesebb szomszédság elől egyfajta biztonságot adó gettó-létbe meneküljenek.¹¹

Az Orosi úti teleppel ellentétben a Huszár telep félreeső helyen fekszik; vasúti sínek, egy laktanya és egy ipari övezet zárja el a város többi részétől. Eredetileg pavilon-rendszerű lovassági laktanyának épült, a 19. század végén. A kétszintes épületekben tisztai lakások voltak, míg a telepet két oldalról a hosszanti tengelyre merőleges istállóépületek és legénységi szállások szegélyezték. 1957-ben a kormány a laktanyát a városi tanács kezelésébe adta, hogy elhelyezhessék a településen élő szovjet katonatiszteteket, később pedig a város hivatalnok- és káderelitjét. Ez volt a város első, és sokáig egyetlen lakótelepe. A város vezetése számára egy ideig kétséges volt, hogy vajon megéri-e az egész laktanyát lakóteleppé alakítani, vagy helyesebb csak 150 komfortos lakást kialakítani és a volt istállóépületeket és legénységi szállásokat lebontani. Végül a szükség

11 A telepi lakásokról és lakókról lásd Turgonyi Tamás: Jelentés a Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata tulajdonában lévő Keleti lakótelepen lévő bérlakások bérlőiről. Piac és Vagyonkezelő Kft., Nyíregyháza

döntött; két fázisban összesen 310 lakást alakítottak ki, ebből 229 szobakonyhás, fürdőszobás lakást a volt istállóépületekben. 1958-ban iskolát telepítettek az egykori laktanya törzsepületébe, később óvoda létesült és megnyílt egy élelmiszerüzlet is.

A kolónia vonzereje csak addig tartott, amíg a hatvanas években elkezdődött az új lakótelepek építése a városban. A Huszár telep lakossága gyorsan kicserélődött, a tehetősebb családok a város más részein felhúzott lakótelepeken kaptak lakást, a kolónia pedig a hetvenes évektől egyre inkább a városba költöző romák otthonává vált, még hozzá nemcsak spontán folyamat eredményeként. Nyíregyháza vezetői tudatosan törekedtek a megyeszékhely lakosságának felduzzasztására, de ugyanakkor aggasztotta őket a romák betelepülése. A dilemmát úgy kívánták feloldani, hogy itt kaptak lakást a hátralekösök, és részben a jövevény cigány családok. A telep státusa néhány év alatt gyökeresen megváltozott.

A Huszár telep rekonstrukciójának első koncepciója 1989-ben készült el, és ekkor fogalmazódott meg először a telepen belüli differenciált lakáskiutalás ötlete.¹² A rendszerváltást követő években Nyíregyházán széles körű egyetértés alakult ki abban, hogy a telep fejlesztésére nemcsak lakásgazdálkodási és városfejlesztési, hanem oktatáspolitikai szempontból is szüksége van a városnak: a jelenleg is kizárólag roma diákokat tanító Huszár telepi iskola pedig jóval több diákot is képes lenne befogadni, mint most.

Az önkormányzat ugyan sohasem mondta ki nyíltan, hogy a két cigánytelep egyesítését szeretné, de a terv része a városi köztudomásnak, mégpedig függetlenül annak realitásától, időzítésétől, feltételeitől. A Huszár telepen közmunkaprogram keretében 1998-ban felújítási munkák kezdődtek. Akkoriban a város azt tervezte, hogy megszerzi a telep többszomságában lévő laktanyát, és állami támogatással az ottani épületeket bérlakásokká alakítja, megteremtve a Huszár telep bővítésének lehetőségét. A laktanya épületei azonban annyira rossz állagúak, hogy ezt a tervet ejtették. Önkormányzati beruházásban 2004-ben a telepen kilenc, egyenként 44 négyzetméteres, előkertes, központi padlófűtéses könnyűszerkezetes lakás épült. A legújabb tervek szerint a város a Huszár telep melletti területen alakítaná ki a város új ipari parkját, és ezt kihasználva, a park mellett épülnének új bérlakások.

Nyíregyháza nagyívű városfejlesztési terveinek tehát lényegi eleme, hogy a város roma lakosságának többségét egy hatalmas, félkomfortos telepre költöztessék.

3. Nemcsak a szegregáció megítélése, de az önkormányzatok stratégiája is eltér a két városban

A miskolci oktatáspolitikának egyik legfontosabb célja, hogy ellenőrzése alatt tartsa a tanulói migráció folyamatát.

Az önkormányzati, illetve egyházi fenntartású, hat- és nyolcosztályos

12 Ld. Kerülő Judit: Szociálpolitikánk egy nyomortelep kapcsán. In Szabolcs Szatmár megyei Szemle, 1991. 4.

gimnáziumoktól eltekintve a városban azt az öt önkormányzati általános iskolát tekinthetjük *elit iskoláknak*, amelyekbe a tanulók többsége körzeten kívülről jár. Ezenkívül négy nyolcosztályos egyházi fenntartású általános iskola van Miskolcon. Az egyházi iskolák természetesen minden kötöttség nélkül válogathatnak a gyerekek közül, és nem vesznek fel cigány gyerekeket. A négy egyházi fenntartású iskola közül kettőnek egykor sok roma tanulója volt, majd miután a tanulók zömével együtt átvette azokat a református-, illetve a görögkatolikus egyház, felmenő rendszerben fokozatosan kiszorították a cigány diákokat az iskolákból. Négy cigány többségű általános iskola működik Miskolcon – közülük kettő speciális iskola. Három iskolát bezárás fenyeget a csökkenő tanuló létszám miatt.

Az önkormányzat felismerte, hogy amennyiben kontrollálni akarja a tanulói migrációt, akkor azokra a köztes iskolákra kell koncentrálnia, amelyek elitnek nem tekinthetőek, de nem is cigány többségűek. Nagymérvű belső szegregációt lehetővé tévő oktatási kínálattal olyan puffer iskolákká kell tenniük ezeket, amelyeknek az a funkciójuk, hogy stabilizálják a beiskolázási arányokat. Ennek érdekében kilenc olyan iskolában, amelyben nagy a szegregációs veszély, vonzó, *összvárosi beiskolázású, két tannyelvű* osztályokat indítottak, vállalva annak tetemes többletköltségeit. A két tannyelvű osztályoknak gyakorlatilag nincsenek roma tanulói, és ami még fontosabb, a nem roma családok is úgy érzik: „garanciát” kapnak arra, hogy gyerekeik nem tanulnak együtt cigány gyerekekkel. Az iskolákon belüli szegregáció révén az érintett iskolák viszonylag jelentős arányú roma tanuló befogadása mellett is képesek vonzó kínálatot nyújtani a nem cigány szülőknek, a város pedig megfékezte az iskolák közötti migrációt.

A puffer iskoláknak kulcsszerepük van a város oktatáspolitikájában, a két tannyelvű oktatásnak pedig abban, hogy a puffer iskolák megőrizték státusukat, ne „cigányosodjanak el”, tanulói létszámuk ne csökkenjen kritikus szintre. A kilenc két tannyelvű osztályt is működtető iskola közül hat olyan puffer iskola, amely kizárólag a két tannyelvű oktatástól reméli a felszínen maradási. Az összes önkormányzati iskolába járó miskolci diák 11,3 százaléka jár kéttannyelvű vagy nyelvtagozatos osztályba, és ezen belül 8,7 százalék jár „összvárosi beiskolázású” két tannyelvű osztályba. Néhány éven belül tehát a kilenc két tannyelvű oktatást folytató iskola a miskolci tanulók jó 10 százalékát tetszése szerint választhatja ki. A roma tanulók gyakorlatilag teljesen ki vannak rekesztve a két tannyelvű oktatásból, és a (már amúgy is kifutó) nyelvtagozatos oktatásból is: a két tannyelvű oktatásban 1136 diák vesz részt, közülük mindössze 7 cigány. Hangsúlyozni kell, hogy hat-hétéves kisdíákokat minősítenek alkalmatlannak arra, hogy emelt szinten tanuljanak angolul vagy németül, egyébként olyan beszéd-centrikus módszerrel, amely jóval kevésbé feltételez háttértudást, mint a hagyományos nyelvoktatás.

A két tannyelvű osztályok mellett a miskolci oktatáspolitikai másik fontos eszköze az *intézményrendszer átalakítása* volt. Az önkormányzat úgy döntött, hogy 2004 szeptemberétől 32 normál általános iskoláját 15 oktatási egységbe vonja össze – ám a beiskolázási körzeteket nem vonták össze: az anyaiskolák és a hozzájuk csatolt tagiskolák változatlanul eredeti körzetükből veszik fel a diákokat. A döntés kisebb vihart kavart a

TANULMÁNYOK

pedagógusok körében, de a kárvallott – helyettessé lefokozott, igazgatói pályázaton alulmaradt, vagy távozni kényszerülő – volt iskolaigazgatókon kívül a többség végül tudomásul vette az új szervezeti kereteket. Ugyancsak felkavarta az összevonás a szülői kedélyeket, de a város vezetői igyekeztek megnyugtatni a szülőket, hogy az intézményi összevonás nem jelenti az iskolakörzetek mechanikus egyesítését.

Az iskolák összevonása révén az önkormányzat újabb biztosítékot szeretne arra, hogy nem csúsznak ki kezéből a közoktatási folyamatok. A Városháza hivatalosan azzal indokolta az összevonást, hogy a több intézményt átfogó tantárgyfelosztás révén a csökkenő gyereklétszám ellenére is pedagógus álláshelyeket lehet megmenteni. Emellett az összevonás lehetőséget ad arra is, hogy csökkenő tanulói létszámú iskolákat – tagiskolaként – megmentsenek a bezárástól. Tény, hogy az összevonással legalább három iskola megszüntetését lehetett elodázní. Az érvelés racionálisnak tűnik, és az iskolák összevonását a korszellemnek megfelelően lehet „kifelé” kommunikálni. Az önkormányzat hivatalos verziója szerint az intézményi integráció a tényleges közoktatási integrációnak is megteremti a kereteit – jóllehet a városházán is elismerik, hogy ez utóbbi természetesen hosszabb folyamat.

Az iskolák összevonása során a városháza kétféle szempontot érvényesített. Három anyaiskolához úgy csatoltak tagiskolákat, hogy az mindenféle integrációt kizárjon. Mind a három anyaiskola elit iskola, amelynek pozíciói elég erősek voltak ahhoz, hogy megakadályozzák közeli, alacsony presztízsű iskolák szervezeti befogadását. Ebből adódóan azok a közeli tagiskolák, amelyeket nem a szomszédos elit iskolákhoz csatoltak, jóval súlyosabb helyzetbe kerültek, mint a többi hasonló státusú intézmény, és az önkormányzat arról is lemondott, hogy belső szegregációt lehetővé tévő oktatási programok engedélyezése révén segítsen stabilizálni helyzetüket. Az egyik ilyen tagiskolát még a két tannyelvű oktatás sem „mentette meg” az „elcigányosodástól”.

A többi összevont iskola esetében az önkormányzat voltaképpen az eredeti beiskolázási körzetek megtartásával intézményesítette a tágabb „roma beiskolázási körzeteket”. „Roma iskolakörzetekként” azoknak az iskoláknak a környékét határoltuk le, ahová roma diákok járnak, vagy – lakóhelyük közelsége révén – járhatnak, illetve amelyek a roma tanulók „elosztását” alku, vagy éppen rivalizálás tárgyának tekintik. A miskolci roma diákok „elosztási alkuja” a városban 11 „roma iskolakörzeten” belül – és nem az iskolakörzetek között! – zajlik, biztosítva, hogy az oktatásirányítás közben tarthassa a folyamatot.

A miskolci oktatáspolitikai egyfajta kimondatlan alku kínál a roma családoknak: gyerekeik többsége – egyelőre – olyan osztályban tanulhat, amelyekben a nem cigányok alkotják a többséget, és a város érdekelt is abban, hogy ez az arány ne romoljon. Ennek azonban ára van: az iskolák zömében nagyon nagy a roma diákok intézményen belüli elkülönítése és a leginkább vonzó oktatási formákban nem vehetnek részt a cigány tanulók.

A nyíregyházi önkormányzat ellenben *képtelen kordában tartani a tanulói migrációt az érintett iskolák között*. A város vezetése – legalábbis ebben a vonatkozásban – a *csalóka fejlesztési céloknak rendeli alá* döntéseit, illetve

azt várja, hogy majd a roma lakosság zömének térbeli koncentrációja megszabadítja az érintett iskolákat a roma tanulóktól. Az iskolaigazgatók zöme attól tart, hogy viszonylag csekély arányú roma tanuló felvétele is végzetes következményekkel jár, mivel a nem cigány szülők pánikszzerűen elviszik gyerekeiket. Fura módon a város azért is képtelen kezelni a folyamatot, mert a roma tanulók aránya viszonylag csekély: ha a nem cigány szülők elviszik a gyerekeiket, az „elcigányosodó” iskolákat, vagy tagiskolákat hamarosan be kell zárni.

A szabolcsi megyeszékhelyen öt nyolcosztályos egyházi általános iskola, két főiskolai gyakorlóiskola, egy nyolcosztályos és egy hatosztályos önkormányzati gimnázium mellett 21 önkormányzati nyolcosztályos általános iskola működik. Utóbbiak közül csak három tekinthető elit iskolának. Nyíregyházán egy homogén roma általános iskola van, a speciális iskola tanulóinak pedig fele cigány.

A roma tanulókkal kapcsolatos „elosztási alkut” kezelhetetlen tanulói migráció kíséri. Az iskolai migráció jelenségét mindenki egyöntetűen a cigány tanulók arányával magyarázza, jóllehet az általános iskolai roma tanulók aránya meg sem közelíti a miskolci iskolák cigány diákjainak arányát. A modell egyszerű: ha a roma gyerekek aránya a nyíregyházi iskolákban elér egy nem túl magas szintet – általában 10–15 százalékot –, akkor már nem stabilizálódik, hanem dinamikusán nő. A nem roma szülők ugyanis gyorsan elviszik a gyerekeiket másik, akár távolabbi iskolákba is; a demográfiai apály miatt a nem cigány gyerekek beíratása általában nem ütközik akadályba. A roma tanulók néhány év alatt többségbe kerülnek, míg ezzel párhuzamosan a gyereklétszám olyannyira lecsökken, hogy az már az iskola, vagy legalábbis a tagiskola létét veszélyezteti. Az önkormányzat végül felszámolja a pénzügyileg fenntarthatatlan iskolát vagy tagiskolát, és a tanulókat áthelyezi máshová. A demográfiai apály tehát akár a roma gyerekek integrációját is elősegíthetné, de a felszámolt intézményből a tanulókat olyan iskolába helyezik át, ahová már amúgy is sok cigány gyerek jár. A folyamat, amely egyfajta „macska-egér harcra emlékeztet”, tehát előlről kezdődik.

Az iskolai migráció látszólag nagyságrenddel súlyosabb probléma Nyíregyházán, mint Miskolcon, miközben a roma tanulók aránya csak fele a miskolciénak. Igaz, a „macska-egér harcként” jellemzett, és a városi oktatásirányítás számára kezelhetetlen folyamat csak az iskolák egy meghatározott, és a többi iskolától elkülönülő csoportját érinti. Ennek több oka is van. A roma tanulók háromnegyede nyolc iskolában összpontosul; a nyolc iskolából egynek kizárólag cigány diákjai vannak, míg az enyhe fokú értelmi fogyatékosnak minősített diákokat oktató speciális iskola diákjainak fele cigány. A fennmaradó hat iskola közül az egyik mellett kollégium működik. Az „elcigányosodás” veszélye ténylegesen öt iskolát fenyeget – egyikük a 2004–2005-ös tanév végén meg is szűnt. A roma diákokat érintő „elosztási alku” – *mindössze három lehatárolható iskolakörzetben* – összesen kilenc iskolát érint.

Tizenkét önkormányzati általános iskolában annyira alacsony a roma tanulók aránya, hogy igazgatóiknak csak arra kell ügyelniük: tartsák ezt a pozíciót. Ez sem mindig könnyű, mivel 2004-ben és 2005-ben is iskola-, illetve tagiskola-bezárások során kellett megfelelő „határvédelemről”

TANULMÁNYOK

gondoskodniuk, illetve az „elcigányosodó” iskolák újra és újra követelik a beiskolázási körzethatárok átrendezését.

A „macska-egér harc” másik oka az, hogy az érintett iskolák többsége nem próbálkozott azzal, hogy differenciált oktatási kínálattal és ahhoz kapcsolódóan erős belső szelekcióval fékezze az iskolák közötti migrációt. Kis létszámú osztályok csak két nyíregyházi iskolában vannak, és közülük is csak az egyikben használják a kis létszámú osztályokat a roma diákok elkülönítésére. Ugyanakkor két iskola pedagógiai krédójának hangsúlyos eleme, hogy integráltan oktassák a részképeség-zavaros, vagy más okból sajátos nevelési igényű tanulókat.

Két tannyelvű oktatás csak egyetlen iskolában folyik. A két tannyelvű osztályokban „természetesen” Nyíregyházán sincsenek cigány tanulók, de a roma diákok aránya ebben az iskolában mindössze 3,1 százalékos, így a két tannyelvű oktatás elsődleges funkciója nem a roma diákok elkülönítése. Az önkormányzat néhány évvel ezelőtt azért kezdeményezte a két tannyelvű oktatás bevezetését, hogy ellensúlyozza a korábban jó hírű iskola pozíciójának romlását. Ennek azonban nem az volt az oka, hogy néhány cigány tanuló is beiratkozott, hanem az, hogy a környéken két gyakorlóiskola dinamikusan bővítette tanulói létszámát.

A „macska-egér harc” harmadik oka a városfejlesztési célok dominanciája – mindenekelőtt az Orosi úti telep felszámolásához és a belterületi roma lakosság további nagyarányú koncentrációjához fűzött remények. Azok az iskolák, amelyekbe az Orosi úti nyomortelepről járnak, erősen érdekeltek abban, hogy a telepet egy nagyszabású városfejlesztési akció keretében felszámolják, és a családok többségét a Huszár telepre költöztessék. A terv ebben a formájában nyilvánvalóan irreális, de az iskolaigazgatók abban az értelemben foglyaivá váltak a projektnek, hogy ideiglenesnek gondolják helyzetüket és átmenetinek a problémáikat. Ez az illúzió pedig éppen abban korlátozza őket, hogy megpróbáljanak adekvát válaszokat találni a roma diákok jelenlétéből eredő pedagógiai kihívásra.

A jelenség oktatáspolitikai és pénzügyi értelemben egyaránt irracionális döntésekre kényszeríti az önkormányzatot. 2004-ben a város vezetése csökkenő tanulói létszám, illetve „elcigányosodás” miatt kénytelen volt felszámolni egy alsó tagozatos tagiskolát és egy másik nyolcosztályos tagiskola felső tagozatát. A megszüntetett alsó tagozatos diákok olyan iskolákba kerültek, ahol már eleve jelentős számú cigány diák tanult. A másik tagiskola, amelynek felső tagozatát az önkormányzat kénytelen volt bezárni, egy nemrég elkészült vadonatúj, jól felszerelt iskolaépületben működött. A felső tagozatosok távozását követően az alsós kisdiaékok költöztek az új épületbe a lepusztult melléképületből, de az alsó tagozat évei is meg vannak számlálva, mivel a kertvárosból a belvárosi iskolákba járnak a nem cigány családok gyerekei. Az iskola valójában egy belterületi elit iskola tagiskolája, de az anyaiskola, féltve a státusát, hallani sem akart arról, hogy átvegye saját tagiskolájának többségében cigány diákjait. Így hát a tanulókat egy jóval nehezebben megközelíthető iskola vette át, ahová már amúgy is számottevő arányban járnak roma tanulók.

Ugyancsak „elcigányosodás” miatt szűnik meg az egyik, valaha nagy létszámú lakótelepi iskola. Tanulói között a romák aránya megközelítette

a 20 százalékot, és a 46 roma diák jelenléte olyan mértékben készítette „menekülésre” a nem cigány szülőket, hogy az iskola 2004 őszén már nem tudott első osztályt indítani, egy évvel később pedig az önkormányzat úgy döntött, hogy felszámolja az iskolát. Kitört a botrány. A szomszédos elit iskola elzárkózott a gyerekek átvételétől, a kissé távolabb fekvő, és jó színvonalra ellenére „elcigányosodó” iskolájának igazgatója viszont követelte a beiskolázási körzethatárok módosítását, és a roma tanulók „arányosabb elosztását”. Kompromisszum született: módosították a beiskolázási körzethatárokat, felosztva az Orosi úti cigánytelepet a két iskola között. A körzethatárok átszabása azonban alkalmatlan eszköz a probléma kezelésére.

Nyíregyháza 2003-ban öt iskola bevonásával integrációs programot indított. Csakhogy az öt részt vevő iskola vonatkozásában az intézményközi integráció – tehát a roma tanulók egyenletesebb „elosztása” – nem értelmezhető. Egyikük a városközponttól távol eső iskola, amelynek tanulói részben kollégisták. Két „elcigányosodó” iskola közül az egyiket az önkormányzat megszüntette; a közeli harmadik iskola – amelyben a roma tanulók aránya viszonylag csekély, tehát amelyik elvben részese lehetne egy intézményközi integrációs projektnek – nem résztvevője a programnak. Hasonló a helyzet a negyedik részt vevő iskolával is: szomszédjában egy olyan iskola működik, amely még a körzetében élő roma gyerekek felvételét is igyekszik elhárítani – de ez az iskola sem részese a programnak. Az ötödik részt vevő iskola roma diákjai jórészt a tanyabokrokba buszoznak be. Végül nem részese az integrációs programnak a város homogén cigány iskolája sem.

4. Eltérő a szegregáció mintázata is a két városban

Miskolcon a roma diákok eloszlása jóval egyenletesebb, mint a nyírségi megyeszékhelyen: a miskolci önkormányzati általános iskolákba járó roma tanulók 54,8 százaléka jár olyan osztályba, ahol a roma diákok kisebbségben vannak; több mint 31 százalékuk jár olyan tanulócsoportokba, ahol a cigány diákok aránya 50–99 százalék között mozog, és 13,2 százalékuk tanul homogén cigány tanulócsoportban. Ezzel szemben a Nyíregyháza önkormányzati általános iskoláiba járó roma tanulók majdnem 70 százaléka olyan osztályba jár, amelyekben a romák kisebbségben vannak; alig 10 százalékuk jár olyan osztályba, ahol a roma tanulók aránya 50–99 százalék közötti, ugyanakkor 20,5 százalékuk homogén roma osztályban tanul.

Azokban a miskolci általános iskolákban, ahová számottevő arányban járnak cigány tanulók, és amelyekben egynél több párhuzamos tanulócsoport van, nagyon nagy a belső szegregáció. Az első tíz, legnagyobb mérvű belső szelekciót alkalmazó iskolában a DI átlaga 0,47 és 0,77 között mozog. Nyíregyházán viszont a belső szegregáció mértéke általában nem túlzottan magas. Két kirívó példa akad: az egyik ilyen iskolát azonban az önkormányzat – a kifutó osztályokat tagiskolává minősítve – megszüntette.

TANULMÁNYOK

Más eredményt kapunk, ha az évfolyamonként, összvárosi szegregációs értékeket vetjük össze. Miskolcon az évfolyamonkénti DI 0,43 és 0,48 között mozog, Nyíregyházán azonban az összvárosi szintű szegregáció magasabb: az évfolyamonkénti DI 0,51 és 0,58 között mozog.

Roma tanulók száma azokban a tanulócsoportokban, amelyekben a roma tanulók aránya a következő (%)

Iskola	0-49	50-74	75-99	100	Össze- sen
Komlóstetői Á. I.	35				35
Fazola Henrik Á. I.	0	92	91	38	221
Selyemréti Két tannyelvű Á. I.	25	35	0	0	60
József Attila Á. I.	0	0	0	172	172
Bulgárföldi Két tannyelvű Á. I.	32	40	31	0	103
Kuti István Á. I.	0	16	73	0	89
Erenyői Á. I.	12	0	0	0	12
II. Rákóczi F. Két tannyelvű Á. I.	36	0	0	0	36
Győri Kapu Á. I.	55	12	14	45	126
Petőfi Sándor Két tannyelvű Á. I.	0	0	0	0	0
Rónai Ferenc Két tannyelvű Á. I.	19	30	10	0	59
Szilágyi Dezső Á. I.	0	0	0	0	0
Görömbölyi Á. I.	30	0	0	0	30
Gárdonyi Két tannyelvű G. Á. I.	13	10	25	12	60
Pattantyús Á. G. Két tannyelvű Á. I.	51	0	0	0	51
Széchenyi I. Á. I.	61	0	0	0	61
Herman Ottó Á. I.	69	11	0	0	80
Munkácsy M. Á. I.	133	27	0	0	160
Kazinczy Ferenc Két tannyelvű Á. I.	37	0	0	0	37
Miskolctapolcai Á. I.	4	0	0	0	4
Bársony János Á. I.	66	0	0	0	66
Hunyadi Mátyás Á. I.	57	5	0	0	62
Fazekas u. Általános és Zeneiskola	77	11	11	0	99
Istvánffy Gyula Á. I.	23	16	35	9	83
Könyves Kálmán Á. I.	70	0	0	0	70
Kaffka Margit Á. I.	77	0	0	0	77
Tóth Á. utcai Á. I.	24	0	0	0	24
Móra Ferenc Á. I.	14	0	0	0	14
Sas utcai Á. I.	6	0	0	0	6
Szabó Lőrinc Á. I.	54	0	0	0	54
Vörösmarty Mihály Á. I.	35	0	0	0	35
Bem József Á. I.	17	0	0	0	17
Arany János Á. I.	56	0	0	0	56
Éltes Mátyás Speciális Á. I.	37	52	34	12	135
Tüskevár Speciális Á. I.	18	19	23	13	73
Összesen	1243	376	347	301	2267
Összesen (%)	54,8	16,1	15,3	13,2	100

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

Etnikai szegregáció Miskolc önkormányzati általános iskoláiban

Évfolyam	Roma tanulók aránya (%)	DI átlag
1	25	0,44
2	22	0,44
3	19	0,46
4	18	0,46
5	17	0,37
6	15	0,49
7	14	0,43
8	14	0,48

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

Roma tanulók száma azokban a tanulócsoportokban, amelyekben a roma tanulók aránya... (%)

Iskola	0-49	50-74	75-99	100	Összesen
13. sz. Huszár téri Á. I.				119	119
Kertvárosi Á. I.	30				30
Hunyadi Mátyás Á. I.	11		8	27	41
Móra Ferenc Á. I.	41				41
Benczúr Gyula Á. I.	83				83
Nyírszőlősi Á. I.	56	9			65
Vécsey Károly Á. I.	73				73
Móricz Zsigmond Á. I.	20				20
Petőfi Sándor Á. I.	58				58
Váci Mihály Á. I.	10				10
Göllesz Viktor Á. I.	32	44	8		84
Kazinczy Ferenc Á. I.	7				7
Szabó Lőrinc Á. I.	8				8
Zelk Zoltán Á. I.	16				16
Bem József Á. I.	7				7
Kodály Zoltán Á. I.	2				2
Herman Ottó Á. I.	6				6
Arany János Á. I.	10				10
Gárdonyi Géza Á. I.	27				27
Összesen	497	53	16	146	712
Összesen (%)	69,8	7,4	2,2	20,5	100

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

TANULMÁNYOK

Etnikai szegregáció Nyíregyháza önkormányzati általános iskoláiban

Évfolyam	Roma tanulók aránya (%)	DI átlag
1	10	0,51
2	9	0,56
3	9	0,55
4	9	0,55
5	9	0,55
6	8	0,57
7	9	0,58
8	7	0,52

Forrás: EÖKIK adatfelvétel

Összegzés

Játsszunk el egy pillanatig azzal a – természetesen megalapozatlan – gondolattal, hogy a jelenlegi hazai szabályozás keretein belül a miskolci és a nyíregyházi beiskolázási gyakorlat a két lehetséges oktatáspolitikai modell a magyarországi százezres városok körében. Eszerint az önkormányzatok a legnagyobb jóindulattal sem képesek megteremteni az oktatási esélyegyenlőség feltételeit, legfeljebb arra van lehetőségük, hogy valamilyen alkat kínáljanak a hátrányos helyzetű csoportoknak, így a roma tanulóknak is. Ha a belső szegregációt választják, annak ára az, hogy az elitnek tartott képzésekből kizárják a cigány diákokat, de cserébe legalább azonos iskolákban tanulhatnak nem cigány társaikkal, és részben ugyanazok a tanárok oktatják őket, mint akik az elit osztályokban is tanítanak. Ha viszont az érintett iskolákban a belső szegregáció mértéke alacsony, annak kaotikus tanulói migráció lesz a következménye, és összességében valamivel nagyobb mérvű lesz a szegregáció.

Persze két megyeszékhely önkormányzatának kétféle gyakorlata nem jelenti azt, hogy a többi hasonló méretű iskolafenntartó önkormányzatnak sincs egyéb választása. Azt sem feltételezhetjük, hogy az iskolafenntartók mindegyike hasonló tudatossággal igyekszik oktatáspolitikai stratégiát kialakítani erre a problémahalmazra. De az előbb megfogalmazott, meglehetősen ötletszerű feltevés, miszerint a miskolci és a nyíregyházi „modell” nagyjából a választható oktatáspolitikai alternatívákat is körvonalazza, mégsem teljesen légből kapott: az önkormányzati oktatáspolitikai tényleges mozgásteret lényegesen szűkebb, mint ahogyan azt az önkormányzati oktatáspolitikusok vélik. Természetesen az iskolaigazgatók és az önkormányzatok oktatáspolitikai döntései mögött az elitcsoportok kíméletlen érdekérvényesítése húzódik, de ne higgyük, hogy az integráció elveit követő és konfliktusokat is felvállaló magatartás kisimíthatná az esélyegyenlőtlenség helyi ráncait.

Ebből következően az sem igaz, hogy ha minden szereplő betartaná a hatályos jogszabályokat, akkor jelentősen csökkenne az etnikai szegregáció: jelenleg csak abban az esetben sértenek tételes jogszabályokat az

iskolaigazgatók, ha elutasítják a körzetükben élő tanulók felvételét, illetve ha felvételi vizsgának minősíthető szelekciót alkalmaznak a kisdíákok körében.

Térjünk vissza a próbaperhez.¹³ Ha a felperes végül megnyerné a pert, azt aligha lehetne végrehajtani; ha mégis megkísérelné végrehajtani az önkormányzat az esetleges elmarasztaló ítéletet, annak aligha lenne az a következménye, amit a felperes kívánatosnak tartana. Az alapítvány három összevont iskolára hivatkozva perelte a várost. Ha az önkormányzat 2006 szeptemberében erővel próbálná megváltoztatni a roma és nem roma gyerekek arányát, akkor létszámcsökkenés miatt az egyik anyaiskola két tagiskolája bizonyosan megszűnne, a három anyaiskolából pedig „menekítenék” a gyerekeiket a nem cigány szülők – roma kisdíák társaik elől. Dőlné a dominó.

A két város oktatáspolitikája azt példázza, hogy az etnikai szegregáció jelensége részben tünet: az iskolai esélyegyenlőtlenség látványos tünete és elkülönült terápiája aligha járhat sikerrel.

¹³ Az első fokon eljáró Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság elutasította a keresetet. A kézirat leadásának idején a másodfokú ítélet még nem született meg.

SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI

A diszkrimináció-tesztelés módszeréről¹

Legáltalánosabb értelemben diszkriminációnak nevezzük az olyan folyamatokat, melyek során az emberek egy csoportja indokolhatatlan okok miatt hátrányt szenved. Amennyiben egy adott országban létezik diszkrimináció-ellenes szabályozás, akkor a diszkrimináció legegyszerűbben ezen szabályok semmibevételeként fogható fel.

A diszkrimináció elterjedtségének és folyamatának vizsgálata azért válik egyre fontosabbá, mert a diszkrimináció-ellenes szabályozás is mind elterjedtebb a világban. A diszkrimináció mérésével a szakemberek többféle módszerrel is próbálkoztak, s ennek során alakult ki a diszkrimináció-tesztelés technikája is.

A szakirodalomban diszkrimináció-tesztelésnek, illetve az Egyesült Államokban diszkrimináció-auditnak nevezett módszer lényege a mindennapi élet legkülönbözőbb területein felmerülő diszkrimináció előfordulási gyakoriságának és e folyamat jellemzőinek vizsgálata, kontrollált kísérleti elrendezés segítségével. A diszkrimináció-tesztelés (a továbbiakban: tesztelés) a célja szerint alapvetően három csoportba osztható: igazságszolgáltatási, kutatási, illetve valamilyen intézmény ellenőrzésének – pl. rendőrség igazoltatási gyakorlata – céljából végzett tesztelés.

Míg az Egyesült Államokban és számos nyugat-európai országban a diszkrimináció-tesztelést mindhárom céllal végzik, addig Magyarországon eddig kizárólag az igazságszolgáltatási célú diszkrimináció-tesztelés létezett. A NEKI (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda) és az EBH (Egyenlő Bánásmód Hatóság) használta ezt a módszert különböző kisebbségeket ért diszkrimináció bizonyítása céljából.

A tesztelés módszerének lényege a kísérleti elrendezés és a homogenizálás. Az előbbi azt jelenti, hogy olyan helyzeteket választ ki a kutató – állásszerzés, lakásbérlés, igazságszolgáltatás, rendőrségi igazoltatás, szolgáltatás stb. –, amelyekben a diszkrimináció vélhetően elterjedt társadalmi probléma lehet, s tesztelő párok segítségével vizsgálják ennek gyakoriságát. Tehát például egy cigány és egy többségi származású ál-

¹ A tanulmány alapjául szolgáló munkaerő-piaci diszkrimináció-tesztelést az OFA támogatásával (OFA-5341/14-136. sz. „Munkahelyi diszkrimináció mérése: A módszertani és pilot-kutatás a magyar munkaerőpiacon”), és az MTA Kisebbségkutató Intézete megbízásából a Tárki végzi 2006-ban.

lászkereső jelentkeznek ugyanarra az állásra. Állásszerzésük esélyét sokszor és azonos módon ismételt kísérleti helyzetek összehasonlításával mérjük.

A homogenizálás lényege, hogy a „diszkrimináció-gyanús” folyamatokat (meghirdetett állás megszerzése, lakásvásárlás, ügyintézés, szolgáltatás stb.) minél több, az adott jelenségre ható tényező hatásától megtisztítjuk. Például a munkaerő-piaci diszkriminációt a foglalkozások csak azon körében mérik, ahol az adott kisebbség előfordulhat, illetve, hogy a tesztelő párok az állásra való alkalmasság szempontjából lehetőleg minél több lényeges tulajdonsága megegyezik. Ideális esetben az egyetlen eltérés köztük a vizsgálandó etnikai különbség legyen, aminek azonban a lehető legszembeszökőbb (látható, hallható, nyelvhasználatból vagy névből következő) módon kell érvényesülnie.

A jól felépített és kontrollált kísérleti elrendezés biztosítja, hogy az esetlegesen tapasztalt diszkrimináció nagy valószínűséggel a kísérleti változóra, azaz pl. az etnikai hovatartozásra, és ne más különbségre, úgy mint eltérő megjelenésre, képzettségre stb., legyen visszavezethető.

A diszkrimináció fogalma

A diszkrimináció fogalma inkább csak körüljárható, mint megragadható. Ennek oka egyfelől az, hogy nagy érzelmi-erkölcsi töltésű és erősen átpolitizált, s erre épülve jogilag körülbástyázott, másfelől kultúra- és rétegfüggő jelenség. A szociológiai szakirodalomban gyakran úgy „oldják meg” ezt a kényelmetlen helyzetet, hogy vagy a jogi fogalmat idézik, vagy alkalmi munkadefinícióval (gyakran rögtön a diszkrimináció egyes típusainak meghatározásával) helyettesítik a megragadhatatlan általános jelenséget.

Egy manapság EU-konform diszkrimináció fogalom szerint a diszkrimináció „egy személy vagy csoport hátrányos megkülönböztetése valamilyen csoporthoz való tartozásuk alapján” (Peucker and Will, 2005. 4. old.). Ám mivel egy ilyen általános fogalom alapján sem törvénykezni, sem kutatni nem nagyon lehetne, ezért célszerű inkább típusokat alkotni.

A magyar törvényhozás nem is definiálja a diszkriminációt, hanem az egyenlő bánásmód általános fogalmának felvezetése után (1. §) a típusok felsorolásán keresztül vezetve definiálja (7. §) a diszkrimináció jelenségét:

„Az egyenlő bánásmód követelményének megsértését jelenti... a közvetlen hátrányos megkülönböztetés, a közvetett hátrányos megkülönböztetés, a zaklatás, a jogellenes elkülönítés, a megtorlás, valamint az ezekre adott utasítás.”

Kivéve, ha

„tárgyilagos mérlegelés szerint az adott jogviszonnyal közvetlenül összefüggő, ésszerű indoka van”².

² A 2003. évi CXXV. (az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról) törvény.

TANULMÁNYOK

Nem bíbelődik sokat a diszkrimináció definiálásával az annak eltérő típusai azonosítására koncentráló kísérleti munka sem (Fershtman and Gneezy, 2001). Kísérletükben az etnikummal összefüggő megkülönböztetés azonos a diszkriminációval, tehát ha A jobban megbízik B-ben, csak azért mert B egy adott etnikumnak tagja, s ezért több pénzt mer rá bízni, mint C-re, mert az illető egy másik etnikumhoz tartozik, akkor az diszkriminatív cselekedetnek minősül.

Arrow (1998) úgy definiálja a faji diszkriminációt, hogy az nem más, mint hogy a származási hovatartozás befolyásolja az egyén esélyeinek alakulását. Eszerint a munkaadó hasznossági függvénye kiegészül egy tényezővel, amely a fekete bőrű munkás alkalmazásának többletköltségét fejezi ki. Ezt nevezi a közgazdaságtan *ízlés-alapú diszkriminációnak*, amiben a munkaadó és a munkatársak többsége, illetve a potenciális vásárlók előítéletessége testesül meg. Egy másik mód a diszkrimináció közgazdasági modellbe való bevonására a *statisztikai diszkrimináció* fogalmának kidolgozása. E szerint a munkaadó keresi a módját annak, hogy a munkavállaló hatékonyságát megismerje. Mivel erre nincs mód, ezért közvetett jelzésekre alapozza döntését. Ilyen lehet az iskolai végzettség, a felvételi teszt, a személyes kapcsolatokban megtestesülő kezesség, de ilyen lehet a munkavállaló látható jellegzetessége is (rassz, nem), ami ugyan a hatékonyság előrejelzőjeként igen pontatlan (és szétválaszthatatlan a többi-től), de könnyen alkalmazható (olcsó), s ezért széles körben alkalmazza is a munkaadó.

A diszkriminációteszteléssel foglalkozó tanulmányok – részben, mert alkalmazott kutatások, részben, mert a módszer alkalmazásához szükséges operacionalizálás a fő problémájuk – nem sokat foglalkoznak a diszkrimináció definiálásával. Így például a legnagyobb munkaerő-piaci diszkrimináció-tesztelő kutatás (Discrimination, 2000) „anyaszervezete”, az ILO (International Labour Organisation) 1958-as általános fogalmából indul ki, mely szerint a diszkrimináció hátrányos megkülönböztetés. Ennek alapja sokféle védett tulajdonság (például rassz, bőrszín, nem, vallás stb.) lehet, de az állampolgárság nem. Ezzel szemben az idézett kutatás éppen a valós vagy vélt származási ország szerinti egyenlőtlen bánásmód előfordulását vizsgálja.³

Az 1989 és 1992 között, a fent említett ILO kutatással összevethető tesztelési technikával zajlott az Egyesült Államokban is egy nagy munkaerő-piaci diszkriminációkutatás. A tanulmány (Bendick, 1996) bevezetője a diszkrimináció egy lehetséges általános fogalmával indít, hogy aztán az ILO fent említett és az USA 1964-es polgárjogi törvényének idézése után azonnal áttérjen a tesztelés módszerének ismertetésére, és az ehhez szükséges operacionalizálás eredményeként kialakuló leegyszerűsített diszkrimináció-fogalomra.

³ Az 1996-os kutatást később megismétlő olaszországi vizsgálat (amelyben a marokkói származású migránsokkal szembeni diszkriminációt vizsgálták) már egyáltalán nem foglalkozik a jelenség definiálásával, csupán a tesztelés operacionalizálásának részleteire koncentrálnak (Allasino et al, 2004).

A diszkrimináció-tesztelés rövid története

A diszkrimináció-tesztelés mint kutatási módszer néhány évtizedes múlt-ra tekint vissza, és gyökereit nem meglepő módon az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban kell keresnünk, ahol a származási alapú megkülönböztetést évtizedek óta törvények szabályozzák.

Arrow (1998) kézzelfogható példákkal támasztja alá azt az érvet, mely szerint a diszkrimináció kutatása értelmetlen lett volna akkor, amikor az, amit később diszkriminációnak neveztek el, a többség által elfogadott volt, s amit törvény nem tiltott. Miért kellett volna a munkaerő-piaci származási diszkriminációt kutatni akkor, amikor a második világháborúban a szakszervezetek egyetlen esetben szegték meg a közös érdekében tett sztrájk-ellenes fogadalmukat? És amikor a munkaerő-hiány miatt a philadelphiai gyorsvasút fekete munkavállalókat alkalmazott? Mi értelme lett volna kutatással leplezni le a lakóhelyi rasszista diszkriminációt, amikor a hirdetések egyértelműen tartalmazták, hogy feketék ne is jelentkezzenek lakásért, illetve intézményes korlátok voltak a feketék szegregálására?⁴ Nem is szólva a rasszok közötti házasságot sok államban tiltó szabályozásról, a katonaságról, ahol a feketéket a kázinóban nem szolgálták ki, s ahol általában külön csapatokba szolgáltak a fehérek és a színes bőrűek, illetve amikor a déli államokban az 1964-ben életbe lépő polgárjogi törvény előtt a szolgáltatások (az iskolától a fagyizóig) szigorúan elkülönültek, rasszok szerint.

Az Egyesült Államokban az 1960-as évektől először a lakáspiacon előforduló diszkrimináció feltérképezésére használták szisztematikusan e módszert, amelynek közvetlen előzménye, az 1968-ban életbe lépett törvény (Fair Housing Act, Tisztességes Lakhatáshoz Való Jog), amely tiltja a bérlők, vásárlók, lakásfinanszírozást igénybe vevők rassz-, bőrszín-, vallás-, majd 1974-től nemi és az 1989-es kiegészítés óta a fogyatékos és családi állapot alapján történő megkülönböztetését. Míg 1968 előtt a lakáshirdetésekből megjelenhettek olyan megjelölések, mint „white only” (csak fehéreknek) vagy „colored need not apply” (színesek ne jelentkezzenek), a törvény életbe lépése után megjelentek a rassz-alapú megkülönböztetés különböző rejtett formái (Massey–Lundy, 2001). Az erre való reakciónak tekinthető, hogy először a feketékkel szembeni lakáspiaci diszkrimináció feltérképezésére az 1980-as évektől végeztek társadalomtudományi kutatásokat (Galster, 1990; Yinger, 1986).

Munkaerő-piaci diszkriminációt először 1967-ben tesztelték az Egyesült Királyságban, melynek célja a különböző migráns csoportokkal – mint például az 1956-ban disszidált magyarok és a nyugat-indiaiak – szembeni diszkrimináció feltérképezése volt, majd 1974-ben egy jóval nagyobb mintán vizsgálták a diszkrimináció előfordulását a szakképzetlen munkákhoz való hozzáférés esetében (Discrimination, 2000). Egy 1985-ös kutatás a diszkrimináció-ellenes szabályozás hatását vizsgálta a munka-

⁴ Így például amikor Arrow a liberális Stanford egyetem professzorai által benépesített lakásszövetkezetben keresett lakást, s megjegyzést tett arra a klauzulára, mely szerint a lakások legfeljebb 10 százalékában élhetnek színesbőrűek, akkor a képviselők elmagyarázták neki, hogy az általánosan elfogadott 0 százaléktól való eltérés forradalmi tett volt a lakásszövetkezet részéről, s ennél nagyobb értéknel már nem jutnának kölcsönhöz.

TANULMÁNYOK

erőpiacon előforduló diszkriminációra. Később a módszer ugyan elterjedt a nyugat-európai országok többségében, továbbra is az angolszász országokban használták leginkább (Discrimination, 2000).

A munkaerő-piaci diszkrimináció korábban már említett legjelentősebb európai vizsgálata az ILO négy európai országban – Belgiumban, Németországban, Hollandiában és Spanyolországban – 1996-ban végzett összehasonlító kutatása (Discrimination, 2000). Ez a kutatás három ország munkaerő-piaci diszkriminációjának mértékét tesztelte. A kutatás legfontosabb jellemzőit a 1. sz. táblázatban gyűjtöttük egybe⁵.

1. táblázat Az 1996-os ILO munkaerő-piaci diszkrimináció-tesztelés jellemzői

Áltanánosíthatóság	– komparatív – regionális (nagyvárosok) – egy adott időpontra
A kutatott munkaerő-piaci szegmens szereplői és kerete	Képzettséget nem vagy alig igénylő (betanított) állások az új és a legfeljebb másodgenerációs (marokkói, kivéve Németországot, ahol török) migránsok számára Az iparban és a szolgáltatások terén (kőműves, ács, pincér, könnyűipari betanított munkás, eladó) Állásközvetítőkön, utcai és újsághirdetésen keresztül, személyesen vagy telefonon keresztül kezdve
Folyamat	A munkahelyszerzés három szakasza: az állásajánló elérése, interjúra hívás, ajánlat
Cél	Csak a diszkrimináció mértéke
Kontrollváltozók	Homogenizált: 20–25 éves férfiak, olyan helyi munkaerőpiacon, ahol sok a migráns és nagy a munkaerő kereslet. Nem homogenizált: magán vagy állami állás és vállalatnagyság.

Manapság a tesztelés az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában elfogadott és rendszeresen alkalmazott módszer a mindennapi élet legkülönbözőbb területein felmerülő diszkrimináció elemzésére. Az amerikai szakirodalomban egyaránt találhatunk példát a rendőrség belső ellenőrzésére szolgáló, a rendőregi eljárás során felmerülő diszkriminációs esetek feltérképezésére (Engel–Calnon, 2004), és a diszkrimináció mértékének és folyamatának megértése érdekében végzett, az amerikai fogyasztói kultúrában kiemelt fontosságú autóvásárlás tesztelésére.

A magyarországi társadalomtudományi kutatásban a különböző kisebbségeket – és ezen belül elsősorban a romákat – ért diszkrimináció és esélyegyenlőtlenség kérdésével széles körben foglalkoznak tanulmányok, gondolhatunk itt például a különböző közgazdasági kutatásokra, melyek elsősorban a munkaerő-piaci és ezen belül a bérdiszkriminációra vonat-

⁵ Kiegészítve a 2000-ben végzett olasz kutatás (Allasino et al, 2004) adataival.

koznak vagy a különböző szegregáció témájú szociológiai és szociálpolitikai kutatásokra egyaránt⁶.

Magyarországon társadalomtudományos célú tesztelésre eddig még nem került sor. A NEKI és az EBH⁷ végez ugyan diszkrimináció-tesztelést, de ezek célja jogi segítségnyújtás a Magyarországon élő munkaerőpiaci, lakáspiaci vagy egyéb területen elszenvedett diszkrimináció roma áldozatainak.

A tesztelést Magyarországon elsőként a NEKI alkalmazta abból a célból, hogy jogi segítséget nyújtson a Magyarországon élő, a kisebbségi törvényben felsorolt nemzeti, etnikai kisebbségek azon tagjainak, akiket etnikai hovatartozásuk miatt valamilyen jogsérelem, hátrányos megkülönböztetés ért. A NEKI elsődleges célja a diszkrimináció alapos feltárására szolgáló tényfeltáró munka (szükség esetén szakértők bevonása) segítségével. A diszkrimináció tényének megállapítása után az esetet jogi útra terelik, a sértetteket hozzásegítik a jogorvoslathoz (Bodrogi, 2003). A NEKI évente kb. harminc bejelentést tekint (a körülbelül 150 jogtalan munkahelyi és vendéglátó-ipari megkülönböztetésből⁸ fakadó panaszból) tesztelésre méltónak, s az ilyen esetek 70–80 százalékában a tesztelés igazolja is a bejelentő gyanúját (Barna, 2005).

S hogy a jövőben a diszkrimináció-tesztelés módszere tovább fog terjedni, azt az is valószínűsíti, hogy a NEKI öt-hat éves romák elleni diszkriminációs tesztelő gyakorlatát más védett jellemzőkkel szembeni diszkrimináció esetében is tervezik civil és kormányzati szervezetek alkalmazni, s erre fel is készítik őket (Barna, 2005).

Hogyan mérhető a diszkrimináció?

A diszkrimináció mérésének közvetett és közvetlen módszerét különböztetjük meg, aszerint, hogy a diszkriminációt valamilyen közvetett változón keresztül mérik, vagy a diszkriminatív viselkedés megjelenését vizsgálják.

A *közvetett módszerek* közé tartoznak például azok a regressziós vizsgálatok, amelyek védett tulajdonságokat tartalmazó adatbázisokban elemzik a diszkrimináció hatását a bérre. A módszer legfőbb problémája, hogy a diszkrimináció a meg nem magyarázott hatásokat tartalmazó

⁶ A romákkal szembeni diszkriminációval kapcsolatban lásd Kertesi (2005); Kemény, et al (2004), Kertesi – Kézdi (2005), Havas – Liskó (2005).

⁷ A 2005 februárja óta létező EBH egy év alatt négy tesztelést (három roma, egyet egy vak panaszossal kapcsolatban) végzett (Barna, 2005)

⁸ Lásd a következő esetet: Az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal RomaWeb Szerkesztősége évente több alkalommal szervez képzést regionális szerkesztői számára. Az egyik képzés megtartására Debrecenben került volna sor 2004 áprilisában. K. M., a hivatal debreceni munkatársa szervezőként telefonon megkereste a debreceni Centrum Panzió tulajdonosát, hogy árajánlatot kérjen a képzésen részt vevő személyek elszállítására. A telefonbeszélgetés során K. M. arra kérte a tulajdonost, hogy faxon küldjön számára árajánlatot az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal, RomaWeb Szerkesztőség címére. Miután a panzió tulajdonosa meghallotta a címet, megkérdezte, hogy „kisebbséghez tartozók is lesznek-e a társaságban”. Miután K. M. tájékoztatta arról, hogy a kollégáinak több mint a fele roma származású, a tulajdonos határozott elutasítással közölte vele, hogy „ebben az esetben sajnos nem tudnak szállást biztosítani”.

variancia részeként jelenik meg, s nem választható el a többi nem-mért tényező, s emellett még a lehetséges minta- és adatfelvételi hibák hatásaitól.

A közvetett mérések másik alaptípusa az előítéletes attitűdök mérésére irányuló kérdőíves kutatások. Ezek a kutatások különböző kérdésekkel igyekeznek mérni a kérdezett nyílt és burkolt előítéleteit. A módszer fő problémája, az a szociálpszichológiából ismert alaptétel, hogy az előítéletes attitűd három komponense (kognitív, affektív és viselkedéses komponens) nem feltétlenül jár együtt, mivel a helyzet, amelyben az attitűd megnyilvánul mindig sokkal összetettebb, mint az attitűd tudati tartományában rejlő séma. Azaz abból, hogy a vizsgált személy (munkaadó, szállodatulajdonos, ingatlanügynök stb.) hogyan válaszol a kérdőívben feltett kérdésre, nem következtethetünk arra, hogy hogyan viselkedne egy valós döntési helyzetben (vagyis, hogy felvenné-e munkavállalót, kiadná-e a lakást, beengedné-e a szállodájába az adott kisebbséghez tartozó személyt).

A közvetlen módszerek három mérési szintjét különböztethetjük meg: a makroszintű és a mikroszintű adatgyűjtést, illetve a kettő közé sorolható empirikus kutatásokat, amelyek kvalitatív vagy kvantitatív módszerekkel mérik a diszkriminatív viselkedést.

Makroszintű elemzés például a különböző hivatalos adatok, például az ügyészség vagy rendőrség által gyűjtött különböző statisztikák (pl. Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika, ERÜBS) kutatása. Az ilyen elemzések legnagyobb korlátja, hogy az adatok csak a valóságban végbemenő diszkrimináció elhanyagolható részére vonatkoznak (erőteljesebben fogalmazva, az elkerülhetetlenül meglévő látencia mértéke ebben az esetben a végtelen felé közelít).

Kvantitatív technikájú empirikus kutatásra példa az olyan reprezentatív survey, amely célja a diszkriminatív munkáltatói gyakorlat feltérképezése; kvalitatív kutatásra pedig példa lehet egy olyan, interjúkra épülő kutatás, amely a rendőrségi diszkrimináció áldozatainak (igazoltatottak) és elkövetőinek (rendőrök) tapasztalatait és vélekedéseit vizsgálja (Pap–Simonovits, 2006).

Ezek az empirikus kutatások egyaránt irányulhatnak a potenciális diszkrimináló vagy a potenciális áldozat tapasztalatainak felmérésére. Az előbbivel az a gond, hogy hiba lenne a diszkriminatív eljárásokról alkotott tudásunkat a potenciális diszkrimináló (munkaadó, ingatlanügynök stb.) önértékelésére alapozni. A diszkriminációt elszenvedett áldozatok megkérdezésének problémája ugyanez; ezekben a személyes beszámolóknak keverednek a konkrét élmények, a benyomások, és ezek átélt, gyakran szelektív értelmezése.

Végül a mikroszintű adatgyűjtések körébe tartoznak a (résztvevő-) megfigyelésen alapuló antropológiai vagy szociográfiai megfigyelések, illetve a laboratóriumi és a kontrollált kísérlet.

A laboratóriumi kísérlet olyan helyzetet próbál szimulálni, amelyben a diszkrimináló viselkedés a lehető legtisztábban megnyilvánul. Jó példája erre az a kutatás, amely az izraeli társadalom etnikai szegmentált-ságából fakadó diszkriminatív viselkedést bizalmi játék segítségével⁹

vizsgálta (Fershtman and Gneezy, 2001). A kísérlet célja annak tesztelése, hogy

- eltér-e a bizalom mértéke a nyugati és a keleti országokból származó zsidók között,
- ha a bizalom mértéke eltér, akkor ezt a saját csoport iránti bizalmi többlet vagy etnikai alapú bizalomhiány eredményezte-e,
- a diszkriminatív viselkedés ízlés-alapú diszkrimináció-e, vagy a várható viselkedésen alapuló becslés (tehát az etnikai sztereotípiát használó statisztikai diszkrimináció) eredménye,
- ha a diszkrimináció statisztikai természetű, akkor vajon a sztereotípiá igaz-e.

A laboratóriumi körülmények között végzett tesztek előnye a zavaró hatások teljes kiszűrése, hátránya viszont a laboratóriumi környezet által létrehozott mesterséges helyzet, amely a valóság leképezésére alkalmatlan. Úgy is mondhatjuk, hogy a kísérlet segítségével mindent megtudunk a diszkrimináció olyan változatairól, amelyek aligha fordulnak elő a valóságban. Ez természetesen a kísérletezést nem teszi felesleges vagy öncélú játszadozássá, hiszen a diszkrimináció folyamataira, illetve a diszkriminációra ható tényezők működésére vonatkozó hipotézisek tesztelésére nagyon is alkalmas. Ám a kísérletekből a diszkrimináció valóságos folyamataira közvetlenül csak nagyon óvatosan szabad következtetni, továbbá az így kapott elemzések sohasem tekinthetők makroszintű becslések alapjának.

A diszkrimináció-tesztelés módszere kontrollált kísérletnek fogható fel. Ennek során a fent felsorolt módszerekkel ellentétben egyrészt jól tudjuk szimulálni a valós élet helyzeteket, másrészt elkerülhetőek a nem szisztematikus és szubjektív „élménybeszámolók”-ból származó torzítások. A módszer rugalmasan alkalmazható, amennyiben a kísérleti elrendezés, azaz a diszkrimináció tárgya változtatható, így a különböző dimenziók (pl. nem, etnikai hovatartozás, életkor) együttes hatása egy kutatáson belül is tesztelhető. A módszer érvényessége magas szintű, mivel valós helyzetekben vizsgál emberi reakciókat.

Korlátja ugyanakkor, hogy mivel a diszkrimináció-tesztelés során csak a viselkedést teszteljük, nem vonhatunk le következtetéseket a megfigyelt személyek gondolatairól, érzéseiről. Emellett az eredmények értékelésekor figyelembe kell vennünk, hogy a módszer eredményei csak nagyon kis mértékben általánosíthatóak. Másként szólva: további elemzést igényel annak meghatározása, hogy az adott kutatási elrendezés és minta milyen alappopulációra nézve engedi meg következtetések levonását a diszkrimináció mértékéről.

Fontos hangsúlyozni, hogy a tesztelés nem egyes esetek megismerésére szolgál, hanem nagyszámú és kontrollált helyzetben megismert viselkedés valószínűségének eltérése alapján teszi becsülhetővé a diszkri-

9 Ez a kísérleti módszer különféle elrendezésben azt vizsgálja, hogy a pénzt küldő és kapó személy hogyan viselkedik attól függően, hogy milyen viselkedést feltételez a partneréről. A feltételezés az, hogy a pénz küldőjének a kapó iránt érzett bizalmának mértéke (aki személyében ismeretlen, de társadalmi státusza, neme és etnikuma ismert) erősen befolyásolja, hogy mennyi pénzt küld a küldő.

mináció bekövetkezésének valószínűségét. Tehát noha a vizsgált esetekben esetleg nem tudjuk pontosan, hogy milyen szempontok alapján jön létre a diszkrimináció (meggyőződés miatt, statisztikai okokból, vagy nem is diszkriminálnak, csupán mérési hiba történik, illetve indokolható okok miatt csak látszólag történik diszkrimináció), de a nagyszámú és jól elrendezett mérés statisztikai tesztre ezeket az eseti bizonytalanságokat kiszűri.

A tesztelés technikája, munkaerő-piaci példákkal

Amikor a diszkrimináció-tesztelést választjuk kutatásunk módszerül, számos döntést kell hoznunk a kutatás módszertanával, technikai részleteivel és a felmerülő etikai kérdésekkel kapcsolatban. Ezek a problémakörök alapvetően az alábbi csoportokba oszthatók:

1. a mintavétellel kapcsolatos kérdések
2. a diszkrimináció mérésére kidolgozott/kiválasztott mérőeszköz(ök) kérdése
3. a kísérleti elrendezés és a homogenizálás
4. a tesztelőkkel és teszteléssel kapcsolatos kérdések, valamint
5. a tesztelés utóélete.

Mintavétellel kapcsolatos kérdések

A mintavétel módját és az elemszámot a kutatás céljától és a rendelkezésünkre álló eszközöktől függően kell meghatároznunk, s emellett, ha például célunk a munkaerő-piaci diszkrimináció jelenségének hosszú távú és országos monitorozása, akkor az adatoknak országosan és évenként is reprezentatívnak kell lenniük, hogy kutatásunk elrendezését reprezentatívvá tehessek.

Döntenünk kell arról is, hogy az egyes kutatási területek szerint hogyan jelölhető ki a folyamatoknak az a jól megfigyelhető köre, amelyre a megfigyelések alkalmas kiválasztása és a mintavételi hiba becslése után a diszkrimináció elterjedtségét érvényesen becsülni lehet. Ehhez meg kell határoznunk, hogy a hazai munkaerőpiacon az adott időszakban rendelkezésre álló álláshirdetések kínálatán belül mely munkatípusokhoz való hozzáférés kérdését vizsgáljuk.

De hogyan vehetünk mintát, és mekkora mintavételi keret szükséges ahhoz, hogy a megfigyelt elemszám megbízható becslést eredményezzen, a tesztelésben elfogadott 5 százalékos hibahatár mellett? A majdani szignifikáns összefüggésekhez szükséges pontos elemszám a kutatás megtervezésekor elméletileg nem határozható meg, hiszen az összefüggések szignifikancia szintje a kísérlet végkimenetelének esetmegoszlásaitól függ, vagyis attól, hogy az összes kísérlet az egyes cellák között hogyan oszlik meg. Ezért nincs más választásunk, mint hogy a korábbi kutatási elrendezéseket, elemzési tapasztalatokat figyelembe véve és a rendelkezésünkre álló anyagi kereteket mérlegelve meghatározzuk a szükséges kiinduló elemszámokat. A nemzetközi kutatási tapasztalatok szerint

(Discrimination, 2000; Massey–Lundy, 2001) ez nagyságrendileg néhány száz megfigyelést jelent. Persze az sem mindegy ebből a szempontból, hogy miként definiáljuk az érvényes kísérletet– azaz a kísérleti helyzetek kimeneteinek azon körét, amelyeket statisztikai elemzésünkbe be vonni fogunk –, és hogyan rendezzük el a kísérleti változókat.

A diszkrimináció mérésére kidolgozott mérőeszköz(ök) kérdése

A tesztelési eljárás lehet többlépcsős, amennyiben a vizsgálandó folyamatban a diszkrimináció több, egymásra épülő és jól megfigyelhető rész-folyamatra bontható, de lehet ennek egyetlen eleme is a diszkrimináció mérésének tárgya. Példa az előbbire a munkaerő-piaci diszkrimináció területéről:

1. lépés: a tesztelő az adott álláshirdetésre telefonon jelentkeznek, ami vagy sikeres (felveszik az állásra jelentkezettek listájára), vagy sem,
2. lépés: behívják személyes interjúra vagy nem,
3. lépés: ajánlanak neki állást vagy nem.

Egylépcsős tesztelésre példa a vendéglátó-ipari diszkrimináció tesztelése, amikor a tesztelők személyesen próbálnak bejutni egy diszkóba.

Fontos továbbá, hogy a mérés eredményét valamilyen statisztikai, survey vagy célzott felvétel adataihoz tudjuk viszonyítani. Ha például a rendőrségi igazoltatási eljárások feltételezett diszkriminatív gyakorlatát teszteljük, alapvető kérdés, hogy ha kiderül, hogy az adott kisebbségi csoportot a többségi csoportnál gyakrabban igazoltatják, mihez viszonyítjuk ezt az eltérést (Engel–Calnon, 2004). A kérdés az, hogy miként definiálható az a feltételezett megoszlás, amely viszonyítási alapként szolgál a rendőrségi eljárások etnikai alapú diszkriminációjának mérésekor, ha nem ismerjük sem az egyes etnikai csoportok autótulajdonlási, -használati eloszlásait, sem a valóságban előforduló szabálysértési arányait.

A kísérlet megtervezésekor fontos következményekkel járó döntést hozunk akkor, amikor a kísérleti (a védett tulajdonságú) és a kontroll személy részvételi sorrendjét határozzuk meg. Két lehetséges változat létezik: mindig a kísérleti személy kezd, vagy felváltva kezd a kísérleti- és a kontrollszemély. A jogi gyakorlatban mindig, és a társadalomtudományos célú tesztelési gyakorlatban is általában az első (aszimmetrikus) elrendezést alkalmazzák, ám ezzel kizárva a pozitív diszkrimináció értelmezésének lehetőségét.

A kísérlet megtervezésekor fontos szempont, hogy hány és milyen dimenziót kell és érdemes vizsgálni ahhoz, hogy a diszkrimináció mértékét és létrejöttének mechanizmusát megismerhessük. Ha például a romákkal szembeni munkaerő-piaci diszkriminációt akarjuk tesztelni, homogenizáljuk-e a kísérleti helyzetet az összes többi releváns dimenzió (nem, kor, iskolai végzettség, lakóhely stb.) szerint, vagy vonjuk be ezeket is a kísérleti elrendezésbe, ezáltal lehetőséget teremtve egy árnyaltabb modell és elemzés létrejöttének.

Ha döntöttünk a kísérletben tesztelendő diszkrimináció dimenzióiról, akkor meg kell határoznunk azokat a kontrollváltozókat, amelyek a tesz-

telés során rögzítve lesznek, következésképpen, amelyek hatása nem lesz vizsgálható. A munkaerő-piaci diszkrimináció vizsgálata során olyan munkavállalói jellemzőkre gondolhatunk például, mint a nem, a kor, az iskolai végzettség, a szakmai gyakorlat, a jogosítvány, az idegen és a magyar nyelvtudás. De kontrollálnunk kell az álláskereső helyzet sajátosságait is, például a tesztelők kommunikációs stratégiáját, megjelenését.

A kísérlet kontrollált volta azt is feltételezi, hogy pontosan kidolgozott ún. „tesztforgatókönyv” alapján is készüljön, amely előre megírt szövegpaneleket tartalmaz arról, hogy az adott helyzetben mit mond és kérdez a tesztelő, hogyan mutatkozik be stb.

A tesztelőkkel és teszteléssel kapcsolatos kérdések

Az etnikai diszkrimináció teszteléskor fontos szempont, hogy a tesztelők „semleges” emberek legyenek. Tehát egyrészt ne legyenek politikai vagy civil aktivisták, ne legyenek tagjai semmilyen szélsőséges politikai pártnak vagy anti-diszkriminációs szervezetnek, másrészt hogy ne a korábbi diszkrimináció áldozatai közül válasszunk.

A tesztelők kiválasztásánál fontos, hogy a teszt-párok minden kontroll-változó szemszögéből hasonlóak, ugyanakkor a kísérleti elrendezés dimenzióiban a lehető legkülönbözőbbek legyenek. Természetesen más tényezőket kell kiemelni, ha telefonos, és más, ha személyes tesztelésről van szó. Mivel a telefonbeszélgetéses tesztelésnél a tesztelő az elmondott szöveg mellett csak a hangja, beszédstílusa, akcentusa segítségével tud információt átadni, annak függvényében, hogy van-e az adott kisebbségi vagy társadalmi csoportra jellemző beszédstílus, el kell végeznünk a tesztelők kiválasztását és betanítását.

A tesztelőkkel a tesztelés megkezdése előtt részletesen ismertetni kell az adott kutatás célját és a tesztelés pontos forgatókönyvét. A felkészítés során a tesztelővel egyeztetni kell, hogy a tesztelés során lehetőleg érzelmentesen viselkedjen, és kerüljön minden provokációt. Fontos, hogy a tesztelő az általa tapasztaltakat tényszerűen rögzítse, de a tesztelt munkahelyet, munkáltatót, vendéglátó-ipari egység dolgozóit nem minősítheti, esetleges felháborodásának nem adhat hangot. A tesztkoordinátor feladata a tesztelő figyelmét felhívni arra, hogy ami a tesztelés során vele történni fog, az érzelmileg hathat rá is. Amikor valakit felvesszünk a tesztelői névsorba, meg kell győződnünk arról, hogy elég stabil személyisége ahhoz, hogy majd a rá bízott feladatot ellássa, s ezt folyamatos ellenőrzéssel, illetve ha szükséges, szupervízióval kell támogatni.

Számolnunk kell ugyanis azzal, hogy a tesztelés mind a kisebbségi, mind a többségi csoportot reprezentáló tesztelő számára érzelmileg megterhelő folyamatá válhat. Különösen vonatkozik ez az adott kisebbséget képviselő tesztelőre, hiszen amennyiben diszkrimináltak, ő ugyanúgy átélheti az eljárás megalázó, emberi méltóságot sértő voltát, mintha az egy valódi helyzetben történt volna. A tesztkoordinátornak ezért minden esetben meg kell teremtenie annak lehetőségét, hogy a tesztelést, illetve a kérdőívek kitöltését követően a tesztelők megbeszélhessék, és kibeszélhessék magukból a velük történeteket.

A tesztelés utóélete és etikai problémák

Végezetül számolnunk kell egyrészt a tesztelés módszeréből következő, esetleges etikai problémákkal, másrészt kezelnünk kell a kutatás folyamatának hatásait a kutatás tárgyára.

Az etikai problémák közé tartozik a beszélgetések rögzítésének kérdése, mind a telefonos, mind a személyes tesztelés esetében. Emellett nem feledkezhetünk meg az abból adódó, és a tesztegységet ért kárról (idő-, energia-, anyagi ráfordítások), amelyet azzal okozunk, hogy tesztelünk a megkapott állást visszamondja. Az ilyen helyzetek kezelését előre meg kell terveznünk. A legegyszerűbb megoldás az, ha a tesztelési nap végén a tesztelő lemondja a megnyert állást. Dönthetünk azonban úgy is, hogy akkor járunk el tisztességesen, ha a lehető legkorábban, vagyis a már eredményt hozó tesztelés befejezése után közvetlenül közöljük például a munkaadóval, hogy egy tudományos célú kutatás résztvevői voltak, megköszönjük fáradozásait, elnézést kérünk az esetleges kellemetlenségekért, valamint biztosítjuk őket arról, hogy kérésükre a kutatás eredményeiről összefoglaló beszámolót küldünk nekik. A lényeg, hogy a „kivonulási mozzanatot” jól megtervezzük.

Ebből a szempontból a legérzékenyebb terület az egészségügy és az igazságszolgáltatás. Ugyanis azzal, hogy feleslegesen veszünk igénybe egészségügyi szolgáltatásokat, anyagi károkat okozhatunk a rendszernek, s késlekedést a rászorulóknak. Az igazságszolgáltatás esetében pedig könnyen büntetőjogi felelősség alá eshet az a tesztelő, aki valótlan sérelmek miatt hívja ki a rendőrséget, jelent fel valakit stb. Ezért az utóbbi két esetben a tesztelés módja információkérés és tájékozódás lehet csupán.

Etikai, de akár jogi probléma forrása lehet a tesztelő kiválasztása, ellenőrzése, oktatása. Ez a helyzet hasonlít ahhoz, mint amikor az adóhivatal és a fogyasztóvédelem gyerekeket toboroz az iskolákban, akik önként, szülői engedéllyel (illetve a revizorok saját gyermekei, a szülő ellenőrzésével) próbavásárlásokat tartanak. A cél: lebuktatni a fiatakorúaknak italt vagy cigarettát eladó, illetve a számlát nem adó adócsaló árusokat (mint például a kilencvenes években a Sziget Fesztiválon, ahol egy arab fiú görkorcolyával járta a bódékat). A cél mindig az, hogy a környezetbe jól belesimuló ellenőrök dolgozzanak (például nyáron a Balaton-parton vagy Sopronban, németül beszélő próbavásárlókkal), illetve a bizalmat fokozó technikával buktassák le a csalót (fiatal szerelmespár, többször visszatérő törzsvevő, aki másodszorra már nem kap számlát). Etikai kérdés, hogy szabad-e becsapni a csalókat? Szabad-e ártatlan gyerekeket ilyenhez eszközként felhasználni?

Egy másik, még ennél is kevésbé kiszámítható és előre látható kérdés a kutatás folyamatának hatása a kutatás tárgyára: Mi történik, ha a tesztelés, mint módszer elterjedt, ismertté válik? Hogyan folytatható ez a kutatási módszer hosszú távon? Előfordulhat, hogy az erősödő jogi szabályozás, az egyre inkább elérhető „diszkriminációs védőháló” (pl. Egyenlő Bánásmód Hatóság, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, Roma Anti-diszkriminációs Ügyfélszolgálati Hálózat), a téma foko-

zott médiamegjelenése miatt és a kutatásaink ismertté válása következtében a diszkrimináció mérhetősége „veszélybe kerül”, az előítéletek látenssé válnak, és a diszkriminatív megnyilvánulások hosszú távon visszaszorulnak. Ha ez a jövőkép egyszer megvalósul, és a politikai korrektség növekvő elvárásai, a kiépülő intézményrendszer és az egyre szaporodó tesztelések hosszú távon óvatosságra intik a diszkriminálni szándékozó munkaadót, lakáskiadót, kidobó személyzetet, akkor a kutatási módszer megválasztásakor és a design kidolgozásakor alkalmazkodni kell az örvendetesen új helyzethez, és még érzékenyebb mérőeszközöket kell kidolgozni az esetleges diszkrimináció feltérképezéséhez.

Irodalomjegyzék

- Allasino, E. – E. Reyneri – A. Venturini – Zincone, G. (2004): Labour Market Discrimination against workers in Italy. International Working Papers ILO, Geneve.
- Arrow, Kenneth J. (1998): What has Economics to Say About Racial Discrimination? Journal of Economic Perspectives XII: pp. 91–100.
- Barna Erika (2005): Gyakorlati foglalkozás, Magyar Narancs, december 8, pp. 28–30.
- Bendick, M., Jr. (1996): Discrimination against racial/ethnic minorities in access to employment in the United States: Empirical findings from discrimination testing, International Migration Papers 67, ILO
- Bodrogi Bea (2003): Testing for Discrimination: Identifying and Prosecuting Human Rights Abuses. (Ed. Liam Mahony) Centre for Victims of Torture.
- Discrimination against migrant workers in the labour market: A comparative study of four European countries (2000): (Ed: Roger Zegers de Beijl) ILO, Geneva.
- Engel, R. – J. Calnon (2004): Comparing Benchmark Methodologies for Police-Citizen Contacts: Traffic Stop Data Collection For Pennsylvania State Police. Police quarterly, Vol. 7. No 1, March.
- Fershtman, Chaim – Uri Gneezy (2001): Discrimination in a segmented society: an experimental approach The Quarterly Journal of Economics February pp. 351–377.
- Galster, G. C. (1990): Racial discrimination in housing markets during 1980s: A review of the audit evidence. Journal of Planning Education and Research (9), pp. 165–175.
- Havas Gábor – Liskó Ilona (2005): Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Zárótanulmány.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság, 1971–2003, Budapest: Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Kertesi Gábor (2005): „Roma foglalkoztatás az ezredfordulón”, Szociológiai Szemle, Vol. 15, No. 2, pp. 57–87.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005): A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódo foglalkoztatási válság idején, Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Kovács János Mátyás (szerk.) (2002): A zárva várt Nyugat, 2000/Sik, Budapest.
- Massey; D. – Lundy, G. (2001): Use of Black English and Racial Discrimination in Urban Housing Markets, Urban Affairs Review, Vol. 36, No 4, March.
- NEKI, Fehér füzetek, 1994–2005.
- Pap András László – Simonovits Bori (2006): Rendőrségi igazoltatási gyakorlat – lakossági és rendőr szemmel, Kézirat, Tárki, Budapest.

- Peucker, Mario – Will, Gisela (2005) Discrimination in the European Context, Manuscript, IMISCOE C7 Group.
- Sik Endre: (2002) Kapcsolatérékeny útfüggőség in: A zárva várt Nyugat, szerk.: Kovács János Máttyás, 2000/Sik, Budapest, 350–378. old.
- Yinger, J. (1986): Measuring racial discrimination with fair housing audits: Caught in the act. American Economic Review (76) pp. 991–993.

BÁNYAI EMŐKE

A szociális munka szupervíziója történeti megközelítésben

A szociális munka szupervíziójának történetéről egy rövid dolgozat keretében csak nagyon vázlatos képet lehet adni, hiszen több mint 150 év fejlődését kell áttekinteni, különböző országokat, sőt földrészeket is érintve, s egymástól meglehetősen eltérő elméleti és intézményi keretek között. További nehézséget jelent, hogy a szupervízió szó a segítő szakmák kontextusában is sokféle jelentéssel bír (van Kessel, 1996, 6; Szőnyi, 2001, 85; Pszichoterápia, 2005), és különféle koncepciók mentén, sokféle területen alkalmazzák. Dolgozatomban a szupervízió szót széles értelemben használom: szupervízióknak tekintem mind az európai, mind az amerikai felfogás szerint annak tartott tevékenységeket, így az utóbbi felfogásból következően az esetmegbeszélést, a tereptanári munkát, a vezetői munka szupervíziós aspektusait is; valamint a módszer-specifikus szupervízió különféle fajtáit. Ugyanebből a megfontolásból töreksem arra, hogy ne kizárólag a szociális munka szupervíziójáról írjak, de alapvetően ez áll dolgozatom középpontjában.

Bevezetés

A szupervízió történeti kialakulása során *háromféle fő, és egy kiegészítő modellel kell számolnunk*: történeti sorrendben az első az amerikai modell, a második a különféle terápiás eljárások elsajátításához kötődő, a harmadik az európai modell. A kiegészítő modell az amerikai modellhez kapcsolódik: a vezetői munka szupervíziós aspektusait értem alatta.

A szupervízió *amerikai modellje* a szociális munka professzionalizálódásával párhuzamosan, a tizenkilencedik század második felétől alakult ki. Ebben a felfogásban a szupervízió oktatói, támogató és kontroll funkciókat tölt be (Kadushin, 1992), elsődleges feladata a kliens érdekének védelme (British Association for Counselling, 1996). Elsősorban a fiatal, képzetlen vagy friss diplomás szakembereknek szól, s egy tapasztaltabb, a szakmai hierarchiában felettük álló munkatárs nyújtja, aki szintén szociális munkás, és ugyanannak az intézménynek a tagja. Feladata a fiatal munkatársak szakmai szocializációjának, szakmai identitásának kialakításának elősegítése (Bernard–Goodyear, 1992, 8.). A szupervízió az ő esetükben folyamatos és kötelező. Ebben a felfogásban a szupervízor felelős-

séggel tartozik a munkatársak által nyújtott szolgáltatások minőségéért. A kontroll-elem a szupervízió *differentia specifica*: ha ez nincs jelen, akkor nem szupervízióról, hanem konzultációról (újabban esetleg konzultatív szupervízióról) beszélnek (Hawkins–Shohet, 2000). A szupervízió fontos feladata, hogy a gyakorlat során rögzítsék a szociális munka értékeit, alapelveit, és foglalkozzanak a kliens reális életében felmerülő problémákkal, a források keresésével, teremtésével is. A párhuzamos folyamatok révén nagy az esélye annak, hogy a szociális munkás maga is hasonló módon fog dolgozni a klienssel. A szupervízióknak ez a felfogása érvényesül az Egyesült Államokon és Nagy-Britannián kívül sok olyan országban, ahol az angol nyelv központi jelentőségű (India, Izrael, Új-Zéland stb.).

Kiegészítő modell: a vezetői munka szupervíziós aspektusai. A fent felsorolt szakmákra szocializáló szupervíziós funkciókat (a fiatal munkatársak bevezetése a szakmába, támogatásuk, munkájuk felügyelete) a modern világ minden területén ellátják a humán szolgáltatásokat nyújtó intézmények vezetői, de nem feltétlenül gondolnak úgy erre a tevékenységre, mint szupervízióra. (A Pszichoterápia /2005/ c. lap szupervízióról szóló körkérdésére adott válaszokból kiderül, hogy hazai környezetben is jelen van a vezetői szupervízió modellje.)

A különféle terápiás eljárások elsajátításához kötődő modell (módszer-specifikus szupervízió): A különféle terápiás eljárások elsajátítása során a saját élmény, az elméletek és a módszerek megismerése után a szupervíziót a tanulás harmadik fázisának szokták tekinteni. Ekkor a szupervizand alkalmazni kezdi az adott technikát, de munkáját folyamatosan szupervízióba viszi. A szupervízió fókusza és módszerei az egyes terápiás formák háttérében álló koncepciók szerint változnak, de általában sok a hasonlóság az adott felfogás szerint végzett terápia és a szupervízió között. Ez a modell a huszadik század elején, a pszichonálízis képzési rendszereként jött létre Berlinben, Bécsben, Londonban és Budapesten. Később a különféle terápiás eljárások kialakulása során nagyon sok irányzat ehhez hasonlóan építette fel saját képzési struktúráját (Kelemen, 1996, 103). A módszer-specifikus szupervízióban való részvétel általában az adott módszer önálló alkalmazására való engedély megszerzésének előfeltétele, időtartamát és óraszámát a képzést biztosító intézmény szabályozza. A szupervízióknak ez a hagyománya a világ minden olyan országában megjelenik, ahol a terapeuták képzése hasonló rendszerben zajlik. A szupervizor az adott terápia végzésében nagy tapasztalattal rendelkező szakember (a szupervizorrá/kiképzővé válást bizonyos esetekben külön képzéshez kötik), aki a szupervízióban a szupervizand esetmunkájával dolgozik, ellenőrzi a módszer megfelelő alkalmazását, de nem tagja az adott intézmény hierarchiájának, így nem visel felelősséget az esetért.

Az európai modell a szupervíziót olyan interdiszciplináris tevékenységnek, önálló szakmának tekinti, amely a humán szakmák széles körében alkalmazható. Elsődleges célja a szakmai személyiség fejlesztése (Sárvári, 1996a), a tapasztalatokból való tanulás. A szupervízió konkrét helyzetből: a szupervizand munkájával kapcsolatos kérdéséből indul ki, és oda is csatol vissza, de a fókuszban soha nem a kliens, a konkrét munka, hanem a segítő dilemmái, nehézségei, elakadásai állnak. A szupervizor

független, nem tagja az intézményi hierarchiának, sokszor az adott szakmának sem. E modell filozófiája szerint ez a pozíció segíti elő a külső szempontból való rálátást, melyet nem zavarnak meg az adott munkaterületen szerzett tapasztalatokhoz tapadó érzelmek (Wiesner, 1996), valamint ez a legalkalmasabb helyzet a másodfokú változások eléréséhez (Sárvári, 1996b). A szupervízióban való részvétel önkéntes, a szerződést megegyezés szerinti időszakra kötik. Az előzőekből következik, hogy az európai modell szerint dolgozó szupervízor nem vállal szakmára szocializáló, illetve minőség-ellenőrző feladatokat. A felelősséget a szupervízió folyamatáért, a tanulási feltételek optimalizálásáért viseli. A szupervízióknak ez a modellje Hollandiában, illetve Európa német nyelvű területein alakult ki és terjedt el a második világháború után, s az 1990-es évektől Magyarországon is megjelent. Az önálló szakmaiság igénye a hatvanas évektől kezdett megfogalmazódni (Sárvári, 1996b).

Az általam ismert, a szupervízió történetével is foglalkozó munkák általában ezeket a modelleket egymástól függetlenül, időrendben tekintik át (Kadushin, 1993; Munson, 2002; Kelemen, 1996), esetleg szembeállítják a fejleményeket (Sárvári, 1996b). A továbbiakban megpróbálok néhány szinkron metszetet készíteni egy-egy korszakról, és vázlatosan áttekinteni, mi történt a szupervízió fejlődése terén egy adott korszakban egy-egy területen. Dolgozatomban részben követem, részben módosítom és kibővítem Wolfgang Weigand szakaszolását (idézi Sárvári, 1996b) a szupervízió történeti kialakulásával kapcsolatban.

A következő táblázatban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért vázlatosan összefoglalom, hogy a szupervízió mely formái jelentek meg egy-egy területen egy adott időszakban.

*A különféle szupervíziós modellek megjelenés és elterjedése
Összefoglaló táblázat*

	Egyesült Államok	Az európai kontinens nyugati része	Magyarország
1870–1920	Amerikai modell		
1920–1950	Amerikai modell	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)
	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	A vezetői munka szupervíziós aspektusai	A vezetői munka szupervíziós aspektusai
1950 után	Amerikai modell	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)
	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	Európai modell	A vezetői munka szupervíziós aspektusai
		A vezetői munka szupervíziós aspektusai	

	Egyesült Államok	Az európai kontinens nyugati része	Magyarország
1975-től napjainkig	Amerikai modell	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)
	Terápia tanulásához kötődő modell (módszer-specifikus)	Európai modell	Európai modell
		A vezetői munka szupervíziós aspektusai	A vezetői munka szupervíziós aspektusai

I. A kezdetek: 1870–1920

A szupervízió először az Egyesült Államokban, a szociális munka kialakulásával párhuzamosan jelent meg, a tizenkilencedik század második felében. A szociális munka előfutárai ebben az időszakban kizárólag a szegénység társadalmi összetevőire koncentráltak; az egyén a széles társadalmi folyamatok összefüggéseiben jelent csak meg (Munson, 2002, 57.). Ennek megfelelően a szupervízió főként az intézmények adminisztratív felügyeletét jelentette. A jótékonyági szervezetek beszámoltak a közpénzek elköltéséről, valamint az általuk nyújtott szolgáltatásokról az engedélyező hatóságnak, illetve a felügyeletükkel megbízott állami szervezetnek (Kadushin, 1992, 1).

A szupervízió közvetlen előzményét angol nyelvterületen a *Charity Organisation Society* mozgalmától eredeztetik. E szervezetek az 1880-as években alakultak meg az Egyesült Államok nagy keleti városaiban. Az adományozás esetlegességét és összevisszaságát kiküszöbölendő egy racionális alapokon nyugvó karitatív szervezetet kívántak létrehozni. A jótékonyági szervezetek életében állandó bizonytalanság forrása volt az önkéntes „barátságos látogatók” körében tapasztalható hatalmas fluktuáció, így fizetett szakemberek feladata lett a munkaerő toborzása, felügyelete és képzése: ilyen módon próbálták biztosítani a szolgáltatás folyamatosságát. E fizetett szakemberek lettek a szupervízorok előfutárai. A látogatók referáltak eseteikről a szupervízornak, aki ilyen módon betekinthezett munkájukba, és felelősséget viselt az általuk nyújtott szolgáltatásokért (Kadushin, 1992, 2). A fizetett szakemberek folyamatosan elérhetőek voltak az önkéntesek számára, és az ő feladatuk volt a látogatók érzelmi reakcióival foglalkozni: át kellett segíteniük a többnyire középosztálybeli hölgyeket azon a megrázkódtatáson, melyet a szegények életkörülményeivel való szembesülés jelentett számukra. Az adományok „igazságos” elosztása érdekében felmérés készült a szegények életkörülményeiről, s ennek megfelelő elvégzéséhez képzésre volt szükség, mely kezdetben az intézmények feladata volt. Ezzel az amerikai felfogás szerinti szupervízió mindhárom eleme (oktatás, támogatás, felügyelet) megjelent a korabeli szupervízorok tevékenységében, bár a hangsúly inkább az oktatásra és a felügyeletre került.

A képzési igényeket a huszadik század elejétől már részben az egye-

temek szociológiai, illetve közgazdaságtani tanszékei mellett szervezett tanfolyamok elégítették ki. Ezek még nem voltak iskola-rendszerűek, a szakma oktatása csak később került át fokozatosan az egyetemekre. A látogatók többsége továbbra is tapasztaltabb szupervizorok mellett, mester-tanítvány viszonyban szerezte meg a munkához szükséges tudást.

A szupervizorok képzését szolgáló első kurzust 1911-ben tartották a *Charity Organisation Department of the Russel Sage Foundation* keretei között. A szervezetet ekkoriban Mary Richmond, a szociális munka első teoretikusa vezette (Kadushin, 1992, 10). A tizenkilencedik század végi bevándorlási hullám nyomán a szociális problémák tömegméretekben jelentkeztek, s ez egyre nagyobb elvárásokat támasztott a segítő intézményekkel szemben. A rendszer mind több és több fizetett szakember alkalmazását tette szükségessé, akik fokozatosan alakították ki a szakmai identitástudatot. Ezzel, valamint az iskola-rendszerű képzések dominánssá válásával a szociális munka megtette a legfontosabb lépéseket az önálló szakmává válás útján.

A korszak zárásának, az új korszak kezdetének szimbolikus mérföldköve Mary Richmond két módszertani könyvének megjelenése, a *Social Diagnosis* (1917), illetve a *What is Social Casework?* (1922). A *Social Diagnosis*-ban Richmond (1917, 351–52) a szupervizor feladatairól szólva kiemeli, hogy a szociális munkással folytatott egyéni ülések során fel kell figyelni az esettanulmányokban újra és újra megjelenő motívumokra, és meg kell kísérelni ezek értelmezését. Amennyiben nem áll rendelkezésre megfelelően képzett szupervizor, akkor a szociális munkásnak időt kell szánnia arra, hogy saját munkájára egy kritikus kívülálló szemével nézzen. Ez utóbbi feladat elvégzéséhez Richmond (1917, 347–52) egy olyan kérdéssort dolgozott ki, melynek segítségével a szociális munkás áttekintheti a klienssel és az annak családjával kialakított kapcsolatát, a rendelkezésre álló külső forrásokat, szakemberként végzett eljárásait, és az eset szélesebb összefüggéseit.

II. 1920–1950: A pszichoanalízis dominanciája

A második szakasznak Weigand (idézi Sárvári, 1996b) az 1920 és 1960 közötti időszakot tekinti: a pszichoterápiás szempont megjelenésével, valamint a környezeti problémák pszichoszociális irányú felfogásával jellemzi ezt a periódust. Ha a szupervízió fogalmát a fent említett szélesebb jelentésben és több országra kiterjesztve vizsgáljuk, akkor a fentiek alapján *szerecsébbnek tűnik a szakaszhatárt korábbra, 1950 körülire tenni*. S bár a szupervízió a hatvanas évektől kezd (német nyelvterületen) önálló szakmává válni, de úgy gondolom, a humán segítő szakmák történetében egy évtizeddel korábban sokkal lényegesebb – a szupervízióra is ható – változások játszódtak le. Más és más történt az egyes országokban, de a fordulat mindenképpen élesebbnek tűnik ebben az időszakban, mint a hatvanas évek elején.

Egyesült Államok

A pszichoanalízis eszméi a huszadik század elejétől egészen az ötvenes évekig (sőt, napjainkig) nagy hatást gyakoroltak az amerikai szociális munkára, csakúgy, mint szociális munka szupervíziójára; a szupervízióban lezajló folyamatok értelmezése is alapvetően a pszichoanalízis fogalomkészletén alapult. A pszichoanalitikus eszmék elterjedése Amerikában elsősorban azoknak a szakembereknek volt köszönhető, akik a század elején Európába utaztak, Freudnál analízisbe jártak, majd visszatérve Amerikába ők lettek a pszichoanalitikus mozgalom vezetői (Munson, 2002, 54). A pszichoanalízis hatására a szupervízió középpontjába a kliens személyiségének dinamikája, annak feltárása került. A szociális munkástól elvárták, hogy tudatában legyen saját intrapszichés konfliktusainak, és a szupervízor segítséget nyújtott ezek feloldásában. A szupervíziót az esetmunkához hasonlóan kapcsolati terápiának tekintették (Kadushin, 1993, 12). A pszichodinamikus szemlélet térnyerését elősegítette az is, hogy a harmincas évek végétől kezdve sok, Európából menekülni kényszerülő analitikus érkezett Amerikába, akik itt orvosként nem praktizálhattak, így elsősorban a szociális szolgálatoknál helyezkedtek el. Ebben az időszakban a szupervízió oktatási és támogató funkcióira helyeződött a hangsúly, az adminisztratív elem háttérbe szorult.

Európa és Magyarország

A huszadik század elejétől a szupervízió fejlődésében az amerikai mellett egy másik tradíciót is figyelembe kell vennünk: a pszichoanalitikus mozgalom kibontakozásával létrejövő hagyományt, melyet közelsége miatt az amerikaiaknál sokkal közvetlenebbül érzékelhetünk. A pszichoanalitikus képzési rendszerben – sok más pszichoterápiás irányzathoz hasonlóan – a saját élmény, és az elmélet elsajátítása mellett fontos összetevő a szupervízió, melyet ez az irányzat kontroll-analízisnek nevez. „A kontroll-analízis eredeti célja a praktikus munka tanítása és ellenőrzése. A jelölt megkezdő 1-2 beteggel az analitikus kezelést, és munkájáról rendszeresen beszámol egy tapasztaltabb kollegájának. Így tanulja a beteggel szemben való viselkedést, a pszichoanalízis technikai fogásait” (Kovács V., 1933/93, 244).

A tízes évek végére nyilvánvaló lett, hogy a pszichoanalitikusok oktatása nem a hagyományos iskolarendszer keretében fog megvalósulni (Szőnyi, 2001, 86). Az intézményesülés fontos állomását jelentették a húszas években Berlinben, Bécsben, Londonban és Budapesten megalakuló intézetek, melyek sztenderdizálták a képzést. Az analitikus szupervízió fókuszában a jelölt személyisége állt, s ezen belül azok a mechanizmusok (viszont-áttételi, s egyéb nehézségek), amelyek átmenetileg a szemlélete vakfoltjára esnek, s az analízisben elakadáshoz vezethetnek. Ebben a felfogásban a szupervízió célja, hogy a terápiát önállóan, saját stílusa szerint végző, autonóm terapeuta formálódását segítse (Szőnyi, 2001, 91).

Néhány kérdésben élesen eltért a különböző európai iskolák álláspontja. Míg a berlini és a bécsi intézetben fontosnak tartották, hogy a személyes analitikus és a szupervízor különböző személyek legyenek, a

budapesti modell szerint „a személyes analízis részeként- folytatásaként teremthető meg a legkedvezőbb helyzet a kandidátus viszonttáttételi problémáinak feldolgozására, hiszen adott a bizalom, s a jelölt pszichés világának mély ismerete” (Szőnyi, 2001, 86). Itt a fő hangsúly a terapeuta analízisén van, a szupervízió másodlagos jelentőségű. Ebben a felfogásban a szupervízor terapeuta és mester, míg a bécsi, illetve berlini megközelítés inkább a tanítási elemekre összpontosít, konfrontál és értékkel. A két nézőpont vitájából ez utóbbi került ki győztesen, és terjedt el szélesebb körben.

Szintén a pszichoanalitikus hagyományhoz tartoznak az ún. Bálint-csoportok is, melyeket kidolgozójukról, a szintén a budapesti iskolához tartozó Bálint Mihályról neveztek el. Ő már a harmincas években vezetett ilyen csoportokat Kecskeméten és Budapesten, de módszerének részletesebb kidolgozására az ötvenes-hatvanas években Londonban, a Tavistock Klinikán került sor (1939-ben emigrációra kényszerült). A Bálint-csoport tagjai (rendszerint 7–18 fő, eredetileg szociális munkások, később családorvosok) hetente vagy kéthetente találkoznak esetmegbeszélés céljából (Füredi–Németh–Tariska, 2003, 821).

Bálint felfogásában az egyik legfontosabb gyógyító tényező az orvos/szolgáltató személye, így a csoport az orvos (szolgáltató)–beteg (kliens) kapcsolat jobb megértésére törekszik, gyakorlati problémákból kiindulva. Először az esethez beszámol egy betegről(kliensről), majd a csoporttagok ehhez kapcsolódó kérdéseire felel. Ezután háttérben marad, miközben a csoporttagok a saját fantáziájuk, hasonló élményeik alapján megbeszélnek az esetről. A csoportban a párhuzamos folyamatok révén gyakran leképződik a szolgáltató–kliens viszony, így lehetőség nyílik a vakfoltok felismerésére (Füredi–Németh–Tariska, 2003, 821). A pszichoanalitikus hagyomány, illetve ennek szupervíziós aspektusa nagy hatást gyakorolt, illetve gyakorol ma is a szupervízió magyarországi praxisában.

III. 1950 után: Pluralizálódás, a szociológiai szemlélet térnyerése

A következő, harmadik korszak véleményem szerint 1950-től kezdődik. Az ekkor kialakuló tendenciák közül némelyek a mai napig erőteljesen jelen vannak, ezeket itt folytatólagosan tárgyalom. Később külön fejezetben kitérek a hetvenes évek közepétől tapasztalható új fejleményekre.

Nézzük azonban, melyek azok a változások, melyek miatt indokoltabb 1950, és nem 1960 körül keresni a korszakhatárt!

A negyvenes évek végétől az Egyesült Államokban és más fejlett országokban a jóléti állam kiépítése a humán szolgáltató foglalkozások jelentős expanziójával járt együtt, ami növelte a szupervíziós igényeket is. Ezzel párhuzamosan új terápiás irányzatok, és ezeknek megfelelően új szupervíziós felfogások jelentek meg. A módszer-specifikus szupervízió terén – szintén az ötvenes évektől kezdve – a különféle családterápiás iskolák jelentős újításokat hoztak.

Európába a szupervízió amerikai modellje az ötvenes években a Marshall-terv oktatási csomagjának részeként került be, először Hollan-

diába, majd Németországba. A modell az idők során jelentős változáson ment át, kialakult a szupervízió európai koncepciója.

Magyarországon a negyvenes évek végétől a pszichológia és a szociális munka addig kialakult intézményrendszerét felszámolták, ezeket a tevékenységeket megszüntették, képviselői közül sokan börtönbe kerültek. A segítő szakmák többsége csaknem két évtizedes megszakítás után, a hatvanas években éledt újra, ebben kulcsszerepet játszottak a pszichoanalízis egykori budapesti iskolájának képviselői (Pik, 2001).

Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban és angol nyelvterületen a szupervízió mindmáig megőrizte integratív jellegét, azaz az oktatási, támogató és kontroll funkciók egységét (Kadushin, 1993). Az *Encyclopedia of Social Work* első, 1955-ös kiadása szerint a szupervízió lényege a szakmai értékek átadása a gyakorlat során. A szupervízió az amerikai modellben továbbra is a szociális munka egy funkciójaként jelenik meg, nem lép fel az önálló szakmaiság igényével. Ezt Sárvárival ellentétben (1996b) nem fejlődésbeli elakadásnak tartom, hanem tudatos érték-választásnak, mely a lehetséges nyereségek és veszteségek mérlegelésén, szakmapolitikai döntéseken nyugszik (lásd: Peter Hawkins és Robin Shohet előszava, in: Brown-Bourne, 1996, ix). Az amerikai modellben a szupervízió – kialakulása óta folyamatosan – a szolgáltatás minőségének kontrollja révén elsősorban a kliens érdekét szolgálja. Ez egy olyan elköteleződés, melyet a szakma nem kíván feláldozni a szupervizand jobb, konfliktus-mentesebb tanulási feltételeinek megteremtése érdekében.

A pszichoanalízis továbbra is jelentős hatást gyakorol az amerikai típusú szupervízióra, de az 1940-es évektől az új terápiás iskolák megjelenésével elvesztette az egyeduralmát. Hatását elsősorban azok a huszadik század második felében kidolgozott fogalmak mutatják, melyek a szupervízió jelenségvilágát (is) leírják, illetve melyeket a szupervíziós irodalom átvett, és a gyakorlatban alkalmaz. A következőkben a teljesség bármiféle igénye nélkül felsorolok néhányat ezek közül, inkább csak jelezve a tendenciát. A szupervízió szempontjából kétségtávol a legjelentősebb a párhuzamos folyamatok leírása (Searles, 1955; Mattinson, 1975; Kahn, 1979); a projektív identifikáció értelmezése szupervíziós helyzetben, a „container”-funkció dinamikájának leírása, a belső szupervizor koncepciója (Casement, 1999), Winnicott „nursing triad” fogalma, melyet párhuzamba állítanak a kliens–segítő–szupervizor hármassal (Hawkins–Shohet, 2000), Hawkins és Shohet (2000) szupervíziós folyamat-modellje, melyben a szupervízió fókuszában az áttételes folyamatok állnak, Bowlby (1969, 1973, 1980) elmélete a kötődésről és a veszteségről, melyet a szupervízió összefüggéseire Clow (1998) alkalmazott stb.

A 40-es évektől a pszichoanalízis mellett megjelenő új terápiás iskolák új szupervíziós felfogást és technikákat alakítottak ki. Ezek végtelen gazdagságát lehetetlen lenne a maguk teljességében áttekinteni, így csak utalok Bernard és Goodyear (1992, 22–26.) összefoglalására, melyben a pszichodinamikus mellett a személyközpontú, a kognitív-behaviorista, a

rendszer szemléletű, és a narratív megközelítés szupervíziós koncepcióját mutatja be.

A társadalomtudományos gondolkodásban a negyvenes évek végétől lezajló alapvető változások közvetlen hatást gyakoroltak a segítő szakmák elméletére és praxisára (kibernetika, rendszer szemlélet hatása stb.). A kialakuló családterápiás mozgalom a módszer-specifikus szupervízió új technikáit alakította ki, melyeket azonban általában nem pusztán egy adott területen alkalmaznak, hanem szélesebb körben is. Kelemen Gábor tanulmánya (1996) részletesen bemutatja a családterápia stratégiás, strukturális, a Milánói Iskolához kötődő, konstruktivista, élmény-centrikus és szociális konstrukcionista irányzatának szupervíziós koncepcióját, s az ehhez kötődő technikákat. Az egyes irányzatok mást és mást állítanak a szupervízió középpontjába, abban azonban többnyire egyetértenek, hogy a szupervízióknak izomorfoknak kell lennie a terápiával (Kelemen, 1996). Az alkalmazott technikák közül a legnagyobb hatásúak (és egyben a legtöbb vitát kiváltók) a detektív-tükröt vagy fülhallgatót alkalmazó szupervízió, a visszajelző csoport alkalmazása (Andersen, 2001), valamint a videotechnika alkalmazásán alapuló eljárások (Bernard–Goodyear, 1992).

Európa

Mint már említettem, Európában először Hollandiába, az ötvenes évek elején hozták be a szupervízió amerikai modelljét, a Marshall-terv oktatási csomagjának részeként. A holland szupervízorok közreműködtek abban, hogy a szupervízió más európai országokban – Németországban, Svájcban, Ausztriában – is elterjedjen. Ebben az időszakban a szupervízió elsősorban az esetmunka oktatásában kapott szerepet, a szociális akadémiák által szervezett képzésekben. Az egyetemi oktatásban az 1960-as évektől jelent meg a szupervízió, speciális szupervíziós kurzusok 1968 óta folynak Hollandiában. A szupervízió az 1970-es és 1980-as években több humán szakma területén is megjelent (tanári, orvosi pályán), majd az 1990-es évektől az üzleti életben is.

A holland szupervíziós koncepció van Kessel és Haan (1996) szerint meglehetősen egységesnek mondható, a szakember tapasztalati tanulását segíti, és nélkülözi a kontroll-elemet. A holland gyakorlatban a teamben végzett szupervíziót csoportos tanácsadásnak vagy szervezeti tanácsadásnak nevezik.

Németországban – csakúgy, mint Magyarországon – a Bálint-csoportok, illetve a pszichoanalitikus tradíció nagy hatással voltak a szupervízió alakulására. Napjainkban a sokféle hagyománnyal rendelkező, módszer-specifikus képzési rendszerek egymás mellettisége jellemző (Sárvári, 1996b).

A brit szociális munkások szupervíziója alapvetően az amerikai modellt követi; Franciaországban *coaching*ról beszélnek, a „szupervízió” szót csak a tereptanári munkára alkalmazzák; Olaszország legnagyobb részén a módszer-specifikus szupervízióhoz hasonló felállásban dolgoznak.

A szupervíziót a „szociologizálás” jellemzi: a csoportdinamika, a szervezetszociológia hat rá megtermékenyítően. A 1980-as évektől erő-

sődik a for-profit szférában a szervezetfejlesztés, a vezetőknek szóló egyéni tanácsadás iránti igény, mely új kihívásokat jelent. Az 1990-es évek második felétől megalakultak a szupervízió nemzetközi szervezetei.

IV. 1975-től napjainkig: szupervízió a posztmodernben

A negyedik korszakot a *hetvenes évek közepétől napjainkig* számolja Weigand (idézi Sárvári, 1996b), amivel alapvetően egyetértek. A globalizáció felgyorsulása (Bauman, 2002), a modernitás válsága (Beck, 2003), a posztmodern megjelenése (Lyotard, 1993) új gazdasági, társadalmi és szellemi környezetet teremtett (Geissler, 1996), melyben a jóléti állam átalakulásával a segítő szakmák külső környezete és hagyományos munkamódjai átalakultak (Jordan, 2003).

Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a hetvenes évek újjobboldali hulláma után újra baloldali kormányok kerültek uralomra, melyek azonban szakítottak a régi baloldal kollektivista hagyományával. A „harmadik út” azt jelenti, hogy az állam erősebben támaszkodik a civil szerveződésekre és a természetes támogatókra. A „kemény szeretet” jelszava olyan kikényszerítési ethoszt teremt, melyben a jóléti jogosultságok alapja a munkakötelezettség (Gilbert 1998, Lorenz, 2003). A szociális munkások korábbi szerepéből, melyben a *care* és a *controll* ellentmondásos, de elválaszthatatlanul összetartozó egységet alkotott (csakúgy, mint a szupervízióban), a *controll* erősödik fel, a *care* delegálódik a civilek, önkéntesek világába. A szociális professziók elvesztik azt a képességüket, hogy maguk határozzák meg szakmai gyakorlatuk céljait és feladatait, egyre inkább a politikai döntéshozás kiszolgálóivá válnak (Lorenz, 2003). Ezzel párhuzamosan a szociális munka szupervíziójának kontroll-elemei erősödnek fel: az *Encyclopedia of Social Work* újabb kiadásaiban már a szupervízió adminisztratív aspektusát emelik ki.

Ugyanebben az időszakban a reflektív professzionalizmus modellje ismét a szupervízió tanulási aspektusára helyezi a hangsúlyt. A jóléti állam kiépülése a modernitás optimista világképe alapján történt (Hegyesi-Kozma 2002), melyben a társadalmi problémák olyan működészavaroknak tünnek, melyeknek okait ki lehet deríteni, és megfelelő eljárással korrigálni (szakértői modell). Az 1980-as évekre egyértelmű lett, hogy ez az optimista várakozás nem váltotta be a reményeket: a jóléti állam beavatkozása ugyan csökkentette a társadalmi problémákat, de nem számolta fel azokat. A posztmodern, melyben nincs *egyetlen* érvényes tudás, csak versengő tudások vannak, felerősítette a szakértői modell válságát.

Schön (1983) reflektív professzionalizmus-modellje szerint a szakemberek többnyire olyan probléma-helyzetekkel találkoznak, melyek többféleképpen értelmezhetőek, nem tipikusak, és sokféle dilemmát vetnek fel. A nehézségeknek csak egy kis töredéke oldható meg a tanult elméletek és technikák alkalmazásával. Ehelyett a szakember párbeszédet folytat az anyaggal, sokszor az intuíciójára hallgat, kísérletezik.

Mindez megkérdőjelezi az oktatás hagyományos modelljét, és a felnőttkori tanulás kísérletező jellegére helyezi a hangsúlyt. Kolb (1984) mo-

delljében a tanulás a tapasztalatok feldolgozását jelenti; olyan holisztikus folyamat, mely az egész szervezetet érinti: a gondolkodást, észlelést, érzelmeket, a viselkedést. A tapasztalati tanulás négy szakaszból áll: a konkrét tapasztalat, az erre adott reflexió, ennek absztrakt konceptualizációja, és a kísérletezés szakaszai követik egymást ciklikusan újra és újra. A szupervízor elsődleges feladata a szupervizand cselekedeteinek, valamint a többiek reakcióinak visszatükrözése. A szupervízió lényege, hogy a szupervizand szabadon kereshesse a maga számára elfogadható megoldást, önismerete bővüljön, szembenézzon saját dilemmáival. Ebben a felfogásban a szupervízió olyan tanulási folyamat, melyben az új tapasztalatok integrálása a meglévő kognitív sémák, érzelmi reakciók és a viselkedés átstrukturálódásához vezet, új lehetőségeket teremtve ezzel (Zorga, 1997). Ezen a ponton a szupervízió két nagy irányzatának, az amerikaiaknak és az európaiaknak a gondolkodásmódja nagyon közel kerül egymáshoz.

Magyarország

Magyarországon a segítő szakmák csaknem két évtizednyi kényszerű szünet után, a hatvanas évek közepétől kezdtek fokozatosan újraéledni (Pik, 2001), tehát a fejlett országok gyakorlatára alkalmazott korszakolás itt semmiképpen nem helytálló.

Az újjáéledés első jól érzékelhető jele a nevelési tanácsadók rendszerének kialakítása volt. Ez Mérei Ferenc és tanítványai nevéhez fűződik. A nevelési tanácsadók stábját kezdetben elsősorban pszichológusok, majd gyermekorvosok, gyermekpszichiáterek, pedagógusok, gyógypedagógusok alkották. Az itt dolgozó szakembereknek hamarosan szembe-sülniük kellett azzal, hogy a terápiás folyamatban elért eredményeket rövid idő alatt leronthatja a gyermek kedvezőtlen társadalmi környezete. Ezért 1972-től családgondozókat alkalmaztak, akiknek elsődleges feladata a környezet minőségének javítása, a család-gyermek-iskola-tanácsadó viszonyrendszerben zajló kommunikáció könnyítése volt. Tevékenységük tartalmát tekintve szociális munkát végeztek – szociális munkás identitás nélkül.

A budapesti nevelési tanácsadók FPI-beli szakfelügyelője a fővárosi nevelési tanácsadókat látogatva konzultált a fiatalabb kollégákkal, támogatást nyújtott nekik, megbeszélte velük az esetekkel kapcsolatos dilemmáikat – tulajdonképpen szupervíziót nyújtott, valószínűleg anélkül, hogy erre a tevékenységére mint szupervízióra gondolt volna (Pik, 2001). A hetvenes évek közepétől a Fővárosi Pedagógiai Intézetben rendszeresen tartottak esetmegbeszélő csoportokat, ami az amerikai terminológia szerint egyértelműen csoportos szupervízió volt – ismét a fogalmak ismerete nélkül.

A segítő intézmények rendszerének kialakulásában a következő mérföldkövet a családsegítő központok kialakítása jelentette, 1985-től. Ez volt az első olyan intézmény-típus, melyet kifejezetten azzal a céllal hoztak létre, hogy személyes szociális szolgáltatásokat nyújtson. Az itt dolgozók szupervíziós igényei nyomán jött létre a Mentor Egyesület 1988-ban (A

Mentor Egyesület története, 1996) a családsegítőkből dolgozó pszichológusokból, akik fontos feladatuknak tartották, hogy a pszichoterápiás munka „mintha-terében” szerzett korábbi tapasztalataikat átalakítsák a szociális munka „reális terében” alkalmazható tudássá. Magyarországon ekkor még nem voltak képzett szociális munkások (1994-ben kapott diplomát az első évfolyam), főleg az olyanok hiányoztak, akik másoknak szupervíziót tudtak volna nyújtani, így a szociális munka szupervízióját átmenetileg más szakmák képviselői (főként pszichológusok) látták el. 1995-től a Mentor Szociális Munka Szupervíziós Egyesület már nem kizárólag a szociális munkásoknak szupervíziót nyújtó pszichológusok civil szervezete: koncepciójuk változását a szervezet nevének változása is mutatja. Az egyesület szupervíziós modellje szerint a szupervizor független, nem az intézmény tagja, ugyanakkor a szupervíziót szakma-specifikus, tehát az adott területen jelentős tapasztalattal rendelkező szakember végezheti. Az egyesület tagjainak nagy része az analitikus hagyomány szerint képződött, így munkájukban ennek a tradíciónak a hatása érvényesül.

Ugyanebben az időben, a kilencvenes évek elején alakult meg a Supervisio Hungarica munkacsoport, mely a szupervízió európai koncepciójának meghonosítását tűzte ki céljául; valamint a szupervízió önálló szakmaként való meghonosítását, és a képzés kialakítását. 1993-ban jött létre az a szakmai együttműködés, melynek keretében két hollandiai és egy német szupervizor-képző intézmény tanárai kezdtek el a magyar tanárok felkészítését (Sárvári, 1996c). E munka nyomán indult el 1997-ben a Hajnal Imre Egészségtudományi Egyetemen a posztgraduális szupervizor képzés, majd néhány évvel később létrejött az *International Business School*ban folyó képzés. Az 1990-től 96-ig tartó időszak eseményeit részletesen bemutatja a *Család, Gyermek, Ifjúság* című lap 1996/4-es tematikus számában megjelent kronológia.

A 1990-es évektől számos terápiás technika, segítő eljárás került be Magyarországra, mely mind hozta a maga módszer-specifikus szupervíziós rendszerét (családterápiás iskolák, Gordon, videotréning stb.).

A szupervízió terén tehát napjainkban meglehetősen vegyes képet találunk, de az irodalom alapján úgy tűnik, ez nem egyedülálló jelenség: Angelika Gotthard-Lorenz (1996) hasonlóan sokszínű helyzetről számol be Bécsben, Sárvári György (1996b) Németországban, Louis van Kessel (1996) más európai országokban.

Az ELTE-n 2005-ben indult szupervizor-képzés éppen a sokszínűsége kíván reflektálni, nem köteleződik el egyik irányzat mellett sem, de csak szociális területről vesz fel, és alapvetően e terület számára képez szupervizorokat.

Irodalom

- Andersen, Tom (2001): A visszajelző csoport. Budapest, Animula
Bagdy Emőke (1997): Mi a szupervízió, az önismereti munka és a pszichoterápia? *Pszichoterápia*, 6. 425–431.

SZOCIÁLIS MUNKA

- Bagdy Emőke, Wiesner Erzsébet /szerk./ (2005): Szupervízió: egyén – csoport – szervezet. Print-X-Budavár K.
- Bakó Tihamér (2005): Töréspontok mentén: fejezetek a szupervíziós munkából. Budapest: Psycho Art, 2005
- Bar, Rina – Elieli, Lev (2003): Egy intézmény önvizsgálata. Pszichiátria 12. évf. 1. sz
- Bauman, Zygmunt (2002): A globalizáció: társadalmi következmények. Szukits Könyvkiadó, Budapest
- Bálint Mihály (1990): Az orvos, a betege és a betegség. Budapest, Animula
- Beck, Ulrich (2003): A kockázat-társadalom. Századvég, Budapest
- Bernard, Janine M. – Rodney K. Goodyear: Fundamentals of Clinical Supervision. Allyn and Bacon, Boston, London, 1998
- Bowlby, J. (1969): Attachment and Loss, Volume I. Attachment. London, The Hogarth Press
- Bowlby, J. (1973): Attachment and Loss, Volume II. Separation: Anxiety and Anger. London, The Hogarth Press
- Bowlby, J. (1980): Attachment and Loss, Volume III. Loss. London, The Hogarth Press
- British Association for Counselling (1996): Code of Ethics and Practica for Supervisors of Counsellors. Rudby, BAC
- Brown, Allan – Bourne, Iain (1996): The Social Work Supervisor. Open University Press, Buckingham, Philadelphia
- Casement, Patrick (1999): Páciensektől tanulva. Animula, Budapest
- Clow, Ch. (1998): Managing Endings in Practice Teaching. In: Lawson, H. /ed/: Practice Teaching-Changing Social Work Jassica Kingsley Publishers, London, Philadelphia
- A Család, Gyermek, Ifjúság c. folyóirat tematikus száma, 1996/4.
- Dale, Peter; Davis, Murray; Morrison, Tony; Waters, Jim (1999): Veszélyes családok, veszélyes segítők /részlet/ Család, Gyermek, Ifjúság, 3. szám
- Füredi János – Németh Attila – Tariska Péter (2003): A pszichiátria magyar kézikönyve. Medicina, Budapest
- Geissler, Karlheinz, A. (1996): Szupervízió a modernben – modern szupervízió. In: Norbert Lippenheimer (szerk.): Tanulmányok a szupervízió köréből. Supervisio Hungarica
- Gilbert, Niel (1998): Szolgáltatásból társadalmi ellenőrzés: a jóléti reform hatásai a szociális munkások szakmai gyakorlatára az Egyesül Államokban. Esély, 6. szám
- Gosztonyi Géza (1996): Mi a szupervízió? Álláspontok a szociális munka szupervíziójáról. BSZF
- Göncz Kinga (1997): Szeretet és harag a szociális munkában, a szociális munkások szupervíziójában. In: Lukács Dénes (szerk.): Szeretet és harag az analitikus pszichoterápiában. Animula, Budapest
- Hargens, Jürgen; Grau, Uwe (1992): Konstruktivista szemléletű szupervízió. Pszichoterápia, 1992., 1. szám, 27–30.
- Hawkins, Peter – Shohet, Robin (2000): Supervision in the Helping Professions. Second edition. Open University Press, Buckingham, Philadelphia
- A Háló tematikus száma
- Hegyesi Gábor – Kozma Judit (2002): A szociális munka – áttekintés. In: Kozma Judit (szerk.): Kézikönyv szociális munkásoknak. Szociális Szakmai Szövetség.
- Horváth Tünde (2004): Helyzetkép a magyarországi coachingról. Pszichoterápia 4. szám
- Jordan, Bill (2003): „Kemény szeretet” – Szociális munka, társadalmi kirekesztés és a „harmadik út”. Esély, 4. szám
- Kadushin, Alfred (1992): Supervision in Social Work. Third edition. Columbia University Press, New York, Chichester, West Sussex
- Kahn, Eva, M. (1979): The Parallel Process in Social Work Treatment and Supervision.

- In: Social Casework: The Journal of Contemporary Social Work Family Service Association of America
- Kelemen Gábor (1996): Szupervízió a családterápiában. *Pszichoterápia* 2. szám 103–113.
- Kelemen Gábor (2003): Szupervízió az addiktológiában: Interdiszciplináris team-szupervízió. *Addiktológia*, 2. 65–84.
- Kertész Erzsébet – Németh László (1996): A szupervízió „szupervíziója”. *Háló* 5. szám
- Kessel, Louis van (1996): Előszó. In: Kessel, Louis van – Sárvári György: *Tanulmányok a szupervízió köréből. II. Supervisio Hungarica*
- Kessel, Louis van – Haan, Dinie (1996): Holland szupervíziós koncepció: az alapvető jellegzetességek modellje In: Kessel, Louis van – Sárvári György: *Tanulmányok a szupervízió köréből. II. Supervisio Hungarica*
- Kleinberg, K. J., PhD (2000): Szupervíziós szövetség és pszichodinamikus csoportpszichoterapeuta képzés *Pszichoterápia*, 5. szám, 345–354.
- Kolb, D.A. (1984): *Experimental learning. Experience as the source of learning and development.* Englewood Cliffs, New York, Prentice Hall
- Kovács Győző: A telefonos lelkisegély szolgálatok képzése és szupervíziója a pszichodráma alkalmazásával
<http://www.communio.hu/plebania/konyvtar/szakdolgozat/szakdolgozat005.htm>
- Kovács Vilma (1933/93): Kiképző analízis és kontroll analízis. In: *Lélekelemzési tanulmányok.* Budapest, Somló 240–248. (Reprint: Budapest, Párbeszéd–T–Twins, 1993)
- Lorenz, Walter (2003): Szociális munka Európában – áttekintés és jövőbeli irányok. *Esély*, 3. szám
- Liotard, J-F. (1993): *A posztmodern állapot.* Századvég, Budapest
- Mattinson, J. (1975): *The Reflection Process in Casework Supervision.* London, Institute of Marital Studies
- A Mentor Egyesület állásfoglalása a szociális munka szupervíziójáról (1996). *Család, Gyermek, Ifjúság*, 4. szám
- A Mentor Egyesület története (1996). *Család, Gyermek, Ifjúság*, 4. szám
- Munson, Carlton, E. (2002): *Handbook of Clinical Supervision. Third Edition.* The Haworth Social Work Practice Press, New York, London, Oxford
- O'Donoghue, Kieran: *Supervision: From Rhetoric to Reality*
<http://pages.prodigy.net/lizmitchell/volksware/supervisionfuture.htm>, 2005. december 28.
- Petróczi E. (2002): *A humán szférában előforduló stresszor tényezők és a munkahelyi kiegészítés.* Ph.D disszertáció, Debrecen 2002.
- Pettes, Dorothy E. (1967): *Supervision in Social Work: A Method of Student Training and Staff Development.* Allen & Unwin, London
- Pénzes Eszter (1999): *Segítők segítése: szupervízió.* Ursus
- Pik Katalin (2001): *A szociális munka története Magyarországon (1917–1990).* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Pik Katalin (2002): *Ráhangelő. Szupervíziós tapasztalatok.* Sík Kiadó, Budapest
- A *Pszichoterápia* c. folyóirat körkérdése a szupervízióról (2005). *Rovatvezető Szőnyi Gábor.* 6.szám
- Richmond, Mary E. (1917): *Social Diagnosis.* Russel Sage Foundation, New York
- Rohde, Maria (2002): Bálint-csoport vezetés az elvárások és a valóság tükrében *Pszichoterápia* 2. szám, 87–93
- Sárvári György (1996a): Az európai és amerikai szupervíziós modellek néhány eltérése. *Család, Gyermek, Ifjúság*, 4. szám
- Sárvári György (1996b): Az európai és az angolszász szupervíziós gyakorlat néhány

SZOCIÁLIS MUNKA

- eltérése a szupervízió folyamattanulásának tükrében. In: Luis Kessel, Sárvári György (szerk.): Tanulmányok a szupervízió köréből. Supervisio Hungarica
- Sárvári György (1996c): A Supervisio Hungarica munkacsoport koncepciója. In: Gosztanyi Géza (szerk.): Mi a szupervízió? Álláspontok a szociális munka szupervíziójáról. Budapesti Szociális Forrásközpont
- Sárvári György (1999): A tapasztalati tanulás folyamatának néhány kiemelt szempontja a szupervíziós csoportmunkában. In: Metalépés, Animula, Budapest
- Schön, Donald, A. (1983): The reflective practitioner: how professional think in action. New York, Basic Books
- Schön, Donald, A. (1991): Educating the Reflective Practitioner. Jossey-Bass Publisher, San Francisco és Oxford
- Searles, H. F. (1955): The informational value of the supervisor's emotional experience. In: Collected Papers on Schizophrenia and Related Subjects. London, Hogarth Press
- Somorjai Ildikó (1996): Beszámoló a Supervisio Hungarica konferenciáról. Háló, 10. szám
- Studiengang Supervision und Organisationsberatung. Zus Geschichte der Supervision.
<http://www.uni-kassel.de/fb4/verwaltung/homeBE6/supervision/geschichte.html#Pionier>
- Szőnyi Gábor (2001): Szupervízió a pszichoanalízisben: a budapesti modell dilemmája. Pszichoterápia, 2. szám, 85–92.
- Van-e keresnivalója a pszichoterápiás szemléletnek a szervezetfejlesztésben? Van-e keresnivalója a szervezetfejlesztői szemléletnek a klinikumban? Szőnyi Gábor interjúja Csanádi Péterrel, a Szervezetfejlesztők Magyarországi Társasága elnökével. Pszichoterápia 2003/3
- Luis van Kessel, Norbert Lippenheimer, Sárvári György és Wiesner Erzsébet /szerk./ (1996–98) Tanulmányok a szupervízió köréből. I–III. Supervisio Hungarica
- Vogelauer, Werner (2002): A coaching módszer ABC-je: a sikeres tanácsadó gyakorlati kézikönyve. Budapest, KJK-Kerszöv
- Vogelauer, Werner (2002): Coaching a gyakorlatban: vezetőik szakszerű tanácsadása és támogatása. Budapest: KJK-Kerszöv
- Watzlawick, Paul; Weakland, John, H.; Fisch, Richard (1990): Változás: A problémák keletkezésének és megoldásának elvei. Budapest, Gondolat
- Wiesner Erzsébet (1996): Szupervízió a gyermekvédelemben. Család, Gyermek, Ifjúság, 4. szám
- Wilson, Suanna J. (1981): Terepoktatás. A szupervízió technikája. Fordította Szentmihályi Tamás. Kézirat
- Winnicott, D. W. (1965) Maturational Processes and the Facilitating Environment. London, Hogarth Press
- Zorga, Sonja (1997): Supervision Process Seen as a Process of Experimental Learning. The Clinical Supervisor, Vol. 16(1)

MÓZER PÉTER

Társadalmunk jövedelmi–munkaerő-piaci helyzete

Az év elején megjelent a Tárki Monitor Jelentések új kötete.¹ A Jelentés több témakör mentén² mutatja be és elemzi a magyar társadalmat. A Monitor-vizsgálat adatfelvétele 2005. szeptember 1. és október 15. között zajlott, összesen 2058 háztartás körében (az elemzett háztartások száma ennél kevesebb, 2020 háztartás).

A következőkben olyan területeket választottam e széles témakínálatból, amely – érzésem szerint – a szociálpolitikát gyakorló szakemberek érdeklődését biztosan felkeltheti. Ezek a következők: társadalomszerkezet (2. fejezet), munkaerő-piaci változások (5. fejezet), valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek (1. fejezet) és a szegénység (3., 4. fejezet) alakulása. Természetesen ehhez nemcsak a 2005-ös kutatás eredményeit használtam, hanem igyekeztem más adatforrásokat is figyelembe venni.

Osztálytársadalom?

A címben feltett kérdésre a Tárki kutatói (is) már hosszú ideje keresik a választ. Kutatásaik fő iránya, hogy társadalmunk alapszerkezetéről empirikusan is alátámasztott értelmezéseket, leírásokat adjanak (pl. Fábian Z. – Róber P. – Szivós P., 1998, vagy Kolosi T. – Róbert P., 2004). Fontos elméleti kérdés, hogy empirikus adatfelvétel segítségével válaszolni tudjunk erre a felvetésre, hiszen olyan világban élünk, ahol a megjelenő és egyre inkább globálissá váló kockázatokkal – pl. civilizációs és természeti kockázatok, szakképzettséggel összefüggő kockázatok, szegénységi kockázatok, egészségügyi kockázatok – szemben az egyén, a család vagy a mikro-szféra egyre inkább kiszolgáltatottá válik. Sokan úgy vélik, hogy a modern társadalmakra már nem jellemzőek a klasszikus társadalmi osztályosképek. Ehelyett egyfelől inkább a különböző életmódokról, -stra-

1 A dokumentum teljes terjedelmében, Fekétén, fehérén címmel megtekinthető és letölthető a www.tarki.hu weboldalon.

2 Ezek a következők: *jövedelem-eloszlás; társadalomszerkezet; szegénység; foglalkoztatás, keresetek; humántőke fejlesztés; fogyasztási jellemzők; háztartási megtakarítások; info-kommunikációs struktúra valamint lakossági elégedettség alakulása a háztartásokban; választókorú népesség társadalomszerkezete és politikai tagoltsága.*

tégiákról, társadalmi miliók színes világáról, másfelől – ahogyan ezt Beck (2003) nevezi – „a civilizáció önveszélyeztető képességéről” beszélhetünk. Olyan világ ez, ahol a kockázatok felosztásával és növekedésével „társadalmi veszélyeztetettség-helyzetei” jönnek létre, ahol olyan negatív társadalmi trendekkel kell számolnunk, mint az alacsony foglalkoztatottság és a magas eltartotti létszám (foglalkoztatási trend), s ezzel párhuzamosan az idősödő társadalmak új típusú kihívásaival (demográfiai trend). Olyan világban élünk, melyben egyfelől növekszik az idős emberek és az iskoláskorúak aránya, másfelől a termelés, a foglalkoztatás és a jövedelem közötti kapcsolat mind lazábbá válik, valamint az egyre csökkenő létszámú aktív dolgozó népesség forrásainak mind számottevőbb részét kénytelen arra fordítani, hogy eltartsa azokat, akik még, illetve már nem dolgoznak, valamint azokat is, akik soha nem, vagy csak „ideig-óráig” fognak dolgozni.

Ezen régi-új jelenségek operacionalizálása, empirikus módszerekkel való leírása hozzásegít minket ahhoz, hogy megértsük, mi történik társadalmunkban, milyen a társadalom vertikális differenciálódásának mintázata, és hogy e folyamatok miként hatnak az egyenlőtlenségekre. A Tárki kutatói szerint (Kolosi Tamás, Dencső Blanka) a társadalmi változások lényegét tekintve „egy stabil társadalomszerkezeten belüli mozgásokra utalnak. A szakképzetlenek csökkenése, a nagyvárosok irányába való elmozdulás, az öregedés és a nem hagyományos családi együttélések terjedése mind a stabil társadalomszerkezetű fejlett társadalmakra jellemző mozgások.” (Kolosi T. – Dencső B. 2006:35) Ennek a megközelítésnek az alapját az osztályhelyzet vagy rétegződési pozíció adja, melynek definíciója: „osztályhelyzetnek nevezzük a népességnek mindazon csoportosításait, amelyek a családtagok munkaszervezetekben elfoglalt helye alapján képeznek hierarchikusan egymás felett elhelyezkedő csoportokat, rétegeket”. (Kolosi T. – Dencső B. 2006:33) Ehhez a meghatározáshoz rendelt változókat „egészítik ki”, pontosítják, valamint erősítik vagy gyengítik az egyéb, nem jövedelem-típusú változók, úgymint lakáshelyzet, fogyasztási szerkezet, valamint minden olyan változó, amely befolyásolja az életkörülményeket (pl.: iskolai végzettség, család-, valamint település-szerkezet). *Az osztályszámok tehát alapvetően a foglalkozási pozíciókra épülnek*, mivel a felmérések azt mutatják, hogy a jövedelmi helyzet erős összefüggést mutat olyan más rétegződési kritériumokkal, mint pl. az iskolai végzettség, a munkamegosztásban betöltött pozíció, a családméret (gyerekek száma), a település nagysága stb. Azaz a társadalmi pozíciót és ezzel együtt az életminőséget meghatározó dimenziók, valamint a jövedelmi helyzet abban az értelemben konzisztensek egymással, hogy ahol alacsony a jövedelmi szint, ott általában alacsony iskolai végzettséggel, rossz munkaerő-piaci státussal (és lakáshelyzettel), nagycsaláddal találkozunk. És fordítva: ahol az előbb említett mutatók magas értéket jelentenek, ott a relatív jövedelmi pozíció igen magas. Ennek megfelelően a jövedelmi helyzet nemcsak azért alkalmas mutatószám a társadalmi egyenlőtlenségek mérésére, mert ennek nagysága meghatározza a családok fogyasztását, hanem azért, mert az esetek többségében a jövedelmi helyzet egy sor, a társadalmi helyzet szempontjából jelentős változó értékét is „magában hordozza”. Ha a jövedelem réteghatásait „lefordítjuk” telepü-

lés-, valamint családtípusokra, akkor azt találjuk, hogy jellemzően a városban (főként Budapesten) élő gyermektelen, vagy egy(-két) gyermekes családok azok, akik a társadalmi hierarchia felső régióiban foglalják el pozíciójukat, és ha ennek ellenkezőjét nézzük, akkor „lent” jellemzően a kistelepülésen élő és sokgyermekes, egyszülős családformációkat találjuk.

Osztályszempontból tehát „egy hármass osztású társadalom rajzolódik ki”, ahol a társadalmi törések néhol szakadékká szélesednek. Azaz az elmúlt évtizedben ezek a szakadások, társadalmi törések „fent” (a legfelül lévők és a többiek között) szakadékká mélyültek, hiszen a társadalmi hierarchia tetején egy vékony, mindössze nagyjából három százaléknyi csoport található (tőkések, felső menedzserok, szabadfoglalkozású értelmiségiek), amely a hazai erőforrások jelentős százaléka felett rendelkezik. „Ezt követi az értelmiség és a kisvállalkozók felső középosztálya, majd a belsőleg erősen differenciált szolgáltató-munkásosztály, ahol az éves egy fogyasztási egységre jutó nettó jövedelem nem haladja meg az egymillió forintot. Egy finomabb elemzésnek ezen a körön belül kell megkülönböztetnie az alsó középosztályt a depriváltaktól és szegényektől. Ebben a megkülönböztetésben pedig szerepet játszik a háztartástagok foglalkozása és képzettsége, de feltehetőleg egyéb tényezőknek még fontosabb szerepe van.” (Kolosi T. – Dencső B. 2006:36) *A szakadékok nemcsak felül, hanem „lent” is tapasztalhatók, mivel a társadalom nagyjából harmadában – amely inkább társadalmi halmaz, mint társadalmi osztály, hiszen rendkívülien polarizált, tagolt helyzetű társaságról van szó – mindenképpen közös, hogy az egzisztenciális helyzet törekenny, s a tagok számottevő tartalékokkal alig, vagy egyáltalán nem rendelkeznek. A helyzetük tehát igen különböző, és így az életlehetőségeik is eltérőek. Egy részüknek a társadalmi felzárkózás lehetősége mára adott, de többségük számára szinte állandó fenyegetettséggé vált a társadalmi lecsúszás rémképe, mert a mai magyar társadalom egy része olyanra bizonytalanságban él, hogy jelenlegi helyzete könnyen lehet csak pillanatnyi állapot, amely bármikor elillanhat, a semmibe veszhet.*

Ezt a helyzetet jól mutatja, ha a munkaerőpiachoz való viszony vonatkozásban azt a kérdés tesszük fel, hogy milyen erősen kapcsolódik valaki a munkaerőpiachoz. Ennek mérésére Ferge Zsuzsa (Ferge Zs. 2005:19–22) két dimenziót (tőké, valamint a munka biztonsága) vezet be, ahol az egyén helyzetét egy gyenge–erős kötődést mutató, kétdimenziós koordináta-rendszerben ábrázolja. Ez határozza meg a munkavállaló munkaerő-piaci pozícióját.

A munkaerő-piaci helyzet

„A rendszerváltozás óta a magyar gazdaság és munkapiac három fejlődési szakaszát figyelhetjük meg:

1. transzformáció és stabilizáció (1990–1997),
2. gyorsan fejlődő gazdaság (1998–2000),
3. lassuló gazdaság és növekvő egyensúlytalanság (2001–).

Az első szakaszt a strukturális átmenet jellemezte: nyílt és tömeges munkanélküliség, hirtelen, drasztikus visszaesés a foglalkoztatásban,

majd enyhe növekedés. A GDP először súlyosan lecsökkent, majd lassan emelkedni kezdett. Az 1994-es választási év, valamint 1997 kivételével a nettó reálbérek mindvégig estek. A *második szakasz* viszonylag magas GDP-növekedéssel, valamivel alacsonyabb reálkereset-növekedéssel és a foglalkoztatás valamelyest meggyőzőbb emelkedésével járt együtt. A *harmadik szakaszban* a foglalkoztatás növekedése megtorpant, s a – nemzetközi összehasonlításban – rendkívül alacsony 50–55 százalékos ráta körül látszik stabilizálódni, s csak remélhetjük, hogy a mára már romló tendencia nem marad tartós.” (Horváth H. – Hudomiet P. 2005:17) Az adatok ismertek: 1989-től a foglalkoztatottak száma közel 28 százalékkal (1,5 millió ember) csökkent. Mára ugyan túl vagyunk a mélyponton, de az előrejelzések azt mutatják, hogy a munkaerőpiac bővülése csak szerény mértékű lehet; hosszú távon is azzal kell számolni, hogy a foglalkoztatottak létszáma nem fog számottevő mértékben bővülni.

Az elmúlt időszak átalakulásának vesztesei egyértelműen azok, akik korábban az alacsony termelékenységű, mára versenyképtelenné vált ipari és mezőgazdasági munkahelyeken dolgoztak, és nem találtak maguknak új munkát a megváltozott munkaerő-piaci szerkezetben. E munkaerő-piaci történet mind iskolázottsági, mind demográfiai, de területi értelemben is leképződik. Az iskolai végzettség szerint természetesen számottevő különbségeket találunk aszerint, hogy milyen az illető iskolázottsági szintje. Továbbra is jelentős az alacsony végzettségi szinttel rendelkezők munkanélkülisége, valamint munkaerő-piaci inaktivitása.

A demográfiai folyamatok közül érdemes kiemelni, hogy az alacsony képzettségű fiatalok foglalkoztatása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik, és az adatok azt mutatják, hogy az elmúlt három évben tovább nőtt e korcsoportok munkanélkülisége, amely elől „a fiatalok könnyen a feketegazdaság zsákutcájába menekülhetnek”. (Horváth H. – Hudomiet P. 2005:17)

A térbeli elrendeződést illetően igen erős területi egyenlőtlenséggel találkozhatunk: az ország ez ügyben mára inkább három, mintsem két részre szakadt. A legrosszabb helyzetű a strukturális átalakulás által leginkább sújtott Észak-Magyarország és Észak-Alföld. A foglalkoztatási ráta³ az országos átlag alatti, de az előző régiókhoz képest jobb helyzetben vannak a Dél-Dunántúli és a Dél-Alföldi régiók. Országos átlag feletti rátával rendelkezik a többi régió, azaz a két dunántúli (közép és nyugat), valamint a közép-magyarországi terület. Ide kívánkozik két megjegyzés. Az egyik, hogy ez a hazai viszonylatban magas foglalkoztatási ráta csak néhány újonnan csatlakozott (Szlovákia, Lengyelország, balti országok), valamint néhány mediterrán ország (Olaszország, Spanyolország) vonatkozásban mondható magasnak. A legjobb hazai mutatók nagyon messze állnak a többi uniós ország átlagaitól. A másik, hogy a különbségek igen masszívnak tűnnek, hiszen a kilencvenes évek elején is hasonló megoszlással találkoztunk, azzal a kiegészítéssel, hogy – leszámítva az észak-nyugati országrészeket – a helyzet rosszabbodott (1. ábra).

³ Ez esetben a foglalkoztatási ráta a 15–64 éves népességre számolva (ld. Munkaerő-piaci Tükör, 2004, 9.1. táblázat).

1. ábra Regionális különbségek: foglalkoztatási ráta

Forrás: Munkaerő-piaci Tükör, 2004; 9.2. ábra

Megjegyzés: Ez esetben a foglalkoztatási ráta a 15–64 éves népességre számolva.

A foglalkoztatottsági szint tehát elmarad az EU átlagától, ezzel is csökkentve Magyarország versenyképességi potenciálját. A legális keresetek vizsgálata mellett (lásd következő részeket) lényeges kérdés, hogy milyen az informális (fekete-szürke) munka⁴ mértéke mondjuk a legális jövedelmekhez képest, valamint az egyes háztartások között milyen eloszlási mintázatot mutatnak a kapott adatok. A felmérés szerint az összes megkérdezett háztartás nem egészen 8 százaléka, az aktív háztartásoknak mintegy a 12 százaléka nyilatkozott úgy, hogy bevételeik között szerepel informális jövedelem is. Az informális munkajövedelmek megoszlási mintázatát tekintve nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy „az összes háztartás esetében mindhárom évben [2001, 2003, 2005] U-alakú görbét kapunk, ami arra utal, hogy az informális jövedelmek egyaránt szolgálnak a nagyon alacsony jövedelmek kipótlására és a magas jövedelem szaporítására.” (Girasek E. – Sik E. 2006:84) Trendjében azonban az adatok változást mutatnak, jelesen „az informális munka védekező jellege válik egyre erősebbé”, azaz az informális munka az alacsonyabb jövedelműek esetében stabilan a megélhetés fontos eleme. Ahogy a szerzők fogalmazzák: „az informális munka egyre inkább a túlélés, mint a gazdagodás eszköze”.

Más munkájában Sik Endre (2000) arra is felhívja a figyelmet, hogy a

⁴ Ebben a részben – követve a Monitor Jelentés metodológiáját – informális munka alatt a következő munkajövedelmeket értjük: különmunka, alkalmi munka, és a borraivaló, illetve hálapénz. Ez szűkíti a nem legális jövedelmek igen színes tárházát, így a továbbiakban levont következtetéseket az átlagos survey adatfelvételtől származó adatoknál még óvatosabban kell kezelni.

tartós munkanélküliség pozitívan korrelál a feketemunka jelenségével. Ha az előzőekben bemutatott jelenségekhez (területi különbségek, feketemunka elterjedése) hozzávesszük még, hogy „minél nagyobb a munkanélküliség átlagos hossza, annál nagyobb a nem súrlódásos munkanélküliek aránya” (Horváth H. – Hudomiet P. 2005:19), akkor egyértelműen megállapítható, a hazai társadalompolitika egyik legégetőbb problémája az inaktivitásként jelentkező hosszú távú munkanélküliség, amely egyértelműen a kistérségek jellemzője, azaz a hátrányok kumulálódása; a „rossz helyzetek” kialakulása olyan települési hátránnyal párosul, amelyben a kiilleszkedési folyamat nemcsak társadalmi, hanem területi értelemben is megjelenik. Ehhez rögtön hozzátehetjük, hogy a szociális szolgáltatások jellemzően éppen kistelepülési szinten hiányoznak. Ha mindezeket számba vesszük, igen csak elkésztő képet kapunk. *A társadalom szövetéből kiszakadt, vagy csak gyengén kötődő társadalmi rétegekkel és csoportokkal nem csupán az a gond, hogy híján vannak a szükséges erőforrásoknak, hanem az is, hogy gyengén (alig) vagy egyáltalán nem integrálódnak a gazdaságba, a munkaerőpiacba és a társadalomba.* Számukra az elmúlt időszak olyan negatív spirált „eredményezett”, amelyet a jövedelemnélküliséggel, inaktivitással, munkanélküliséggel, szegénységgel, a különféle területi-társadalmi hátrányok kumulálódásával jellemezhetünk.

Jövedelem-eloszlás

Mára nyilvánvalóvá vált, hogy a piactudományi átalakulásnak nagy számú vesztese lett, egyre több családot érintett az elszegényedés, a jövedelemvesztés. Ezt példázzák azok a folyamatok, amelyek jövedelmekre gyakorolt hatása a jövedelmek szerkezetének átrendeződésében, valamint a jövedelmi különbségek szélesedésében érzékelhető.

A különböző kutatási adatokból – az összes módszertani bizonytalansága ellenére – tudjuk, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség növekedése nem a rendszerváltás terméke. Igaz, a felmérések tanúsága szerint először mérséklődtek (a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek elejéig), de az ezt követő időszakban, nagyjából a nyolcvanas évek elejétől nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek. A rendszerváltás óta ez a szélesedési trend felerősödött, hiszen az 1982 után elinduló növekedés a rendszerváltás első éveitől felgyorsult, majd ez az igen gyors és intenzív tendencia a kilencvenes évek vége felé inkább stagnált. Tudom, hogy egy adatfelvételtől nem lehet hosszú távú folyamatra következtetni, a legfrissebb adatok szerint azonban az előzőekben írt folyamat megtörni látszik. (2. ábra) Annak eldöntése tehát várat magára, hogy új szakaszból van-e szó, vagy csak valamilyen extremitással van dolgunk.

2. ábra Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlása alapján számított Gini-együttható alakulása 1962 és 2005

Forrás: Tóth I. Gy., 2006 (Tárki Háztartás Monitor 1.1. ábra)

„Az árnyalt értékeléshez az is hozzá tartozik, hogy miközben 1987 és 1992 között csökkenő jövedelmi szint mellett nőtt az egyenlőtlenség, 1996 és 2000 között a jövedelmi szélső értékek arányai nem változtak, de a jövedelmek szintjeinek növekedése egyben a szélső értékek közötti különbségek növekedésével is járt” – jegyzi meg Tóth István György (Tóth I. Gy. 2005a:140). A Tárki Háztartás Monitor vizsgálat 2000–2003 közötti periódusában, úgy tűnt, újabb szakasz kezdődött: ismét növekedtek a jövedelem-egyenlőtlenségek. A legutóbbi felmérés szerint a 2000–2003 közti periódushoz képest 2005-ben a jövedelmi egyenlőtlenség szintje csökkent, az „ez évi vizsgálatunk legfontosabb eredménye, hogy összességében, bármilyen egyenlőtlenségi mutatót is vizsgálunk, legutóbbi, 2003-as vizsgálatunkhoz képest véve csökkentek az egyenlőtlenségek. (...) Valamennyi hasonló [jövedelmi egyenlőtlenségi] mutató (eltérő mértékben ugyan) bizonyos mértékű csökkenést mutat. Összességében az egyenlőtlenségi mérőszámok nagysága nagyjából azt a képet mutatja, amely 1996 és 2000 között jellemezte a magyar jövedelem-eloszlást” – áll a Tárki Monitor felvételt ismertető dokumentumban. (1. táblázat)

A továbbiakban a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását két metszetből vizsgáljuk:

1. A különböző jövedelmi decilisek növekedési dinamikája.
2. A jövedelem-eloszlás különböző mutatók alapján.

A különböző jövedelmi decilisek növekedési dinamikája

Az egy főre jutó személyi jövedelmekből képzett decilisek havi átlagjövedelmei két szélső (legfelső és legalsó) tizedének különbsége a 2003-as 8,4 értékről 2005-re 7,6-re szűlyedt. Ennél alacsonyabb mértéket 2000-ben, 1998-ban, valamint 1996-ban és az ezt megelőző időszakban mértek, azaz a

legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmi tized átlagjövedelmének aránya – az elmúlt bő másfél évtizedben – a 2005 évihez képest csak 1999-ben, valamint 2001 és 2003 között⁵ volt magasabb.

Egy másik mutató hasonló eredményt hozott. Az itt használt egyenlőtlenségi indikátor azt mutatja, hogy hányszorosára növekedett az egy főre jutó háztartási jövedelem az egyes tizedekben, az alábbiakban ismertetett évek között (2. táblázat).

Ha a különböző jövedelmi tizedek szerinti csoportok nominális növekedési dinamikáit összevetjük az átlagok növekedési ütemével, akkor a következő főbb összefüggések mutatkoznak:

- Az alsó harmad abszolút mértékben mért növekedése, leszámítva a 2003 és 2005 közötti időszakot, minden vizsgált időintervallumban átlag alatti értéket mutat. Eszerint 1992 és 2005 között az alsó harmad és a felső tized azokat a csoportokat jelenti, amelyek átlagos szint alatti növekedést „produkáltak”. A többi tized átlag feletti növekedése következett be.

- Az 1998 és 2005 közötti időszakban mindössze a három felső decilisben átlag feletti az abszolút értelemben vett emelkedés. Az alsó három tized növekedési üteme számottevő mértékű elmaradást mutat az átlaghoz képest.

- Az előző bekezdésben írt összefüggés érvényes a 2000 és 2005 közötti időszakra is, azzal a pontosítással, hogy ebben az időintervallumban a középső tizedekben (6–7. decilis) mért abszolút értéknövekedés nagyobb mértékű, mint az átlagos növekedés.

- A 2003 és 2005 közötti periódusban a legalsó tizedben átlag feletti mértékű abszolút jövedelemnövekedést regisztrálhatunk. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg az 5–9. tizedekben is. Azaz átlag alatti növekedést a 2–4., valamint a legfelső decilisekben tapasztalhatunk.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a jövedelmi létra alján lévő családok helyzete romlott a vizsgált periódusokban. Ez alól a negatív jelenség alól csak a 2003 és 2005 közötti időszak kivétel, amikor a legalsó tized növekedési üteme, ha szerény mértékben is, de meghaladta az átlagos növekedés szintjét. Igaz, az utána következő két tized értékei közel azonos mértékben alakultak, mint az átlag értékei.

A jövedelem-eloszlás különböző mutatók alapján

Az 1. táblázatban lévő különböző egyenlőtlenségi mutatók nagyjában-egészében azt jelzik, hogy 1987 és 1996 között a jövedelmi egyenlőtlenségek jelentősen nőttek (különösen 1987 és 1992 között). Az 1996 és 2000 közötti periódusra azt mondhatjuk, hogy a jövedelmi olló nem szélesedett tovább, a jövedelmi egyenlőtlenség elég magas szinten stagnált. Majd az ezt követő szakaszban, 2003-ig ismét a jövedelmek polarizációját láthatjuk. E tendencia ellenkezőjét tapasztalhatjuk a 2003 utáni időszakban. A

⁵ 2002-ben és 2004-ben nem volt Monitor-felvétel, így csak vélelmezhető, hogy 2001 és 2003 között a jövedelmi különbségek a mainál nagyobbak lehettek.

felmérés adatai azt mutatják, hogy a 2005. évi egyenlőtlenségi szint lényegében az 1996. évinek felel meg. Társadalmunk jövedelmi szerkezetére tehát az a jellemző, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségi viszonyok ugyan még mindig magasnak mondhatóak, de az mindenképpen leszögezhető, hogy 2003 óta van egyfajta mérséklődés.

A 3. táblázat adataiból látható, a különböző egyenlőtlenségi mutatók a jövedelemeloszlás különböző részére eltérően reagálnak. Azaz ezek az indexek „abban különböznek egymástól, hogy eltérő súllyal veszik számításba a jövedelemeloszlás különböző részein tapasztalható jövedelemkülönbségeket”. (Szivós P.–Tóth I. Gy., 2001:66) Ennek megfelelően az index egy része az eloszlás alján lévő, tehát az alacsony jövedelmek közötti különbségeknek ad nagyobb súlyt, míg a másik típusok vagy az eloszlás tetejére fókuszálnak, tehát a magasabb jövedelmek közötti különbségeket tekintik fontosabbnak, vagy a középső jövedelmi sávra érzékenyek.

Az 1987 és 2003 közötti időszakot tekintve a jövedelmi eloszlásra számított Gini-együttható, valamint az Atkinson-mérőszámok [A(0,5); A(1); A(2)] és a percentilis arányok hasonló trendet mutattak: „a jövedelemeloszlás közepére érzékenyebb Gini-mutató változékonysága kisebb volt, mint a jövedelemeloszlás szélére érzékenyebb GE(2) mutatóé. A magasabb paraméterrel ellátott Atkinson-mutató (ami a gazdagok iránt kisebb, a szegények helyzetével kapcsolatosan nagyobb fokú érzékenységet tükröz) viszont a periódus végén még csökkent is, ami egybevág (...) a percentilis arányokkal”. Tóth István György szerint (Tóth I. Gy. 2005a: 140) 2003 és 2005 között ilyen nagyfokú együtt járást nem figyelhettünk meg, ugyanis az alsó sávra érzékeny mutatók közül a percentilis-arány enyhén nőtt, ezzel szemben az Atkinson-mérőszám – összhangban a többi egyenlőtlenségi mutatókkal – értéke csökkent, hiszen mind a felső sávra érzékeny mutatók, mind a középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók esetében az értékek – többé-kevésbé azonos mértékű – csökkenését regisztrálhatjuk. S bár az eltelt időszak nagyon rövid (2003–2005), amiből fakadóan az adatok értékelésekor nagyfokú óvatossággal kell eljárni, mégis – egyetértve a Tárki kutatóinak megállapításaival – kijelenthetjük, hogy az elmúlt két év jövedelemegyenlőtlenség-csökkenése „valóságos” volt. Az adatok „egyfelé mutatása” ezt igazolja.

A változások értékelése

A szociálpolitika művelői számára különös fontossággal bír annak kérdése, hogy elsősorban minek tulajdonítható a jövedelem-eloszlás változása? Pontos választ nem tudunk adni, mert rendkívül bonyolult, összetett kérdéssel állunk szemben, ahol ráadásul a különböző hatások eredményei ellentétesek is lehetnek, azaz a hatások bizonyos szint felett kioldódhatnak. Amit logikai úton is könnyű belátni, hogy a jövedelem-eloszlás mintázatát egyrészt a gazdasági változások, ezen belül főként a munkaerő-piaci mozgások (foglalkoztatási szint, jövedelmek alakulása), másrészt az állami redistribúciós politika (adópolitika, jóléti transzferek) befolyásolják. Ennek alapján az elmúlt négy évtized vonatkozásában néhány általános tanulságot is levonhatunk:

1. „Amikor a reáljövedelmek viszonylag jelentős emelkedése a foglalkoztatás bővülésével is párosult, tartósan és erőteljesen csökkentek az egyenlőtlenségek.

2. Amikor a reáljövedelmek bővülése nem járt együtt lényeges foglalkoztatás bővüléssel, a jövedelem-egyenlőtlenségek növekedtek.

3. Amikor viszont a foglalkoztatás és a reáljövedelmek egyaránt és jelentősen csökkentek, a jövedelem-egyenlőtlenségek erősen nőttek.” (Tóth I. Gy. 2005a:150)

A jövedelmi egyenlőtlenség nagyságát tehát a foglalkoztatottság és a reáljövedelmek alakulása igen erőteljes mértékben befolyásolja. Amikor e hatásokat a 2000 és 2005 közti időszakban vizsgáljuk, elmondható, hogy a munkaerő-felmérés adatai szerint a foglalkoztatottak szintje nem, de a létszáma változott. 2000–hez képest 2005-ben mintegy 88 ezer fővel többen voltak a munkaerőpiacon. A létszám bővülése a 2001–2002-es kisebb megtorpanást leszámítva folyamatosnak mondható. A megtorpanás nem véletlen, hiszen ezekben az években történt meg a minimálbér jelentős emelése. Ettől a lépés-sorozattól az akkori kormányzat azt várta, hogy a munkaerőpiac kínálati oldalán kedvező hatásokat fog indukálni. „Látni kell azonban, hogy a kínálat-serkentő politika kockázatos: a segélyek csökkentése vagy a minimálbér emelése a piaci súrlódások növekedéséhez, a foglalkoztatás csökkenéséhez és a szegénység súlyosbodásához vezethet, ha alapvetően keresleti okok vagy mobilitási korlátok állnak az alacsony foglalkoztatási szint háttérében.” (Kertesi G. – Köllő J. 2004:297) A különböző beszámolók szerint (Kertesi G. – Köllő J. 2004, 2005, Kézdi G. és szerzőtársai 2004, Benedek D. és szerzőtársai 2006) a minimálbér-emelések a kormányzati várakozással ellentétes folyamatokat generáltak. A Kertesi – Köllő szerzőpáros (2004) szerint egyfelől 3,5 százalékkal csökkent a foglalkoztatás az 5–20 létszámú kisvállalkozásokban, másfelől romlottak az alacsony bérű és képzetlen munkavállalók elhelyezkedési esélyei (főként a depressziós kistérségekben). Ehhez rögtön hozzá kell tenni, hogy rövid távon a foglalkoztatottak száma érdemben nem változott, inkább a foglalkoztatás-növelés trendjét törte meg, viszont a kereseti egyenlőtlenségek csökkentek (Kézdi G. és szerzőtársai 2004), valamint az informális (fekete-szürke) szektor kiterjedése növekedett (Benedek D. és szerzőtársai 2006). E hatást nem lehet különválasztani más gazdaság történéseitől (gazdasági visszaesés), valamint társadalompolitikai lépéstől. Utóbbi esetben mindenképpen ki kell emelni a 2002-ben bekövetkezett közalkalmazotti béremelést.

Visszatérve a jövedelmi különbségek mérséklődésére, nagyon valószínű, hogy mind a minimálbér-emelés, mind a reálbérek növekedése jelentős szerepet játszott a piaci jövedelmi egyenlőtlenség csökkenésében, hiszen ezek az intézkedések jellemzően a közepes, illetve a magasabb keresetűeknek kedveztek, mivel a jövedelemeloszlás alsó szélén található csoportok többségét nem érték el. Viszont az összes jövedelem által generált különbségek tekintetében a hatás épp ellentétes, illetve ellentétes előjelű lehet. Nézzük, miért. Az majdnem biztos, hogy a legkisebb munkabér emelése tovább mélyítették azt a távolságot, növelték azt a szakadékot, ami a munkaerőpiacon bent lévők és az onnan kiszorulóknak között áll fenn. A közalkalmazotti béremelés esetében mind a csökkenés, mind a növekedés

elképzhető, bár ez a lépés „nagy valószínűséggel az egyenlőtlenségek növekedésével járhatott, hiszen a béremelés a közalkalmazottakat és családjaikat a középső jövedelmi decilisekből a felső középosztályba tolta”. (Tóth I. Gy. 2005a:150)

Elfogadva ezt a logikai érvelést, a jövedelmi egyenlőtlenséget mérő mutatók mégis azt jelzik, hogy összhatásában a jövedelmi polarizáció csökkent, mivel vélhetőleg a háztartáson belüli, különböző jövedelemtípusok eltérő arányai azt eredményezhették, hogy a jövedelmi távolságok mérséklődtek.

Élvben a pénzbeli transferek emelése egyértelműen a jövedelmi különbségek mérséklését hozza magával. Főként így van, ha egyfelől ez reálértékben is növekedést jelent, másfelől a támogatások többségét az alacsony jövedelműek (pl. alsó tized-huszd) kapják. Az elmúlt öt évben a pénzbeli ellátások⁶ reálértékei – leszámítva a 2004-ben a családi pótlékot, gyest, rendszeres szociális segélyt – az előző évihez képest reálértékben is növekedtek (KSH 2004). Az ellátások célzottsága is jónak mondható, hiszen a különböző hozzáférések alapján megállapított transferekhez (csoportosan célzott ellátások, biztosításhoz kötött, illetve valamilyen teszteléshez kötött támogatások) eltérő elosztási mintázat „tartozik”. Például a családi pótlékban részesülők 35 százaléka az alsó huszadban, 15 százaléka a legfelső ötödben él, míg a munkanélküli járadékot kapók 29 százaléka az alsó, 23 százaléka az ezt követő, és 23 százaléka a 4. kvintilisben található. A segélyek majdnem fele (48%) az első ötödben koncentrálódik. (3. ábra)

3. ábra Az egyes társadalmi jövedelmek megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödekben, 2005 (%)

Forrás: saját számítás a Tárki Monitor Jelentések 2006. 1.6. táblázat alapján

⁶ Ezek a következők: öregségi és rokkantsági nyugdíjak, nyugdíjminimum, gyest, gyed, családi pótlék, rendszeres szociális segély.

„Rátérve az állami újraelosztásból származó jövedelmek szóródására, azt láthatjuk, hogy a szociális jövedelmek egyenlőtlensége növekedett, a társadalombiztosítási jövedelmeké viszont csökkent. Mindkét jelenség összességében az összjövedelem csökkentése irányába hat (hiszen, ha a szociális jövedelmek egyenlőtlensége növekszik, akkor az vélhetően elsősorban az alacsonyabb jövedelmi kategóriákba történő koncentrálódást jelzi, míg a társadalombiztosítási jövedelmek egyenlőtlenségeinek csökkenése a nyugdíjak, munkanélküliségi járadékok szóródásának összenyomódásával társítható). Mindebből fakadóan (...) 2005-ben ennek az egész népesség összes háztartására vonatkozó becslése 28,4-es értéket mutat.” (Tóth I. Gy. 2006:17)

A fenti megállapítást erősíti az a tény is, hogy a társadalmi jövedelmek súlya 2000 és 2005 között mintegy 5 százalékponttal nőtt. Ez az emelkedés a társadalombiztosítási juttatásoknak „köszönhető” (ezen belül is főként a nyugdíjaknak), mivel a szociális támogatások részaránya 2000 és 2005 között konstans (mindegyik évben 5 százalék) értéket mutatott. Itt jegyzem meg, hogy ezzel párhuzamosan a piaci jövedelmekből részesedő háztartások aránya csökkent.

Ha a *Gini-együtthatóval* kifejezett jövedelmi egyenlőtlenséget vizsgáljuk, akkor a 4. táblázat adataiból látható, hogy a piaci jövedelmek jelentősen hozzájárultak a jövedelmi különbségek polarizációjához. Az „újraelosztás előtti jövedelmek” (keresetek, tőkehozadékok, valamint egyéb nem állami jövedelmek) értéke 2000 körül volt a legmagasabb. Azóta enyhén csökkent, majd 2003 óta gyakorlatilag változatlan. Az is látható, hogy a *jóléti transzferek közül a szociális jövedelmek csak részben tudták kompenzálni az újraelosztás előtti jövedelmek egyenlőtlenséget növelő hatását*, nem tudták megállítani a társadalmi polarizációt. Ezzel ellentétes a társadalombiztosítási transzferek (ezen belül is elsősorban a nyugdíjak) hatása, mivel a társadalombiztosítási jövedelmek szóródása csökkent, és így az egyenlőtlenség mértéke is.

Ha a két jelenséget – nem állami jövedelmek, valamint újraelosztásból származó jövedelmek hatásai – összevetjük, akkor megállapítható, hogy *a 2003 óta bekövetkezett jövedelmi különbség mérséklése elsősorban a társadalombiztosítási jövedelmeknek köszönhető.*

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy az elmúlt öt év eseményei a 3. számú foratókönyvet illusztrálják, azaz a foglalkoztatottság szerény növekedésével párhuzamosan a jövedelmek reálértékben is növekedtek. E növekedés részben a közalkalmazotti béremelésnek, részben egyes társadalmi jövedelmeknek (elsősorban nyugdíjak, családi pótlék, gyed) köszönhető. Fontos megjegyezni, hogy e hatások mellett nagyon lényeges az egyes háztartások jövedelem-összetételében bekövetkezett hatás is. Ennek iránya, hogy az adott társadalmi csoportokon (életkor, településtípus, iskolázottság, foglalkoztatottsági szint, ill. ezek kombinációi) belüli egyenlőtlenség mértéke csökkent. Így az előzőekben említett hatások közös eredője „a jövedelmi egyenlőtlenségek kismértékű csökkenése elsősorban az alacsony jövedelműeknek az átlagosnál magasabb jövedelem-dinamikájára, valamint a jövedelem szórásának egyes, a jövedelem-eloszlás szélein elhelyezkedő csoportokban mért csökkenésére vezethető vissza”. (Tóth I. Gy. 2006:23)

A jövedelemszint alakulása

Ha az egy főre jutó háztartásjövedelmek növekedési ütemét az átlaghoz viszonyítjuk, látható, hogy egyes háztartástípusok jobban, más háztartástípusok alacsonyabb ütemben emelkednek. Gondolom, ezzel nem mondtam semmi újat, de az már érdekes kérdés, hogy az átlaghoz viszonyított változásnak milyen a mintázata. Ezt mutatja a 5. táblázat, amelyből az alábbi főbb összefüggéseket olvashatjuk ki:

Minden évben (2001, 2003, 2005) ugyanazon csoportok jövedelmi viszonyai alakultak kedvezően, illetve kedvezőtlenül. Előbbi esetben idesorolhatjuk az egyszemélyes háztartásokat, valamint a gyermektelen párokat. Az átlagos jövedelem-növekedéstől jóval elmaradtak a gyermekes háztartások, ezen belül is különösen a sokgyermekes családok, valamint a „más háztartás [nem pár] 2 és több gyerekkel” típusú háztartások.

Az is látható, hogy az átlagtól való eltérés nagysága az évek között más és más. *2001-ben a növekedési ütem terjedelme kisebb volt, mint 2003-ban, de nagyobb, mint 2005-ben.* Ez azt jelenti, hogy a különböző háztartások közötti növekedési ütem mértéke (a minimum és a maximum növekedés közti intervallum) 2005-ben volt a legkisebb (maximum érték: „más háztartás gyermek nélkül, 60+” ht-típus, 117 százalék; minimum érték: „pár 3+ gyerekkel” ht-típus, 61 százalék), és 2003-ban volt a legnagyobb (maximum érték: „egyszemélyes” ht-típus, 165 százalék; minimum érték: „pár 3+ gyerekkel” ht-típus, 56 százalék). Magyarán, 2003-ban a 60 éven aluli egyszemélyes háztartások jövedelme az átlagos növekedési ütemhez képest 65 százalékkal nagyobb mértékű volt. A 3 és több gyermekesek jövedelem-növekedési üteme viszont 44 százalékkal maradt el az átlagos növekedéstől.

A Pénzügyminisztérium munkatársai (Benedek D. – Lelkes O. 2005) a mikroszimuláció módszerével modellezték a kormányzati beavatkozást (adórendszer, valamint a központi támogatások változásainak hatásait). A mikroszimulációs modellezés során a kutatók azt találták, hogy az adó- és támogatási rendszer változása következtében a jövedelmi különbségek csökkentek: „2002 és 2004 között valamivel jobban nőtt a szegényebb rétegek jövedelme, mint a gazdagabbaké.” Igaz, számottevő átrendeződést nem sikerült elérni az összjövedelemből, de ennek ellenére világosan kibontható, hogy az adófizetési kötelezettségek és a központi támogatások változása következtében „jelentősen nőtt a szegénység veszélyének fokozottan kitett háztartások központi támogatása, de a rendelkezésre álló jövedelmek nominálisan csak 20–26 százalékkal növekedtek a vizsgált időszakban. A gyermekeket egyedül nevelő szülőkkel rendelkező, a sokgyermekes és a cigány családdal rendelkező háztartások esetében nőtt leginkább a központi támogatás. Összességében a 2002 és 2004 között történt változások nyertesei a szegényebb rétegek és a gyermekes háztartások. A jövedelemeloszlás felső ötödében lévőknel ugyan nőtt a központi támogatás összege, ám a növekvő adófizetési kötelezettség ezt ellensúlyozta. Összességében a jövedelem újraelosztási politikában fokozottabban érvényesült a szolidaritási elv, és enyhén csökkentek a jövedelmi különbségek.” (Benedek D. – Lelkes O. 2005:37–38)

A mikroszimulációs modell eredményei tehát a tekintetben összecsen-

genek a Tárki felmérésből származó adatokkal,⁷ hogy mely csoportok esetében csökkent a szegénység, valamint a mikroszimuláció is előre jelezte a jövedelmi különbségek mérséklődését. Ez azt jelenti, hogy e változásokban mindenképpen az egyik meghatározó elemnek kell tekintelnünk a 2002 utáni társadalmpolitikai lépéseket.

A szegénység alakulása

A kutatások szerint a népességben belül a szegények aránya az elmúlt közel másfél évtizedben enyhén növekedett. A szegénységi kockázatnak leginkább kitett csoportok belső összetételét, azaz a szegénység struktúráját viszont változatlanoknak mondhatjuk, e tekintetben nagyfokú állandóságot tapasztalhatunk. Az egész időszakra jellemző, hogy leginkább a 14 éven aluliak, és ezen belül a 3 évesnél fiatalabbak, valamint a sokgyermekesek, különösen az egyedülálló szülők élnek szegénységben. Jelentős változás viszont, hogy a társadalmi szakadékok tovább mélyültek, s egyre jelentősebb a szegénységbe kerülés kockázata, általában a munka nélkül lévők illetve az alkalmi munkát végzők, a képzetlenek, a romák, valamint az Észak- és Kelet-Magyarországon lakók és a vidéken élők körében. Az elmúlt évtizedben tehát a társadalmi törésvonalak mind térben, mind a munkaerő-piaci kapcsolat intenzitása szerint tovább mélyültek, azaz az adatoknak lehet egy olyan olvasatuk, miszerint a szociálpolitikai eszközrendszer nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a társadalmi hátrányokat mérsékelje, s enyhítsen a szegénységben élők helyzetén.

A *trendet nézve* megállapíthatjuk, hogy – a szegények számát tekintve – a nyolcvanas évek végétől induló évtized során a népesség jelentős csoportja vált szegénné (az 1987-ben mért 410 ezer főről 1996-ban 1 millió 197 ezer főre nőtt). Ezt követően 2000-ig csökkent, majd ismét nőtt, és az elmúlt két évben ismét csökkent a szegények száma. Az okok között egyfelől társadalmi-gazdasági mozgások, valamint társadalmpolitikai beavatkozás húzóhat meg, másfelől e mozgást demográfiai okok is előidézhetik. Például: „a 2003 és 2005 közötti időszakról azt mondhatjuk, hogy a két időpont között a szegények számában mért, mintegy 110 ezer fős csökkenést részben a szegénységi ráta csökkenése (–108 ezer fő), részben pedig a népesség számának csökkenése (–2 ezer fő) okozta”. (Tóth I. Gy. 2005b:10)

Ide kívánczik két megjegyzés. Mindkettő ismert és tudott is, de – véleményem szerint – fontos, hogy tudatosodjon:

a) 1992 és 1997 között az ún. longitudinális szegénységváltozó (n-szer szegény) alapján mért szegénységi szint szerint a magyar társadalom egynegyede legalább egyszer, 2,3 százaléka pedig mindig szegény volt. (Spéder Zs. 2002)

⁷ A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy az „összecsengésnek” részben az a magyarázata, hogy a mikroszimulációs modell egyik adatbázisa épp a Tárki Monitor felvétel. A másik kettő: szja-adatokból vett minta (APEH), háztartás-statisztikai adatfelvétel (KSH). E három adatbázist illesztik össze a mikroszimulációs modellben.

b) A szegénység nemcsak anyagi nélkülözést jelent, hanem az egyéb forrásokból, lehetőségekből, jogokból való kirekesztést is. „A jövedelem csökkenésével sokszor felbomlik az addigi törékeny egyensúly: az érték-tárgyak és a bútorok eladogatása után sokaknál bekövetkezik a nagyon rossz táplálkozás vagy épp az éhezés, sorra kikapcsolják a közműveket, szétesik a család, elvész a lakás, megromlik az ember egészsége, a megfoghatatlanabb dolgokról – méltóságról, reményről, önfeladásról – nem is szólva.” (Bass L. – Ferge Zs. – Márton I. 2003:10–11)

Ez utóbbi megjegyzéshez kapcsolódik, hogy amikor nem pusztán az elégtelen jövedelemmel azonosítjuk a szegénységet, hanem más olyan hiánnyal, amely az adott családot megfosztja a(z) alapvető szükségletek kielégítésétől, ebben az esetben a szegénység olyan állapotnak tekinthető, amely befolyásolja a társadalomban elfoglalt pozíciót, lehetőséget a javakhoz, szolgáltatásokhoz való hozzájutásra, és azt, hogy mennyire nyitottak a mobilitási pályák. A Tárki anyagban Havasi Éva az anyagi depriváció négy típusát különítette el, nevezetesen:

- I. Legelemibb létszükséglet (élelem, fűtés, lakásfenntartás),
- II. Lakásfelszereltség (tartós fogyasztási cikkek),
- III. Lakáskörülmények (WC hiánya, rossz lakáskörülmények),
- IV. „Szubjektív” (saját magát szegénynek tartja) és „objektív” (rendszeres anyagi nehézség, valamint a befolyt jövedelem és a háztartás által elégséges tartott jövedelem közötti különbség) szegénységérzet.

A *halmozott depriváció magyarázó modelljében* a legerősebb változó, amely az együttjárásokat meghatározza, az alacsony iskolázottsági szint és jövedelmi helyzet, valamint a kistelepusléti lét. A jövedelmi szegények 69 százaléka egyben halmozottan deprivált. „Ezeknek az embereknek egynegyede az észak-magyarországi régióban, további 23 százaléka az észak-alföldi régióban él, mintegy egyharmaduk kistelepuslén (2 ezer fő alatti) lakik, 53 százaléka olyan háztartás tagja, ahol a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége nem több nyolc általánosnál, és 28 százaléka három- és több gyermeket nevelő háztartásokban él.” (Havasi É. 2006:67)

Amikor a *halmozottan deprivált jövedelmi szegények* körében a mediánjövedelem felét vesszük szegénységi határnak, három-négyféle depriváció-típussal találkozunk (országosan egyféle a depriváció), míg ha egy kevésbé szigorú szegénységi küszöbszint felé megyünk, a deprivációk előfordulása érzékelhetően kisebb lesz. (6. táblázat)

Van azonban olyan eset is, amikor *jövedelmi szempontból nem szegény valaki, de halmozottan depriválnak tekinthető*. A jövedelmi szempontból nem szegények 27 százaléka ide sorolható. Ők jellemzően a közép-magyarországi régióban, kis létszámú háztartásban élnek. Korukat tekintve vagy a fiatalabb (30 év alatti korosztály), vagy az idős generációhoz (70 év felettiek) tartoznak, és ami közös bennük, hogy nincs gyerekük.

Ha a szegénységi kockázatok gyerekszám, háztartástípus és munkaerő-piaci státus szerinti alakulását vizsgáljuk a különböző (ekvivalens éves háztartásjövedelem alapján számított) szegénységi küszöbök mentén, az alábbi főbb megállapításokat tehetjük (7. táblázat):

- A „legmegengedőbb” szegénységi határt (alsó ötöd) tekintve alig találkozunk változással. A 3 és több gyereket nevelő szülők esetében kis mértékben ugyan, de csökkent a szegénység mértéke. Ugyanez mondható el az egyszemélyes, valamint az olyan háztartások vonatkozásában is, melyekben nem él munkaerő-piaci szempontból aktív személy, vagy ahol a háztartásban kettőnél több nyugdíjas él együtt.

- Ha szigorúbb szegénységi küszöbököt (az átlag- és a mediánjövedelem felét) alkalmazzuk, akkor az előzőekben említett háztartástípusok mellett további három háztartástípusban csökkent a szegények aránya. Ezek a következők: „pár 1 gyerekkel”, „pár 3 és több gyerekkel”, és „egyedülálló szülő gyerekkel”.

- Azon háztartásokban is csökkent a szegénység mértéke, melyekben senkinek sem volt legális foglalkozása, valamint a szegénységi kockázatnak leginkább kitett 3 és több gyermekes családoknál is mérséklődött a szegénységbe kerülés kockázata.

- Azon háztartásokban, melyekben két gyereket nevelnek, a vizsgált időszakban nőtt a szegénységbe kerülés kockázata, és így a kockázat mértéke az átlagos kockázati szint fölé került.

A legutóbbi, 2003. évi felméréshez képest a *relatív szegénység* aránya is csökkent. Igaz, ez a mérséklődés nem mondható jelentősnek. A kutatások egybehangzóan állítják, hogy a szegénység demográfiai és társadalmi jellemzői hosszú idő óta nagyjából változatlanok, viszont a szegénység belső arányai módosultak, illetve módosulnak. Háztartástípus szerint vizsgálva, a „pár 3+ gyermekkel” típusú és az egyszülős háztartások szegénységi kockázata – elsősorban az alacsonyabb küszöbök használata esetén – a 2003. évi felméréshez képest lényegesen csökkent.

Amennyiben a mediánjövedelem felét használjuk szegénységi határnak, és ez alapján becsüljük meg a szegények számát, illetve arányát, 2003-hoz képest akkor is mérséklődésről beszélhetünk. A Tárki így számol be erről a jelenségről: „2005-ben a szegények száma (az egy főre jutó mediánjövedelem felénél meghúzott szegénységi küszöb alapján) 890 ezer és 1050 ezer között van.” (Tóth I. Gy. 2006:13)

2000 és 2005 között lényegében a népességben mért szegények aránya nem változott. Ha a mediánjövedelem felét vesszük szegénységi határnak, akkor nagyjából a népesség tizede, ha ez a küszöb az átlagjövedelem 50 százaléka, akkor 14–16 százalék tekinthető szegénynek. Amikor a szegények számát akarjuk megtudni, becsléssel élhetünk. A Tárki adatai azt mutatják, hogy 2000-hez képest enyhe növekedésről, 2003-hoz képest pedig egyértelműen csökkenésről beszélhetünk. A számok nyelvén (szegénységi küszöb = egy főre jutó mediánjövedelem fele): 2000-ben nagyjából 930 ezer ember volt, akik az említett jövedelmi határ alatt voltak kénytelenek élni. Ugyanez a népesség létszám 2003-ban már 1 millió feletti (1 millió 105 ezer fő), míg 2005-ben ismét 1 millió alatti (899 ezer fő).

Felhasznált irodalom

- Bass László – Ferge Zsuzsa – Márton Izabella (2003): Gyorsjelentés a szegényedésről Szociális Szakmai Szövetség, Bp.
- Beck, Ulrich (2003): A Kockázat-társadalom Századvég Kiadó, Bp.
- Benedek Dóra – Lelkes Orsolya (2005): A magyarországi jövedelem újraelosztás vizsgálata mikroszimulációs modellel PM Kutatási Füzetek 10., Bp.
- Benedek Dóra – Rigó Mariann – Scharle Ágota – Szabó Péter (2006): Minimálbér emelések Magyarországon 2001–2006 PM Kutatási Füzetek 16., Bp.
- Girasek Edmond – Sik Endre (2006): Foglalkoztatás, kereset, informális munkajövedelem és egyéb „ritka” jövedelemek In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Feketén, fehérén Tárki Monitor Jelentések www.tarki.hu
- Fábián Zoltán – Róber Péter – Szivós Péter (1998): Anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport, 1998, Tárki, Bp.
- Ferge Zsuzsa (2005): Ellenálló egyenlőtlenségek. A mai egyenlőtlenségek természetrajzához ELTE TÁTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék
- Havasi Éva (2006): Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Feketén, fehérén Tárki Monitor Jelentések www.tarki.hu
- Horváth Hedvig – Hudomiet Péter (2005): Munkapiaci trendek Magyarországon, 2004 In: Fazekas K. – Koltay J. (szerk.) Munkaerő-piaci Tükör 2005 MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Bp.
- Kertesi Gábor – Köllő János (2004): A 2001. évi minimálbér-emelés foglalkoztatási következményei Közgazdasági Szemle LI. évf. 4. szám (április)
- Kertesi Gábor – Köllő János (2005): Minimálbér-emelések FMM, kézirat
- Kézdí Gábor – Horváth Hedvig – Hudomiet Péter (2004): Munkaerő-piaci folyamatok In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport 2004 Tárki, Bp.
- Kolosi Tamás – Dencső Blanka (2006): Osztály – családok – települések In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Feketén, fehérén Tárki Monitor Jelentések www.tarki.hu
- Kolosi Tamás – Róbert Péter (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport, 2004 Tárki, Bp.
- KSH (2004): Szociális Statisztikai Évkönyv, 2004 KSH, Bp.
- Sik Endre (2000): KGST-piacok és feketemunka. Magyarország 1999, <http://www.econ.core.hu/doc/HiddenEcon/>
- Spéder Zsolt (2002): A szegénység változó arcai – tények és értelmezések Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Szivós Péter – Tóth István György (szerk.) (2001): Tíz év Tárki www.tarki.hu
- Tóth István György (2005a): Jövedelem-eloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Bp.
- Tóth István György (2005b): Monitor: Jövedelem, szegénység, elégedettség (Előzetes adatok) Tárki Monitor Jelentések
- Tóth István György (2006): Jövedelem-eloszlás In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Feketén, fehérén Tárki Monitor Jelentések www.tarki.hu

Táblázatok

1. táblázat Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói Magyarországon, 1987–2005

	1987	1992	1996	2000	2003	2005
<i>Az egyes decilisek átlagjövedelmei</i>						
Alsó decilis	2 352	3 653	5 707	10 668	17 149	20 701
2.	3 161	5 612	8 751	16 278	26 177	31 078
3.	3 621	6 556	10 986	19 830	32 247	38 300
4.	4 043	7 293	12 855	23 210	38 097	44 844
5.	4 479	7 994	14 602	26 425	43 417	51 340
6.	4 944	8 711	16 325	29 712	48 441	57 242
7.	5 499	9 715	18 134	33 318	54 778	64 281
8.	6 208	11 112	20 737	38 276	63 190	73 759
9.	7 301	13 440	25 352	46 741	76 771	91 061
Felső decilis	11 014	21 776	42 835	80 752	138 885	158 466
Átlag	5 262	9 587	17 627	32 517	53 900	63 089
<i>Fontosabb egyenlőtlenségi mutatók</i>						
P10	61	60	48	51	49	50
P90	173	183	191	193	192	192
P90/P10	2,81	3,07	3,95	3,78	3,90	3,80
S1	4,5	3,8	3,2	3,3	3,2	3,3
S5+S6	17,9	17,4	17,5	17,3	17,1	17,2
S10	20,9	22,7	24,3	24,8	25,7	25,1
S10/S1	4,6	6,0	7,5	7,6	8,1	7,55
Robin Hood-index	17,0	18,5	20,7	21,2	21,8	21,4
Gini-együttesítő	0,244	0,266	0,300	0,306	0,316	0,309
N	56 459	5 538	4 972	5 253	5 909	5 209

Forrás: Tóth I. Gy., 2006 (Tárki Monitor Jelentések 1.1. táblázat)

2. táblázat Az egy főre jutó háztartási jövedelmek növekedése az egyes jövedelmi decilisek csoportjaiban (Ft)

	1992–2005	1998–2005	2000–2005	2003–2005
Alsó decilis	4,93	2,40	1,70	1,08
2.	5,17	2,31	1,70	1,05
3.	5,59	2,36	1,72	1,05
4.	6,11	2,42	1,75	1,06
5.	6,27	2,44	1,78	1,09
6.	6,41	2,45	1,81	1,10
7.	6,42	2,49	1,82	1,09
8.	6,40	2,51	1,81	1,09
9.	6,43	2,59	1,81	1,10
Felső decilis	5,07	2,54	1,73	0,98
Átlag	5,81	2,49	1,77	1,06

Forrás: saját számítás (Tárki Monitor Jelentések, 2006)

3. táblázat *Ekvivalens (e = 0,73) jövedelmek személyi eloszlása 1987 és 2005 között a jövedelem-eloszlás különböző részeire érzékeny mutatók alapján*

	1987	1992	1996	2000	2003	2005
<i>Felső sávra érzékeny mutatók</i>						
P90/P50	1,69	1,86	1,90	1,92	1,92	1,91
GE(2)	0,116	0,168	0,236	0,207	0,261	0,260
A(0,5)	0,046	0,059	0,071	0,072	0,078	0,073
<i>Középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók</i>						
S10/S1	4,55	5,52	6,62	6,63	7,30	6,70
P90/P10	2,8	3,1	3,6	3,5	3,58	3,41
GE(0)	0,092	0,119	0,143	0,147	0,156	0,144
GE(1)	0,097	0,127	0,156	0,155	0,175	0,163
Gini	0,236	0,263	0,290	0,292	0,302	0,292
A(1)	0,088	0,112	0,133	0,137	0,144	0,134
<i>Alsó sávra érzékeny mutatók</i>						
P10/P50	0,60	0,59	0,54	0,55	0,54	0,56
A(2)	0,164	0,219	0,244	0,294	0,259	0,242

Forrás: Tóth I. Gy., 2006. (Tárki Monitor Jelentések 1.3. táblázat)

4. táblázat *Egyes háztartási jövedelem-elemek és ezek összegének egyenlőtlenségei 1992–2005 Gini-együtthatók (%)*

	1992	1996	2000	2001	2003	2005
Piaci jövedelmek	46,6	50,1	54,8	52,4	45,2	45,0
Egyéb nem állami	64,3	65,8	70,1	73,9	85,9	74,3
<i>Újraelosztás előtti</i>						
<i>jövedelmek</i>	47,2	50,4	55,4	53,3	53,5	52,3
Szociális jövedelmek	37,3	37,9	40,6	43,6	45,7	47,3
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,8	37,9	37,1	39,8	39,1	36,2
<i>Újraelosztás előtti</i>						
+ <i>szociális jövedelmek</i>	45,1	48,4	53,3	51,6	53,5	51,7
Imputálás előtti jövedelmek összesen	29,5	30,8	33,0	33,1	36,7	32,8
<i>Imputálás utáni összes, ekvivalens jövedelmek/háztartás</i>	26,7	28,4	29,6	29,7	32,2	28,4

Forrás: Tóth I. Gy., 2006. (Tárki Monitor Jelentések 1.5. táblázat)

Megjegyzés: a táblázatban a Gini-értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják. Mérési egység: háztartás.

Transzferek előtti jövedelmek = piaci jövedelmek (munkából és vagyomból származó) + más nem állami juttatások.

MAGYAR VALÓSÁG

5. táblázat Az egy főre jutó éves háztartásjövedelemnek az átlagos egy főre jutó éves háztartásjövedelemhez viszonyított aránya az egyes háztartástípusokban

Háztartástípusok	Az átlaghoz viszonyítva (%)		
	2001	2003	2005
Egyszemélyes, < 60	153	165	115
Egyszemélyes, 60+	105	110	106
Pár gyermek nélkül, <60	151	131	142
Pár gyermek nélkül, 60+	100	104	113
Pár 1 gyermekkel	102	103	111
Pár 2 gyermekkel	87	88	87
Pár 3+ gyermekkel	62	56	61
Egyedülálló szülő	75	68	81
Más háztartás 1 gyermekkel	90	90	83
Más háztartás 2+ gyermekkel	67	64	61
Más háztartás gyermek nélkül, <60	114	116	108
Más háztartás gyermek nélkül, 60+	91	107	117
Összesen	100	100	100

Forrás: Társki Monitor felmérések alapján (2001-es és 2003-as adatok Társki 2004:80, ill. 2005-ös adatok Társki 2005:42)

6. táblázat A népesség megoszlása a depriváció-típusok száma és a jövedelmi szegénység szerint (%)

	Jövedelmi szegénység medián			Országos átlag
	50%-a alatti jövedelemmel	60%-a	70%-a	
Nincs depriváció	3	9	12	37
Egyfajta depriváció	19	23	27	30
Kétfajta depriváció	21	22	24	18
Háromfajta depriváció	30	24	20	9
Négyfajta depriváció	27	22	17	6
Együtt	100	100	100	100
Deprivációs index	2,58	2,29	2,05	1,16

Forrás: Havasi Éva 2006 (Társki Monitor Jelentések 4.7. táblázat)

7. táblázat Szegénységi kockázatok háztartástípus és munkaerő-piaci státus szerint (ekvivalens éves háztartásjövedelem alapján)

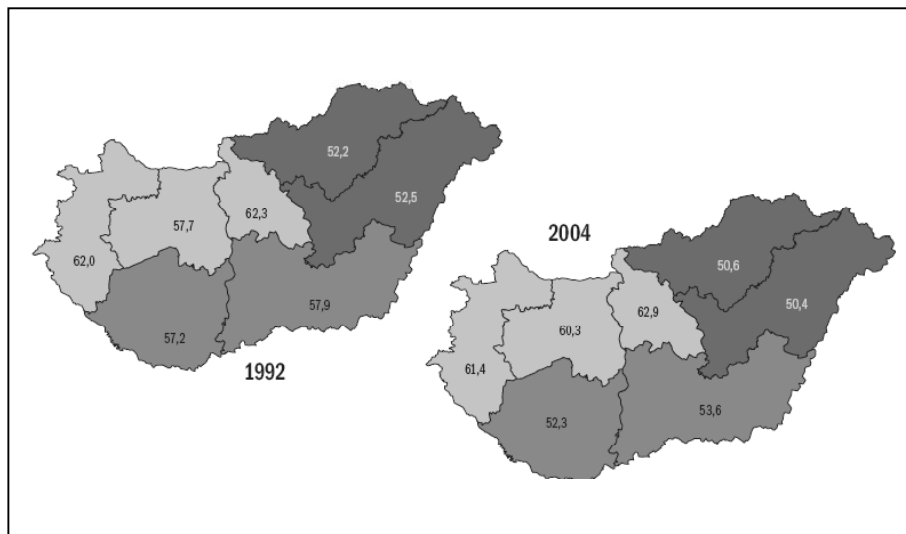
	Medián fele			Átlag fele			Kvintilis határ			N=*
	2001	2003	2005	2001	2003	2005	2001	2003	2005	
<i>Gyermekszám</i>										
Nincs gyerek	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	2730
1 gyerek	1,0	0,5	0,9	1,0	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8	1014
2 gyerek	1,3	1,1	1,1	1,4	1,2	1,4	1,3	1,2	1,4	929
3 és több gyerek	3,4	3,5	3,0	2,8	3,0	2,6	2,5	2,8	2,6	536
<i>Háztartástípus</i>										
Egyszemélyes	1,2	1,0	1,0	1,1	0,9	0,9	1,1	1,0	0,9	535
Pár	0,3	0,5	0,4	0,3	0,5	0,4	0,6	0,6	0,4	919
Pár 1 gyermekkel	1,2	0,7	0,6	1,2	1,0	0,7	1,0	1,1	0,7	411
Pár 2 gyermekkel	0,8	0,7	1,1	1,1	0,9	1,3	1,2	1,2	1,2	595
Pár 3+ gyermekkel	3,0	3,1	2,6	2,4	2,8	2,2	2,4	2,4	2,6	322
Egyedülálló szülő gyermekkel	4,4	4,1	2,9	3,7	3,3	3,1	2,6	2,5	2,5	113
Más háztartás 1 gyermekkel	0,6	0,3	1,0	0,7	0,5	0,7	0,8	0,6	0,8	544
Más háztartás 2+ gyermekkel	2,3	1,8	1,7	2,0	1,7	2,0	1,6	1,8	1,9	495
Egyéb háztartás	0,4	0,4	0,6	0,5	0,5	0,7	0,5	0,5	0,7	1277
<i>Aktívok száma a háztartásban</i>										
0	2,2	2,1	2,0	2,0	1,8	1,6	1,7	1,6	1,4	1442
1	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4	1,3	1,3	1,4	1,5	1721
2 és több	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,4	2047
<i>Nyugdíjasok száma a háztartásban</i>										
0	1,2	1,2	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	2708
1	1,1	1,1	1,1	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1	1554
2 és több	0,3	0,2	0,4	0,4	0,4	0,5	0,7	0,5	0,5	947
<i>Háztartásfő etnikuma</i>										
Nem roma	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	4985
Roma	7,5	5,2	4,5	5,6	4,5	3,3	3,8	3,5	2,7	223
Együtt	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	5209

Összeállította: Mózer Péter a Tárki Monitor felvételek adatai alapján.

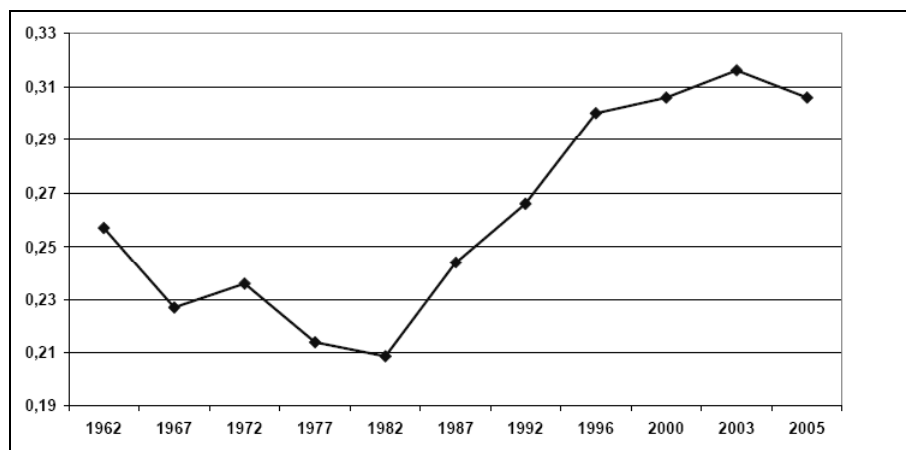
*Az elemszámok a 2005-ös évre vonatkoznak.

Megjegyzés: A szegénységi kockázat az adott népességcsoport szegénységi szintjének az átlagos szegénységi sinthez való viszonya.

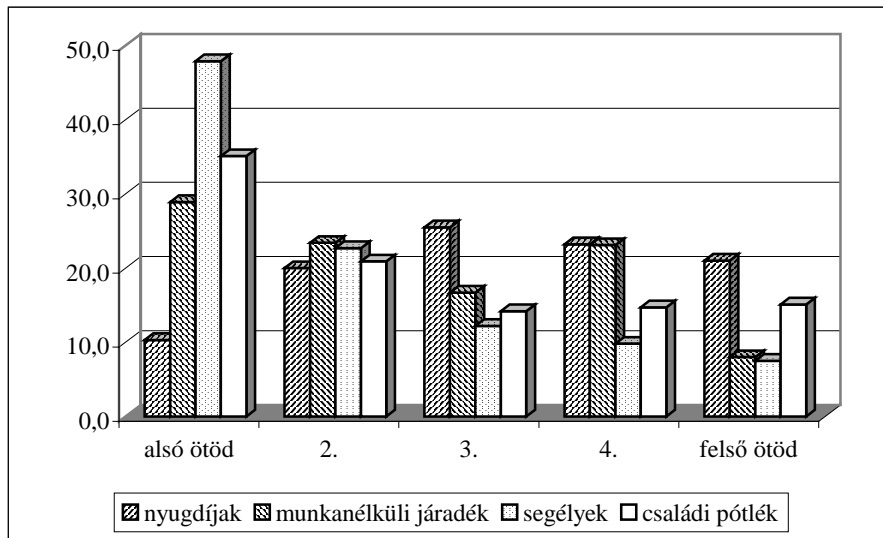
1. ábra

2. ábra

3. ábra

HUSZTI ÉVA

Tudományos munka a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karán

„Főiskolai karunk tudományos közleményeinek immár harmadik kötetét veheti kézbe a Tisztelt Olvasó. A kötet megjelentetését arra az időpontra időzítettük, mikor intézményünk 15 éves jubileumát ünnepli. Bár 15 év nem nagy idő egy felsőoktatási intézmény életében, kötetünk mégis arról árulkodik, hogy sikerült megteremteni karunkon a tudományos munka alapfeltételeit, s kialakultak olyan területek, melyek kutatása immár évtizedes múltra tekint vissza” – olvashatjuk a harmadik tudományos közlemény előszavában dr. Lukácskó Zsolt főigazgató, valamint dr. Fábíán Gergely tudományos főigazgató-helyettes bevezető sorait.

De mi is volt a harmadik előtt?

Az akkori DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar Tudományos Közleményei első száma 1998-ban jelent meg, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy hagyományteremtő módon bizonyos időközönként összefoglalja, és kötet formájában közzéteszi a kar tudományos kutatásait bemutató írásokat. Az első kötetben szereplő publikációk részben a karon 1998 előtt, részben az adott évben végzett munkákat foglalja össze, mutatja be négy fejezetben: orvostudomány, népegészségügy és egészségtudomány, informatikatudomány, társadalomtudomány.

1999-ben a Salgótarjáni Népjóléti Képzési Központtal közösen jelent meg, mintegy kutatási zárójelentésként, a „Peremvidék, szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében” címmel az a kötet, amely a kar oktatóinak tudományos kutatásait foglalja össze, mutatja be.

A Tudományos Közlemények első számának megjelenése után eltelt öt év, amikor is 2003-ban megszületett a második kötet, mely a szerkesztőbizottság döntése alapján azokat a kutatási eredményeket mutatja be, melyeket külföldi kollégák vendégoktatóként, vagy a karon megrendezett konferenciákon ismertettek meg a hallgatókkal és az érdeklődő szakmai közönséggel. A kötet szerzői: prof. dr. Rainer Greca, az Eichstätti Katolikus Egyetem, Németország szociológia professzora; prof. dr. Thomas R. Lawson, a szociális munka professzora, Kent School of Social Work, University of Louisville, Kentucky, USA; prof. dr. Rolf Schwendter, a szubkultúra és deviancia elmélet professzora, Kassel, Németország; prof. dr. Yossi Korazim-Körösy, a tervezés és kutatás koordinátora, professzor a jeruzsálemi Héber Egyetem Paul Baerwald szociális munkás képzésében, Izrael; prof. dr. Stephen P. Osborne, a közszolgálati menedzsment professzora, Aston Business School, Aston University, Bir-

mingham, Anglia; Kathleen Ross, a közszolgálati menedzsment és helyi irányítás oktatója, School of Public Policy, University of Birmingham, Anglia.

Tudományos Közlemények III.

A kötet három tudományos területet ölel fel, valamint két idegen nyelvű közleményt tartalmaz. Az első fejezetben az orvos- és egészségügy tudomány kapott helyet, öt, nagyon izgalmas kutatás eredményeinek bemutatásával, melyek – ellentétben a címükben szereplő, a laikusok számára talán elrettentő elnevezésekkel – közérthetően, világosan foglalják össze a tudományág friss tapasztalatait. A második fejezet a matematika- és informatikatudomány friss kutatási eredményeit ismerteti három tanulmányon keresztül.

A kötet harmadik része a társadalomtudomány területén született írásokat fogja egy csokorba; jelen ajánlásban ezen írások tartalmát igyekszem kicsit közelebbről bemutatni. A fejezetek színes palettáján megtalálhatjuk az Észak-alföldi régió gazdasági fejlettségének és az életminőség összefüggéseiről, a hajléktalansággal kapcsolatban készült regionális kutatásról, a gyermekkorúak által elkövetett bűncselekmények alakulásáról, a szociális helyzet és a tuberculosis összefüggéséről, a zsidó identitás reneszánszáról, a kétszemélyes érdekkonfliktusok kimeneteleiről, a szociálpolitika EU-s szabályozásáról, a szociálpolitika alapelveinek az egyházi tanításokban való megjelenéséről, és a 90 évesnél idősebb debreceni lakosokat érintő empirikus kutatásának előkészítéséről szóló tanulmányokat. Egy kis ízelítő a tanulmányokból:

– Dr. Hajnal Béla a közlemény első részében az Észak-alföldi régió gazdasági fejlettségét taglalja: a legnagyobb hátrányban, a legrosszabb helyzetben még most is – az amúgy is sok szempontból a legrosszabb pozícióból induló – Szabolcs-Szatmár-Bereg megye van. A megye sok kistérsége a kiemelt támogatások ellenére is leszakadó helyzetben van, s ezeknek a térségeknek a fejlesztése különösen problematikus. A tanulmány nem csupán a gazdasági fejlettséget, hanem a régióban élők életminőségét is tárgyalja, hiszen a gazdasági fejlődés hagyományos mutatói nem fejezik ki az életkörülmények teljességét. A tudományos írás a HDI (Human Development Index) alapján elemzi a régióban élő emberek helyzetét.

– A Szoboszlai Katalin – Pattyán László szerzőpáros 2003-ban készített kutatását mutatja be a közleményben megjelent tanulmány, azzal a céllal, hogy képet adjon a keleti országrész négy megyéjében tartózkodó hajléktalanok összetételéről, szociális jellemzőikről. Megismerhetjük az elemzett térség hajléktalanellátással foglalkozó intézményeinek sajátosságait. A szerzők rámutatnak az intézményrendszer hiátusaira is, megfogalmazódik a hajléktalanok szociális kirekesztésének intézményes módszere. A tanulmány mindenképpen hasznos információkat nyújt a térség hajléktalanokkal foglalkozó ellátórendszerének át- és újragondolásához.

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

– Dr. Sipos László írása hiánypótló: a tanulmány azt vizsgálja, hogyan alakult a gyermekkorú elkövetők és az általuk elkövetett bűncselekmények száma 1994 és 2003 között. A szerző az elemzett adatok alapján megállapítja, hogy a gyermekkorú elkövetők általában 12–13 éves fiúk, háromnegyed részüket – a közhiedelemmel ellentétben – a szüleik családi környezetben, közösen nevelik. Fontos kiemelni, hogy a nevelőotthonokban, intézetben élő gyermekkorú elkövetők aránya mindössze 5–7 százalék. Ilyen és ehhez hasonló hasznos és olykor megdöbbentő adatokat tudhatunk meg erről az eddig kevésbé elemzett területről dr. Sipos László közleményéből.

– Olajos Józsefné tanulmányából megtudhatjuk, hogy a tuberculosis előfordulása jelentős földrajzi különbségeket mutat az országon belül is: a kelet-magyarországi megyék megbetegedési aránya több mint a duplája a nyugati részének. A szakemberek ezt a jelenséget az emberek szociális helyzetével magyarázzák. A tanulmány a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők szociális helyzetének és a tuberkulózis előfordulásának összefüggéseit vizsgálja.

– Jóna György írásából azt az empirikus adatokra épülő kutatási anyagot ismerhetjük meg, mely a Nyíregyházán élő fiatal zsidó felnőttekről szól. A szerző azt vizsgálja, hogy az elemzett populáció életében a rendszerváltás után körvonalazódó új identitás keretei hogyan érvényesülnek napjainkban, hogyan alakulnak ki az etnikai identitás határai, milyen intenzitással funkcionálnak, és hogyan manifesztálódnak a fiatalok kommunikációjában, attitűdjeiben. Érdekes interjúrészletekből ismerhetjük meg, hogyan viszonyulnak a mai fiatalok zsidó identitásukhoz, vallásukhoz.

– Dr. Horváth Andrea tanulmánya olyan döntéshelyzeteket vizsgál, melyek interperszonális dilemmákat generálnak: a saját érdek előtérbe helyezése vagy a kollektív nyereségre való törekvés, kooperálni, vagy versenyezni, bízni, vagy nem bízni a másik emberben. Mindennapjainkban előforduló helyzetek kerülnek górcső alá, és pedíg a 2x2-es játékelméleti alapokon nyugvó empirikus kutatások eredményei alapján. A társas orientációk (TÓ) mártír, hős, vezető és kizsákmányoló típusait ismerhetjük meg, majd képet kapunk ezen típusok előfordulásainak jellemzőiről. A cikk a szerző „A kétszemélyes interdependens érdekkonfliktusok kimeneteleinek alakulása felnőttkorban és különböző interperszonális kapcsolatokban” című PhD disszertációja alapján készült.

– Dr. Nagy Péter az Európai Unió Alkotmányát vizsgálja abból a szempontból, hogy az milyen területen és milyen mélységben kívánja szabályozni a szociális kérdéseket, és hogy az eddigi szabályozásokhoz képest hogyan változott a szabályozás köre. A tanulmány a szociális kérdésekre és a szociálpolitika alkotmányos szabályozására fókuszálva tekint át az Unió intézményeit és szerveit, azok felépítését, feladatait, külön tárgyalva a jogalkotó és a jogalkalmazó intézményeket.

– Ferenczi Gábor írásából azokat az értékeket, alapelveket ismerhetjük meg, melyeket a katolikus társadalmi tanítás, illetve a szociálpolitika és a szociális munka is magáénak vall és nélkülözhetetlennek tart, eredményes tevékenységéhez.

Husztí: Tudományos munka a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Karán

– Szilvási Henrietta tanulmányából egy olyan kérdőív tartalmát, felépítését ismerhetjük meg, amelyet a Debrecenben élő 90 év feletti népesség körében reprezentatív empirikus adatfelvétel során fognak alkalmazni.

A Tudományos Közlemények kiadvány sorozat – kitűzött céljának megfelelően – jó lehetőséget biztosít a Debreceni Egyetem Egészségügyi Főiskolai Kar oktatói számára, hogy legfrissebb tudományos tevékenységüket, kutatási eredményeiket bemutassák, valamint ösztönzi a karon folyó kutatási munkát és a tudományos eredmények közzétételét.

SZABÓ GÁBOR

A titokzatos emberi tényező határai

(Barcsi Tamás: Az ember méltósága. Attraktor kiadó,
Máriabesnyő–Gödöllő 2005)

A magyar etikai-antropológiai szakirodalom régóta nélkülözött egy olyan átfogó jellegű, rendkívül széles áttekintést nyújtó, elemző művet, mint amilyen Barcsi Tamás értekezése az ember méltóságáról. A mű széles körű filozófiatörténeti, pszichológiai, természettudományos, hittudományi és jogi áttekintést nyújt egy olyan értékről, melyre gyakorta szokás hivatkozni a közéleti vitákban épp úgy, mint jogi dokumentumokban, teológiai értekezésekben, vagy éppen művészi alkotásokban.

A szerző széles körű áttekintést nyújt az ember lényegéről és az erre épülő emberi méltóság-konceptiókról, az antik görögöktől és Cicerótól kezdve a modern emberi jogi koncepciókig és Fukuyamáig. Okfejtésén végigvonul az emberi méltóság értelmezése mint deskriptív fogalom, valamint az emberi méltósághoz *való jog* mint normatív kategória egymásra vonatkoztatása. Az európai gondolkodás történetében formálódó, gyakran egymással konkuráló emberi méltóság megközelítések bemutatásán keresztül az olvasó megilletődötten bizonytalanodik el az interpretációk termékeny sokszínűségét látván. Különösen fontos annak tisztázása, hogy az emberi nem méltóságának („absztrakt méltóság”) koncepciói hogyan viszonyulnak az egyes ember individuális („konkrét”) méltóságához. Könnyen belátható, hogy a kétféle méltóság feltételezi egymást.

Amikor a civilizált, és a természetet a technika segítségével átalakító Robinson a szigeten elveszíti utolsó társát, a kutyáját, emberi mivolta megőrzésének egyetlen módja egy másik emberrel való találkozás marad. A másik ember Péntek személyében meg is jelenik előtte, csak hogy Péntek emberevő, civilizálatlan, és a természetet még a maga közvetlenségében tapasztaló, azt kevésbé átalakító, de mégis *emberi* lény. Defoe az egyenlő emberi méltóság elismerésének példaértékű történetét adja. A mű végén a „civilizált” emberek kegyetlenkednek a „barbárokkal”, de Robinson ekkor már jól tudja, hogy az erkölcsi értékesség és az ember *morális státusa* egymáshoz úgy viszonyulnak, hogy az ember mint erkölcsi lény elismerése előfeltételezi mindenfajta morális értékítélet kimondását. A maga módján a civilizálatlan ember is kultúrateremtő lény, aki az állatokhoz képest eszköztelen és védtelen a természet erőivel szemben, aki képes önmaga megfigyelésére, és akinek történelme, története van, amit nem csak *elszenved*, hanem amelyhez egyúttal *viszonyul* is.

Legalapvetőbb morális kötelezettségeink fundamentuma a másik ember *emberként* való elismerése, azaz mindannyiunk *egyenlő* morális státusának tudomásul vétele, akár szélsőséges élethelyzetekben (háború, bűntetés) is. Ebben az értelemben az emberi méltóság egy normatív határ, ami a másik emberrel még morálisan megtehető cselekvések határait jelöli ki. Ez a határ teljességgel elválasztandó az ember erkölcsi érdemeitől

vagy érdemtelenségétől, így a legelvetemültebb embernek is el kell ismernünk a minimális, mindenképp tételezett méltóságát. Ha egy fuldoló ember segítségért kiált, és egyedül állok a parton, jól tudok úszni és a víz is megfelelő, morális kötelezettségem megkísérelni a segítségnyújtást. Nem kell, hogy tiszteljem vagy szeressem a segítségre szoruló, pusztán ember volta alapján cselekszem.

Ennek a méltóságkonceptciónak a gyökerei igen messzire nyúlnak vissza, az antik szofisták némelyike, a cinikus Diogenész, majd különösen a sztoikus iskola érvelt határozottan emellett. A szerző a keresztény felfogásban az ember istenképűségére alapozott egyenlő méltóság koncepciót hangsúlyozza. Talán kevésbé ismert a reneszánsz gondolkodó, Pico della Mirandola magyarázata az „önteretetés” egyenlő lehetőségéből adódó méltóságról. Ezzel Pico megnyitja az utat a méltóságra, mint az emberi kiteljesedés lehetőségére vonatkozó gondolatok előtt. A huszadik században az egzisztencialisták, különösen Sartre közelíti meg hasonlóan, a minden ember számára egyformán adott „valamivé válás” lehetőségére alapozott módon az ember egyediségét.

A modern természetjogi megközelítések az emberi természetből mint leíró jellegű fogalomból vezetik le a normákat, melyek leggyakrabban éppen az ember morális autonómiájából fakadnak és szabad kiteljesedésének a lehetőségét biztosítják. Az ember morális autonómiájának különösen nagy jelentősége van Kant filozófiájában. Az ember képes a szabad, racionális morális választásra, ilyen értelemben törvényt ad magának. Tisztán racionális a választás, amennyiben nem a természeti impulzusok, nem a természeti szükségszerűség determinálja azt. A természeti kényszer lehet nagyon erős (pl. éhség), mégis visszautasíthatom mondjuk fogolyként az őt által társaim közé bedobott kocot, pedig ez a választás talán az életembe kerül. A méltóságot lehet tehát tagadni, lehet úgy csinálni, mintha nem létezne, de elvenni nem. Eljátszani, feladni csak a méltóságból adódó *emberi tartást* lehet. Kant és követői szerint ugyanis ami egyenértékűvel behelyettesíthető, annak ára van, ezzel szemben az ember, aki egyszeri, megismételhetetlen, és autonóm választásra képes lény, méltósággal bír. Ezt a képességet kell tisztelnem minden másik emberben, hiszen minden ember „önmagában való cél”.

Láthatjuk – és ez „Az ember méltósága” című műből is világosan kiolvasható –, hogy a normatív méltóságfogalom a *sajátosan emberi* feltárásából meríti forrásait. Igen hosszú azoknak a tényezőknek a sora, ami a sajátosan emberi körébe tartozik, és ebben a vonatkozásban úgy tűnik, hogy a szerző szinte a teljességre törekszik mindezek bemutatásában. Érdekesen viszonyul egymáshoz az emberi lényeg mibenlétére vonatkozó válaszok sokasága abból a szempontból, hogy alapvetően a filozófia, a vallás, vagy a természettudományok forrásvidékeiről származik-e. A humán etológia igen komoly eredményeket ért el az emberre, és csak az emberre jellemző tulajdonságok feltárásában. Csak néhány példa: a szexualitás mint a párkapcsolat elmélyítése és kölcsönös örömszerzésre irányuló tevékenység, a jutalom nélküli utánzás (normakövetés) képessége, a nyelvhasználat, a tárgyá tette, saját szükségletek szerint *tervszerűen* átalakított környezet. A csoporthűség magas formája az embernél kiegészül az *én*-tudattal, melyet a maga folyamatában és végességében vagyunk

képesek szemlélni. Mindezek alapján *reflektálunk* a külvilágra, a többi emberre és önmagunkra egyaránt. Ezekből a reflexiókból, sajátosan emberi érzelmekből, és a szintén sajátosan emberi elvonatkoztatási (*absztrakciós*) képességből alakul(hat) ki a művészet, a filozófia és a vallás.

Elfogadom és részben követem Barcsi Tamás szimpátiáját Scheler és Gehlen gondolatai iránt. A fogalmi gondolkodás, az akarati és emocionális aktusok összessége, az ember eszköztelensége a természeti erővel vívott küzdelemben, melyből az emberi kultúra megteremtése következik, valóban fontos részei az ember fogalmának. Gehlennel ellentétben azonban az ember kultúrateremtő, technikát alkalmazó jellegzetességéből szerintem nem arra következtethetünk, hogy az ember nem az állatvilágból emelkedett ki, hanem ellenkezőleg. Ahogy felfedezte magának az eszközhasználatot, úgy vált mellső lába egyre inkább eszközalkotó és használó *kézzé*, úgy fejlődtek vissza karmai, fogyatkozott meg a szőrzete, és növekedett hosszú évezredek során fokozatosan az agytérfogata. Ahogy képessé vált a külvilág egyre inkább „tárgyilagos” megfigyelésére, úgy vált egyre inkább képes saját magával szemben is distanciát tartani, megfigyelni önmagát, reflektálni önmagára. Ezekből a sorozatos reflexiókból, a csoporthűség erősödéséből, az absztrakciós képesség erősödéséből, a jutalom nélküli normakövetés megjelenéséből fejlődik ki az emberi moralitás, majd a *szabad erkölcsi választás*, mely véleményem szerint az emberi méltóság *igényének* legbiztosabb alapja.

Vitába szállnék tehát a szerzővel ott, ahol arra hivatkozik, hogy a biológiai alapon értelmezett emberi sajátosságokra építve „meglehetősen nehéz egy emberi méltóság elméletet kidolgozni”. (84. o.) Továbbá, szerintem az ember metafizikai különállására, mondjuk az evolúcióban bekövetkező „ontológiai ugrás” elfogadására sincs szükség ehhez. Ez persze korántsem zárja ki azt, hogy az ember lényegét *metafizikai* kategóriákkal próbáljuk megragadni. Metafizikai, amennyiben tapasztalati úton megnyugtató módon igazolni nem tudom. Hiszen azt a *hitünket*, hogy az ember egyszeri és megismételhetetlen, hogyan is tudnánk tapasztalati úton igazolni? Tudjuk, hogy a genetikai kódnak, a környezetnek és a neveltetésünknek, a múlt és jövő-tudatunknak egyaránt szerepe van abban, hogy mit valósítunk meg önmagunkból, hogy mivé leszünk, hogy miként reagálunk egyes élethelyzetekre. Ezeknek a tényezőknél az egymáshoz viszonyított aránya továbbra is a hit kérdése. Mivel az ember egyik lényegi tulajdonsága, hogy *viszonyul* a természethez, és nem pusztán csak alkalmazkodik hozzá, valamint hogy *viszonyul* önmagához is és hogy van haláltudata, ezért nyilvánvalónak látszik, hogy ezeknek a viszonyulásoknak az összetettsége és bonyolultsága a maga teljességében feltárhatatlan, mint ahogyan azt sem tudjuk biztosan megválaszolni, hogy meddig osztható az anyag. Véleményem szerint ennyiben létezik csupán *titokzatos emberi tényező*, és ez szűkebb annál, amit Fukuyama X-tényezőnek nevez, és Barcsi Tamás is elfogad. (111. o.) Ebből persze nem kell arra a következtetésre jutnunk, hogy minden, ami sajátosan emberi, teljességgel feltárható természettudományos módszerekkel, továbbá elfogadhatjuk, hogy ez a lehetőség több riasztó következménnyel járna, mint pozitívval, ahogy ezt a szerző a biotechnológiai forradalom lehetséges veszélyeinek tárgyalásánál ki is fejt. De az ember nyughatatlan lény, és

fáradhatatlanul kutatja a titkot, ez esetben saját lényegének titkát. Mindenesetre az ember „titkáról” szerintem leghitelesebben a művészet képes véleményt közvetíteni. A művészet ugyanis üzen, és nem magyaráz.

A racionálisan dönteni képes emberre alapozott méltóság kiterjesztésének számos iránya lehetséges, ezekkel a szerző is foglalkozik. Agysérültek, szellemi fogyatékosok, magzatok, kómában lévők méltóságával kapcsolatban érdekes érveket olvashatunk a „Méltóság mint gondoskodás” című fejezetben, melynek lényege, hogy „minden ember egy gondoskodásra szoruló lényként születik, (...) nincs biológiai jellegű magyarázat az öregekkel, betegekkel, fogyatékosokkal való törődésre, semmilyen más teremtménynél nem találunk ilyen jellegű gondoskodást”. (110. o.)

Sajátos kihívást jelenthet az ember metafizikai különállására építő méltóság-megközelítésekkel szemben az ökológiai etika számos irányzata, valamint a keleti vallások, különösen a buddhizmus. Az élő bolygó (Gaia) hipotézise olyan, sajátosan önfejlődő és önfenntartó rendszerként tekint bolygónkra, amely mindig az egyensúly állapotára törekszik, teljességgel megfosztja az embert metafizikai különállásától. Az ember méltósága itt csak más élőlényekhez és az élettelen természethez való *viszonyban* értelmezhető, leginkább az alapján, hogy az emberi kultúra az ökológiai egyensúly felbillentését vagy megőrzését szolgálja.

Barcsi Tamás könyve igen értékes gondolatokat tartalmaz az emberi méltósághoz való jog alkalmazásának, védelmének problémáival kapcsolatban. Részletesen foglalkozik a fenti elv alkotmányokban való megjelenésével, külön kitér az *igazságosság* kérdéseire, és a kulturális vallási különbségekből következő eltérő felfogásokra.

A szorosabb értelemben vett alkalmazott etikai rész a méltóság-interpretációk gyakorlati erkölcsi problémák kapcsán felmerülő eltéréseit veszi számba az abortusz, a humán reprodukció, a halál és az emberi méltóság viszonya, valamint az eutanázia vonatkozásában. A szerző alkalmazott etikai állásfoglalásai következetesen illeszkednek saját emberi méltóság koncepciójához. Az abortusz kapcsán megfogalmazott álláspontja meglehetősen szigorúnak tűnik az eutanáziával, a halálbüntetéssel és az öngyilkossággal kapcsolatos felfogásához képest. Az abortuszt egy méltósággal rendelkező lény elpusztításának tartja, amelyet csak kivételes esetekben tart indokolhatónak. A recenzens ettől lényegesen eltérő álláspontját azzal tudja indokolni, hogy felfogásában a méltóság alapja a morális autonómia, az én-tudat, illetve az azokkal az emberekkel kapcsolatos minimális morális kötelezettségeink, melyek az *élve született*, de tartósan gondoskodásra szoruló embertársaink iránt fennállnak. Az anyaméhben fejlődő embrió, legalábbis a terhesség meghatározott szakaszáig bizonyosan nem rendelkezik ezekkel a képességekkel. A katolikus egyház által képviselt nézet szerint a fogantatás egyúttal átlelkesülés is, és a terhesség megszakítás bűn, mert ez beavatkozás az isteni tervbe.

Ez a nézet több ponton is tarthatatlan a humanista etika felfogása szerint: A katolikus okfejtés alapján az egész orvostudomány, amelyik akár befolyásolni is tudja a halál időpontját, beavatkozás az isteni tervbe. Az emberi szabad akarat tanával magyarázzák a teológusok a *teodícea*, azaz a világban való rossz problémáját, hiszen a tudás fájának gyümöl-

csét megkóstoló ember azzal üzetett ki a paradicsomból, hogy vállára kellett vennie döntései következményeit, ez a pillanat a morál *genezise*. Ha egy tömegeket elpusztító járványt az orvostudomány kitartó erőfeszítéseinek eredményeként sikerül megfékezni, akkor mi az isteni terv ellen való? A járvány kitörése isteni büntetés volna, míg az orvosok sikere, a fáradhatatlan és szabad akarattal rendelkező ember törekvése pedig pusztán illetéktelen beavatkozás? Az emberi szabad akarat és az isteni terv egymáshoz való viszonya önkényes magyarázatokra kénytelen szorítkozni. Számomra tragikusan érthetetlen, hogy miközben a papok élő emberek megölésére alkalmas fegyvereket, ölni induló katonákat áldanak meg, eközben isteni tervről magyaráznak. A humanista etika szerint ugyanis az ember rendeltetése és célja nem lehet más, mint saját magának, életének (az egész emberiség életének) megőrzése. Élni pedig azt jelenti, „hogyan képességeit nem valamilyen, az ember fölött álló hatalom, hanem a saját maga céljára használja, azt, hogy értelmet ad életének, hogy emberként él”¹. Értelmet adni életünknek csak *születésünk után* lehetséges. Kétségtelen, hogy az abortusz egy kezdődő, de még nem elkülönült *élet* elpusztítása, de nehezen védhető morálisan az az álláspont, hogy az anyát *kényszerítjük* a magzat kihordására és megszületésére annak ellenére, hogy ez ellen ő tiltakozik. Az erkölcsi autonómiára épülő emberi méltóságból következik az anya megfontolt és felelős döntése, hogy nem kívánja kihordani magzatát, és az a lehetőség is, hogy az anya annak dacára dönt a kihordás és a szülés vállalása mellett, hogy *nem kívánt* teherbe esni. Ehhez már csak annyit, hogy az abortusz vitában elsősorban *nők* hangját szeretném hallani, különösen olyanokét, akik már valaha szültek gyermeket. (A magyar alkotmánybírák egy kivételével férfiak).

Összegzésképpen: Barcsi Tamás könyvében sok oldalról, nem tankönyv-szerű távolságtartással, de nem is propagandisztikus küldetésstudattal közelíti meg a címben jelzett fogalmat. A rendkívül informatív és gondolatébresztő kötet hasznos útmutatást adhat az etika iránt érdeklődő laikusoknak, egyetemi hallgatóknak, illetve hivatásukat gyakorló orvosoknak, lelkészeknek, jogászoknak, szociális szakembereknek, és mindannyiuk számára termékeny disputáknak szolgálhat alapjául.

1 Vö. Fromm, E.: *Az önmagáért való ember*. Napvilág kiadó, Budapest 1998, 210. o.

A Századvég VÁLASZTÁSI KÜLÖNSZÁM tartalmából

STUMPF ISTVÁN:

A pártrendszer koncentrálódása

GAZSÓ TIBOR – KEN BENOIT:

A választói preferenciák dinamikája és a választási előrejelzés lehetőségei

TÓTH ZSOLT:

A 2006. évi választás exit poll vizsgálatának eredménye, és a miniszterelnök-jelölti vita nézői tetszésvizsgálata

KITTA GERGELY:

A weblog a politikai kommunikációban

KITTA GERGELY – HÉJJ DÁVID:

A 2006. évi választások kampánykommunikációja

KISGYŐRI ROLAND:

Kis pártok a hatalom vonzásában

KERN TAMÁS – SZABÓ ANDREA:

A választási eredmények területi dimenziói

Szerzőink figyelmébe!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el.

2. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

3. A tanulmány szövegét nyomtatott kéziraton kérjük leadni, A/4-es méretű papíron, széles margóval, dupla sorközzel. A tanulmányt kérjük e-mailban is elküldeni a szerkesztőség címére.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

- ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroska (1999: 15–16),
- egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13),

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni.

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint szigorú betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat olyan módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozások három alapformája a következő:

- könyv: szerző(k), a megjelenés éve: a mű címe, a kiadás helye: a kiadó neve,
- folyóiratcikk: szerző(k), a megjelenés éve: a cikk címe, a folyóirat neve (az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma,
- gyűjteményes kötetben szereplő cikk: a szerző(k) neve, a megjelenés éve: a cikk címe, In: a gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk. vagy ed(s), vagy Hrsg.), a kötet címe, a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és utolsó oldalszáma.

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.